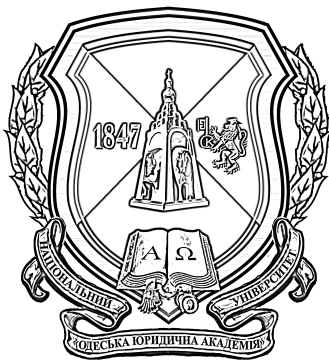

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

S.P.A.C.E. SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATION IN CENTRAL EUROPE

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 1

Одеса
2016

Головний редактор:

Д.В. Яковлев – доктор політичних наук, професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Заступник головного редактора:

К.М. Вітман – доктор політичних наук, професор, декан магістратури державної служби Національного університету «Одеська юридична академія».

Відповідальний секретар:

Д.Ю. Дворніченко – кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Редакційна колегія:

С.В. Курбатов – доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України та афілійований науковий співробітник Центру російських та євразійських досліджень Університету Уппсала (Швеція);

С.М. Наумкіна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Є.В. Перегуда – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури;

Л.Є. Смола – доктор політичних наук, професор, професор кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;

В.О. Туляков – доктор юридичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія»;

В.Ф. Цвях – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І.В. Шапошникова – доктор соціологічних наук, доцент, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету;

С.А. Щудло – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Л.В. Ярова – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Harris Kevan – assistant professor of sociology, The University of California (Los Angeles, USA);

Csepely Gyorgy – chair of interdisciplinary social research doctoral program at faculty of social science at Eotvos Lorand University (Budapest, Hungary);

Zelinska Maria – doktor habilitowany, professor, director of sociology institute at Zielona Gora University (Zielona Gora, Poland);

Wedel Janine – professor in the School of Public Policy at George Mason University (Fairfax, USA).

Рекомендовано до поширення через
мережу Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 02.07.2016 р. (протокол № 7)

Сайт видання:
www.space.nuoua.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.7

Д. В. Яковлев
*доктор политических наук, профессор,
декан факультета политологии и социологии
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

МЕТОДОЛОГИЯ ВЫБОРА КАК ОСНОВА ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В УКРАИНЕ

Введение. Современный политический выбор не ограничивается такими альтернативами, как «возвращение к советскому «светлому» прошлому» vs. «демократическое будущее». Выбор становится действительно поливариантным, сложным феноменом. Это обуславливает актуальность обращения к теории и методологии выбора в целом и теории политического выбора, в частности.

Метод выбора как интеллектуальная модель оценки действительного положения дел и определения одной из альтернатив политических преобразований успешно применяется как в исследовательских целях, так и для повышения эффективности деятельности элит в различных социальных полях. Теория выбора поможет принять решение в процессе реформ в науке и культуре, здравоохранении и образовании, партийной политике и вопросе внешнеполитического выбора.

Выбор предполагает наличие определенной проблемы, осознание ее элитами, рассмотрение через призму собственных интересов, формулировку альтернативных путей решения проблемы и реализацию избранной программы действий. Последнее требует от элит проявить волю к выбору. В выборе сочетаются индивидуальные и коллективные мотивы поведения политических акторов.

Политический выбор элит в странах Центральной и Восточной Европы (далее – ЦВЕ) под влиянием процессов глобализации, медиатизации и демократизации создает новые условия, контексты и альтернативы развития для данного региона.

Для Украины исследование «ситуации выбора» как методологической основы преобразований приобретает особое значение.

Во-первых, Украина довольно неожиданно, учитывая значительный вклад украинских элит в развитие советского режима и низкий темп изменений по сравнению с другими странами ЦВЕ в первое десятилетие независимости, оказалась в эпицентре постсоветских политических преобразований после событий 2004 и 2013–2014 гг. Несмотря на схожесть причин и различие последствий событий 2004–2005 и 2013–2014 годов, два украинских Майдана убедительно продемонстрировали альтернативы и ограничения политического выбора страны. И прежде всего то, что политический класс так и не вышел из постсоветской «шинели». Элиты по-прежнему пытаются реализовать уже в новых условиях модель «перестройки» существующей политической системы. Это можно рассматривать как очередную попытку отказаться от реальных реформ, симулировать демократические преобразования ради сохранения власти и собственности.

Во-вторых, в политическом и политологическом дискурсе большое внимание уделяется выборам в Украине (всем без исключения составляющим электро-ального процесса). Однако недостаточно акцентируется внимание именно на условиях, альтернативах и

ограничениях выбора той или иной линии поведения политических акторов, граждан и институций (будь то в высоких кабинетах власти, на избирательных участках или во время уличных протестов).

I. Элиты на распутье

В условиях современных глобальных изменений элиты стран Центральной и Восточной Европы оказались в сложной ситуации. Они должны дать адекватный ответ на вызов будущего, в то время как сами еще не окончательно попрощались с прошлым. Для Украины, как и для некоторых других стран ЦВЕ, основной задачей является преодоление постсоветского наследия.

Элиты, определяя наиболее оптимальные для себя стратегии поведения, находясь на распутье, то есть в ситуации выбора между различными вариантами дальнейшего развития событий. Этот выбор одного из возможных решений определит в дальнейшем как индивидуальные траектории представителей политической элиты, так и политическое будущее целых стран и регионов.

В современной «ситуации выбора» не всегда помогают проверенные временем стратегии постсоветских элит, прежде всего попытки вернуться к прошлому опыту господства автократии и олигархии постсоветского образца. Более того, этот выбор может ускорить их крах: «То, что спасало в одну эпоху, оказывается губительным в другую» [1, с. 128].

Посткоммунистические элиты ЦВЕ оказываются на распутье, как витязь из легенды: «как прямо ехати – живу не бывати». При этом тактические шаги элиты, направленные на сохранение постсоветской системы вертикальных и горизонтальных интеракций, не могут заменить стратегического видения целей и условий выбора необходимых преобразований.

К современной Украине также можно без преувеличения применить метафору «общество на распутье». Здесь важную роль играют следующие факторы: географическое расположение между различными центрами локального, регионального и глобального влияния; внутри- и внешнеполитическая ситуация выбора стратегии развития и направления преобразований; нестабильность правового поля (прежде всего конституционные реверсы); экономические проблемы (гибридное и неэффективное сочетание частной и государственной собственности).

Фактически современную ситуацию в каждом социальном поле можно представить как ситуацию выбора. Но выбор должны будут сделать именно политические элиты. Не преуменьшая роль других индивидуальных и коллективных акторов, акцентируем внимание именно на элитной группе и ее ответственности. Исторический опыт показывает, что именно политические элиты способны менять направление развития общества в целом, принимать судьбоносные решения, выбирать путь для себя и для общества. Совершать вы-

бор – это функция политических элит. В исследовании Р. Лахмана приведено множество примеров действий элит в «ситуации выбора», которые обеспечили развитие Европы нового времени [2].

Прежде всего постсоветская элита должна определить форму правления (сделать наконец выбор между демократией и авторитаризмом посткоммунистического образца), найти оптимальную модель политического представительства, обеспечить эффективное управление и рациональную политику. Эту ситуацию можно интерпретировать как «ситуацию выбора».

В данном исследовании современный политический процесс, и в том числе те половинчатые и неоднозначные преобразования, свидетелями которых мы являемся, предлагается рассматривать с точки зрения выбора элит, который характеризуется *стандартной* процедурой принятия решений и имеет определенную *специфику* в контексте постсоветской политики.

Фундамент методологии выбора постсоветских элит был заложен «полуреформатором» М. Горбачевым в модели «перестройки». Генеральный секретарь ЦК КПСС за семь лет своего правления (с 1985 по 1991 г.) прошел половину пути от тоталитаризма советского образца до демократии. Следует с сожалением констатировать, что на вторую половину дороги большинство бывших советских республик, в том числе Украина, потратили уже более двух десятилетий.

В дискурсе советских и постсоветских реформаторов последовательно менялись цели преобразований: «коммунизм», «социализм с человеческим лицом», «перестройка», «ускорение», «капитализм», «социальное государство», «правовое государство», «демократия»... Вопрос заключался в формулировке «Что мы строим?», а вот ответам на вопросы «Как мы проводим преобразования?» и «Как мы реформируем?» уделялось явно недостаточно внимания.

II. Политология посткоммунизма: необходимость переосмысления методологии постсоветских преобразований

Исследование политического выбора в постсоветских странах требует поиска и творческого использования тех концепций, которые являются альтернативными по отношению к теориям демократизации и линейного перехода от авторитаризма к демократии. Среди авторов, которые предлагают именно такие концепции, особо следует отметить А. Зиновьева, М. Олсона, Е. Головаху С. Макеева и др. Их работы носят методологический характер, и в них идет речь о необходимости обратиться к исследованиям отношений в советской системе, которые являются предпосылками современного социума. Прежде всего это произведения А. Зиновьева «Коммунизм как реальность» (теория и методология исследования «коммунизма как реальности» и посткоммунистического общества), М. Олсона «Логика коллективного действия: преодоление коммунистических и капиталистических диктатур» (логика индивидуального и коллективного действия), работы Е. Головахы о «патологиях постсоветского общества», С. Макеева о «коррупции как социальном феномене». Кроме того, в начале 90-х годов XX столетия в отечественной политической науке сформировалось отдельное влиятельное направление – «Политология посткоммунизма». Его основатели на страницах жур-

нала «Политическая мысль» представили результаты исследований эпохальных изменений, которые происходили в начале 90-х годов прошлого века в посткоммунистических (прежде всего постсоветских) странах.

Именно в рамках методологического направления «Политология посткоммунизма» сформировалась система рациональной аргументации относительно возможностей и препятствий для стран ЦВЕ в осуществлении политических преобразований. В частности, речь шла о необходимости демократизации партийной политики, избирательных кампаний, рационализации внутренней и внешней политики (Е. Быстрицкий, Н. Томенко, Дж. Мейс, А. Дергачев, др.) и усиления внимания политологов к фундаментальным историческим, культурным и социальным предпосылкам политических преобразований в Украине (В. Полохало, С. Макеев, Е. Головаху, О. Белый и др.).

Проблемы, которые находились в фокусе «политологии посткоммунизма», сохраняют свою актуальность и значимость на протяжении всех 25 лет запутанных событий и неоднозначных преобразований в Украине.

Политические преобразования советской системы в Украине породили не только разочарование общества в элитах (свидетельство тому – низкий уровень общественного доверия ко власти), но и сомнения относительно методологии реформ. Преодолеть их – одна из главных задач политической науки. В конце XX – начале XXI века политическая наука стала интеллектуальной дисциплиной, которая способна предлагать модели развития стран и отдельных регионов. Существующие политологические подходы к анализу посткоммунистических обществ предполагают критическую установку относительно советского прошлого и попытки понять новые/старые правила, которые находятся в основе деятельности коллективных и индивидуальных политических акторов. Значимость политологии для политических преобразований измеряется количеством и качеством актуальной информации, которая позволяет элитам сделать выбор.

Коэффициент полезного действия политической науки в процессе преобразований будет напрямую зависеть от рационального ответа на следующие вопросы.

Во-первых, способна ли политическая наука выработать механизмы эффективной защиты от «политизации» научных теорий, их использования в качестве политического оружия в руках политиков с целью оправдания собственных или партийных амбиций, что имело место в советский и постсоветский период? Такая опасность все еще сохраняется из-за включенности экспертов в политические и общественные отношения. Более того, мы часто оказываемся в эпицентре бурной политической жизни страны.

Во-вторых, готовы ли представители политической науки к междисциплинарным исследованиям? Для выработки адекватной методологии посткоммунистических преобразований необходимо расширить исследовательские горизонты политической науки и включить в предметное поле культуру и ценностную сферу. Объектами изучения политологии посткоммунизма должны стать не только органы государственной власти и действия политиков, но и неполитические акторы, представители социальных и социокультурных

групп, идентичностей, миров. Необходимо существенно расширить предметное поле политической науки, увидеть общество как многообразие социальных отношений; говорить о ценностях и ценности общества; исследовать политическую власть в широком смысле, а не в узком – сугубо как деятельность государственных институтов и использование избирательных технологий. Одновременно необходимо сохранить рациональность политологии как отличительную характеристику научного знания и познания. Ведь именно рациональность политической деятельности составляет основу европейской цивилизации. На разных этапах исторического развития рациональность противопоставлялась вере (Средневековье), схоластике, метафизике, догматизму (Просвещение), эмпиризму (таким его формам, как интуитивизм, сенсуализм, иррационализм), национализму и тоталитаризму. В современном мире рациональность принимает новые вызовы из-за развития процесса медиатизации политики, появления новых глобальных экономических и политических акторов, экологических проблем.

В-третьих, насколько важно наличие/отсутствие в политической науке «мейнстримной» теории? Сохранение и даже расширение влияния рациональности неизбежно приведет к выделению нескольких конкурирующих научных школ/групп. А впоследствии – к их столкновению. При этом нужно помнить максимум научных дискуссий: «Пусть гибнут идеи, а не люди!» (К. Поппер.)

В украинской политической науке преподавание теоретических дисциплин для студентов отличается плюрализмом подходов, «мозаичностью» теоретических основ, конвергенцией систем и методов даже в рамках одного исследования. Сегодня некоторые политологи испытывают затруднения и с ответом на, казалось бы, очевидный вопрос «К какой теории Вы лично себя относите?». Одной из главных причин такого положения вещей выступает отсутствие в политической теории не только «мейнстрима» (общепринятой и признанной теоретической школы), но даже и намек на какую-либо борьбу за это место среди представителей разных политологических школ. Такая ситуация кардинально отличается от экономической науки. Неоклассическая теория здесь стала настоящей «ортодоксией» экономических исследований, а теория общественного выбора – важной составляющей методологии; именно относительно нее можно встретить название «мейнстрим» (Я. Корнай).

Хотя в течение XX века генезис политической науки знаменовался последовательной сменой теоретических парадигм и методологических подходов, фальсификации теории (в смысле К. Поппера) не удалось избежать ни одному из них – от институционализма и теории рационального выбора до функционализма и бихевиоризма. Волны дискредитации функционализма, институционализма и бихевиоризма в политических науках обусловили рост интереса к теории рационального выбора, который приобрел определенные признаки «мейнстрима» в конце 80-х годов прошлого века.

В-четвертых, способна ли теория политического выбора предложить хорошую методологию принятия решений для посткоммунистических элит в условиях

преобразований и побороться за статус «мейнстрима» в политической науке? Методологическую основу теории выбора формируют положения утилитаризма относительно действий индивидуального актора как отправной точки политического анализа и дедуктивный метод исследования. Одним из главных стал тезис о конфликтности взаимодействия акторов, которая обусловлена попыткой каждого максимизировать собственную выгоду за счет других. Представители теории рационального выбора К. Эрроу, Дж. Бьюкенен, М. Фридман, Дж. Вальдфогель, Э. де Сото, Г. Таллок, М. Олсон считают, что политический процесс предполагает рациональное формулирование цели общественного развития. Из этого следует необходимость поиска наиболее эффективных средств ее достижения, калькуляции затрат и выгод от реализации определенной стратегии, учета поведения других акторов и оценки ситуации в целом. Понимание рационального выбора в современных условиях представлено теорией публичного (общественно значимого) выбора, который индивидуальными и коллективными политические акторы реализуют в условиях информационного и темпорального дефицита.

С позиций теории выбора анализируются проблемы, которые традиционно находились в поле исследовательского внимания политической науки: теория государства и бюрократии, международные отношения, избирательный процесс, образование коалиций, партийные стратегии и др.

Правда, после неудачных попыток распространения (экспансии) рационального выбора на теорию и практику демократических преобразований в 90-х годах XX века «первая волна» исследований преобразований с позиций теории рационального выбора в постсоветских странах спала.

С тех пор ландшафт отечественной политической науки кардинально не изменился, хотя наличие широкого круга работ украинских ученых, выполненных с использованием элементов теории рационального выбора, теории публичного выбора, свидетельствует об общем консенсусе относительно большого эвристического потенциала теории выбора. И все-таки для того, чтобы предложить хорошую исследовательскую программу, теории выбора чего-то не хватает. На мой взгляд, недостает внимания именно к специфике посткоммунистических обществ и понимания внутренней логики процессов на посткоммунистическом пространстве. То есть, если перефразировать А. Зиновьева, принятия факта существования коммунизма/посткоммунизма как реальности». Одновременно необходимо дать позитивный ответ на второй вопрос, поставленный в этой статье выше, и обратить особое внимание на социокультурную составляющую посткоммунистического общества.

Для дальнейшего развития методологии выбора акцентируем внимание на следующих положениях:

1. Посткоммунистическая ситуация выбора характеризуется собственной спецификой. Эта ситуация возникает в уникальных условиях перехода от одного общественного состояния к другому. При этом не существует консенсуса среди элит относительно демократии как цели этого перехода. Наоборот, под прикрытием демократической риторики время от времени

предпринимаются попытки (вос)создать режим «посткоммунистического неототалитаризма» (термин В. Полохала). Для этого используется инерция прошлого. То есть современный тип посткоммунизма предстает как следствие эволюции советской политической системы с интенцией поиска элитами оптимальной для них модели «нового тоталитаризма». Посткоммунистический неототалитаризм характеризуется:

- отчуждением граждан от власти;
- односторонним подчинением граждан правилам, нормам и предписаниям, регламентирующим их повседневную и политическую жизнь, и наряду с этим произвольным, бесконтрольным осуществлением государственной властью своих полномочий;
- отсутствием системы гарантий прав человека и гражданина;
- теневыми присвоениями, распределением и перераспределением бывшей так называемой общенародной («социалистической») собственности из-за господства на всех уровнях властной иерархии теневых, неформальных, клиентальных отношений;
- сочетанием totally коррумпированной политической власти, теневой экономики и криминального мира;
- доминированием в политическом процессе номенклатурно-корпоративных кланов, концентрацией в их руках политической, экономической и духовно-информационной власти, симбиозом олигархии и авторитаризма;
- утилитарным использованием олигархией и кланами демократических норм и процедур (как декорации, необходимой формы своей легитимации, как технического приема в манипулировании общественным сознанием) [4, с. 17].

2. Демократические преобразования с точки зрения теории выбора – это следствие планирования, создания и действия соответствующих юридических норм и политических институтов. Демократия и рынок не возникнут в посткоммунистических странах в результате естественного, свободного от вмешательства структурирования политического пространства. В процессе преобразований при помощи методологии выбора представляется возможным решить задачи, поставленные М. Олсоном для посткоммунистических обществ, а именно: определить национальный интерес как процесс согласования индивидуальных и групповых интересов; принимать решения в условиях темпорального дефицита информационного общества на основе выбора одной из двух альтернатив; создать условия для справедливого распределения благ путем повышения мотивации граждан к участию в политической и общественной жизни.

3. Необходимо углубленное изучение социальных отношений посткоммунистического общества. Без преодоления социальных патологий посткоммунизма демократизация политической системы не представляется возможной. Речь идет прежде всего о таких патологиях, как амбивалентность политического сознания с конформистско-нигилистическим направлением, депрофессионализация и размывание статусно-престижных критериев взаимодействия людей, деактуализация ценностей (Е. Головаха) [3], а также о популизме, морализаторстве и патернализме (Е. Быстрицкий). В посткоммунистических условиях вместо

рыночной рационализации расходов имеет место другая политическая игра, в условиях которой политика и экономика требуют постоянных «займов» из прошлого. Две патологии посткоммунистического общества напрямую связаны именно с этим: эрозия институциональной линии между государством и рынком (государство делится на управленческо-политический и коммерческий секторы, а «партия власти» контролирует их); перманентное перераспределение капитала и собственности властью без эффективного механизма сохранения и накопления капитала, гарантий прав собственности.

В «Политологии посткоммунизма» речь шла о связи с советской эпохой, была представлена достаточно развитая система рациональной аргументации относительно необходимости выбора модели перехода от посткоммунистической политики к демократическому взаимодействию. Задача преодоления советского наследия остается актуальной и для современной методологии выбора.

Заключение

В современном политическом пространстве Украины безраздельно господствует модель половинчатых реформ, предложенная еще советскими элитами, под названием «перестройка». Она заключается в том, что после авторитарного «застоя» (стагнации) происходит революция (смена власти в результате переворота или под давлением уличных протестов). Правящий класс оказывается в ситуации политического выбора между двумя одинаково неприемлемыми для элиты альтернативами – революцией и стагнацией. В этой ситуации советские и постсоветские элиты выбирают путь полуреформ, виртуозно маневрируя между интересами разных социальных и политических групп. Их цель – восстановить тоталитарный режим, который в новых условиях идентифицируется как «посткоммунистический неототалитаризм». В современной ситуации следует констатировать исчерпанность модели революционных изменений, равно как и попыток вернуть «потерянный рай» бюрократии в условиях стагнации. Учитывая новые условия – внутренние и внешние, – крайне сложный политический выбор эволюционной модели преобразований вынужден будет сделать современный правящий класс.

Посткоммунистические элиты (как наследники советского управленческого класса) должны осознать: эпоха половинчатых решений и многовекторности, которая способствовала выживанию номенклатуры в течение последних 25 лет, сегодня завершилась. Перестройка дала четкий и однозначный ответ на вопрос «Существует ли третий путь?». Ее поражение продемонстрировало, что выбор посткоммунистического политического класса и общества ограничен двумя альтернативами. Он состоит или в демократии, или в авторитаризме.

Главное для преобразований – это свобода выбора. Все же выбор – это ситуация огромной свободы, когда очень многое зависит от случайных обстоятельств, от ситуации, которая сложилась в данный конкретный момент политической интеракции.

Бегство власти и граждан от свободы выбора, которое когда-то спасало государство от краха, сегодня может только навредить.

Литература

1. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы / Г. Дерлугьян. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2013. – 384 с.
2. Лахман Р. Капиталисты поневоле: конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего Нового времени / Р. Лахман. – Перевод с англ. Андрея Лазарева. – М. : Издательский дом «Территория будущего». – 456 с.
3. Політологія посткомунізму. Політологічний аналіз посткомуністичних суспільств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/polpost/pp.htm>.
4. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії (До методології політичного аналізу) / В. Полохало // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 5–22.

Аннотация

Яковлев Д. В. Методология выбора как основа преобразований в Украине. – Статья.

В статье представлены основные положения методологии выбора одного политического решения из нескольких альтернатив. Автор полагает, что методология выбора может стать основой для принятия решений в условиях преобразований в Украине. Аргументируется, что универсальная методология выбора оптимального решения (с ее преимуществами и недостатками) должна быть дополнена пониманием специфики посткоммунистических обществ, а исследование политического выбора в современных условиях невозможно без социокультурной составляющей.

Ключевые слова: методология выбора, теория выбора, посткоммунистическое общество, посткоммунистический неототалитаризм, рациональный выбор, политология посткоммунизма.

Анотація

Яковлев Д. В. Методологія вибору як основа перетворень в Україні. – Стаття.

У статті представлені основні положення методології вибору одного політичного рішення з-поміж кількох альтернатив. Автор вважає, що методологія вибору може стати основою для прийняття рішень в умовах перетворень в Україні. Аргументовано, що універсальна методологія вибору оптимального рішення (з її перевагами та недоліками) має бути доповнена розумінням специфіки посткомуністичних суспільств, а дослідження політичного вибору у сучасних умовах неможливо без соціокультурної складової.

Ключові слова: методологія вибору, теорія вибору, посткомуністичний суспільство, посткомуністичний неототалітаризм, раціональний вибір, політологія посткомунізму.

Summary

Yakovlev D. V. Selection methodology as the basis of reforms in Ukraine. – Article.

The article presents the basic provisions of the methodology of choice of one of the political decisions of several alternatives. The author believes that the methodology of choice can be the basis for decision-making under conditions of reforms in Ukraine. It argues that a universal methodology for the choice of optimal solutions (with its advantages and disadvantages) must be supplemented by understanding the specifics of post-communist societies, and study of political choice in modern conditions is impossible without the social and cultural components.

Key words: methodology of choice, choice theory, post-communist societies, post-communist neo-totalitarianism, rational choice, politology of post-communism.

М. О. Андрущенко
кандидат політичних наук,
незалежний дослідник

«КРИЗА КРИЗИ»: ДВІ ХРОНОПОЛІТИЧНІ МОДЕЛІ ОДНОГО РІШЕННЯ

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем хронополітичних досліджень сміливо вважається проблема «ефектів поєднання темпоральних явищ різного масштабу та складності» [9, с. 15]. Сучасна політична наука наразі для вирішення цієї проблеми пропонує декілька дослідницьких інструментів.

Метою цієї статті виступає розгляд двох дослідницьких інструментів, за допомогою яких можливо знайти адекватне вирішення цієї проблеми: (1) *модель політичної кризи*, запропонована в межах Стенфордського проекту [2] та т. зв. «*вирва причинності*» [10–11].

Виклад основного матеріалу. Стенфордський проект бере свій початок з семінару, організованого в 1968 році Комітетом порівняльної політології Американської асоціації політичної науки, темою якого був політичний розвиток та розвиток причин розвитку в Інституті політичних досліджень Стенфордського університету під керівництвом Г. Алмонда.

Розробивши оригінальну методологію вивчення політичних криз, учасники проекту (Гейбріел Алмонд, Скот Фланаган та Роберт Мундт) підготували та випустили збірник «*Криза, вибір та зміна. Історичні дослідження політичного розвитку*» (в оригіналі «*Crisis, Choice, and Change: Historical Studies in Political Development*») (1970) [2], в якому на основі загальних методологічних принципів аналізувалися сім історичних випадків якісних політичних змін.

У вступній главі «*Підходи до каузальності розвитку*» цієї важливої праці Г. Алмонд розглядає чотири основних каузальних моделі та теорії, на яких вони ґрунтуються: раціонального вибору, лідерства, соціальної мобілізації, а також структурний функціоналізм. Умовно-схематично підходи до каузального розвитку можна зобразити у формі простої таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до каузальності розвитку

	Стабільність	Розвиток
Детермінованість	Структурний функціоналізм	Теорія соціальної мобілізації
Вибір	Теорія раціонального вибору	Теорія лідерства

Модель політичної кризи заснована на поєднанні цих чотирьох методологічних підходів до вивчення каузальності розвитку. Базовим став структурний функціоналізм, що фіксує перед- та післякризовий стани політичної системи та визначає її загальні функціональні параметри. Три інших методологічних підходи – *теорія раціонального вибору*, *теорія лідерства* та *теорія мобілізації* – використовувались для опису та аналізу процесів, що виникають в ході кризи. Внаслідок такого підходу вчених було створено динамічну

модель, що поєднувала *попередню політичну систему* (antecedent political system) через серію перехідних станів до *наступної* (consequent political system).

На думку Г. Алмонда, *структурний функціоналізм* уможливорює вивчення стабільного функціонування політії, однак його доволі складно використовувати для дослідження криз, оскільки характеризується детермінізмом. Натомість в *теорії соціальної мобілізації* вчений робить акцент на змінах, якісному переході від одного стану до іншого, що обумовлено діями мобілізованих, модернізованих еліт. *Теорія раціонального вибору* також сприяє оцінці каузальності розвитку, в тому числі історичної та еволюційної каузальності. Врешті, четверта теорія, що її використовує Алмонд, – *теорія лідерства* – передбачає, що лідери пропонують порядок денний / альтернативи розвитку, які конкурують між собою. Таким чином, відбувається селекція цих альтернатив, а на ключові позиції висувуються саме ті лідери, які запропонували адекватні та дієві альтернативи розвитку політії.

Необхідно підкреслити, що для хронополітики найбільш евристичним потенціалом характеризується друга глава «*Моделі та методи дослідження*», в якій С. Фланаган трансформує методологічну схему Г. Алмонда в операційну модель кризи та мінливості (табл. 2). На нашу думку, ця модель процесів кризи та мінливості та її дослідницький апарат для хронополітики характеризуються евристичністю з огляду на те, що в узагальненій моделі кризи використовуються різноманітні та різномасштабні моменти політичної динаміки – від окремих дій політиків до різновекторних дій політичних спільнот/політії. Саме така модель ілюструє, що проблема переходу від одного масштабу політичної темпоральності до іншого в принципі може бути вирішена.

Вихідній системі властива відповідність одних дій іншим, ролей – їх виконання (performance), структур – функціям і т.д. Подібний стан «легко описується засобами структурного функціоналізму і в темпоральному відношенні характеризується «синхронізованістю»» [9, с. 16].

Перша фаза моделі – це вихідна система (*antecedent system*), яка перебуває у стані синхронізації. Цю фразу С. Фланаган доволі легко науково описує засобами структурного функціоналізму. Причини змін полягають у внутрішніх та зовнішніх перешкодах, що викривляють системні параметри. Реагуючи на перешкоди, система за допомогою своїх управлінських центрів модифікує управлінський процес, однак не завжди адекватним чином. Оскільки підтримання необхідного рівня та якості управління є головним завданням для політичної системи, то такі дії свідчать про можливість чи навіть наближення кризи.

Одночасно на перехресті зовнішніх та внутрішніх впливів з'являється важливий посередник – *аґенти*

мобілізації вимог. Це люди, а частіше інститути, організації, групи інтересів яких подразнюють зовнішні або внутрішні зміни і які у відповідь на них висувають різноманітні вимоги. Саме так розвивається друга фаза, що окреслює зміни екзогенних/ендогенних параметрів політиії. Це незалежні змінні – зовнішні/внутрішні по відношенню до політичної системи. Зовнішні стосуються всього, що знаходиться поза політією, – це міжнародні події, економічні проблеми, демографічні, екологічні та енергетичні кризи. Внутрішні зміни пов'язані безпосередньо з діями політиків та громадян в рамках політиії. Варто відзначити, що вимоги висуваються навіть у найбільш збалансованій системі, але тоді вони у своїй більшості виконуються. У цьому ж випадку формулюються вимоги, що не можуть бути виконані. Внаслідок цього виникає конфлікт між агентами вимог, а також між ними та центрами управління політичної системи. Відбувається поляризація вимог, що призводить до дестабілізації системи. С. Фланаган виділяє також управлінські зміни (*changes in government performance*). Політія потребує якісного рівня керованості, і якщо він порушується, то відбуваються системні збої, що призводять до кризи політичної системи. Власне, в такій схемі агентами мобілізації вимог виступають актори, а частіше інститути, які на внутрішні/зовнішні зміни політиії реагують загальносистемними вимогами, які зачіпають всіх. Внаслідок змін політиії відбувається поляризація вимог, що (у свою чергу) веде до їх асиметрії. Відбувається поляризація системи, внаслідок чого настає «десинхронізація та присорення кризи».

Третя фаза – *десинхронізація та прискорення кризи* (dissynchronization and acceleration of crisis). З'являються помітні інституціональні збої, а раніше існуючі зв'язки (linkages), що були вбудовані у вихідну синхронізовану систему, поступово руйнуються та можуть розпастися та зникнути. На початку цієї фази криза досягає зрозумілої визначеності. Далі настає спроба прориву (breakthrough), що може бути успішною чи невдалою (successful or attempted). Інакше кажучи, фаза може розтягуватися та заповнюватися різноманітними проривами. Вихід з неї залежить від результатів створення коаліції та вироблення політичних курсів (coalition and policy outcomes). На думку С. Фланагана, на цьому рівні виникають зв'язки трьох типів: структурні (structural), розподільчі (allocational) та середовища (environmental). Такі зв'язки з'являються за умов підготовки нових коаліцій та їх політичних курсів

(coalition formation and crisis resolution). Таким чином, з'являється деякий проміжний результат, який, по-перше, є переможним, а по-друге, переможені готові його визнати, оскільки він краще кризи, що стрімко та непередбачувано поглиблюється.

З появою переможної коаліції (winning coalition), достатньо потужної та консолідованої, що здатна запропонувати більшості потенційних прихильників адекватний для них політичний курс, ситуація починає кардинально змінюватися. Це дозволяє приступити до формування «зв'язків розвитку» (developmental linkages). Як самі політики, так і зв'язки розвитку можуть бути довільними (contingent), однак за допомогою мобілізації прихильників можливо не лише надати цим зв'язкам регулярного характеру, але й досягти визнання їх як системних. Це дає змогу «ресинхронізації» (четверта фаза), що в кінцевому випадку призводить до створення нового політичного порядку, а відтак – до нової політичної системи/політиії.

Друга важлива модель в рамках хронополітичних досліджень – це «*вирва причинності*» (funnel of causality), що була створена на рубежі 1950-х – 1960-х років політологами Мічиганської школи. У праці «*Американський виборець*» (в оригіналі «*The American Voter*») (1960) [1] операційна схема «вирви причинності», що дозволяла враховувати низку різномасштабних факторів, використовувалась для аналізу причин того чи іншого результату голосування [10–11]. Однак залучені чинники були винятково різномірними, а чинник часу та його різноманітних вимірів був наявним не стільки змістовно, скільки структурно.

Мічиганська модель свідомо використовувалась в полісі-аналізі для опису процесу формування політичного курсу (policy). З'явився ряд наукових праць, автори яких зверталися до «вирви причинності» для виявлення чинників, що детермінують процес прийняття рішень та впливають на формування політичних курсів [3; 4; 7].

Істотний внесок в розвиток цієї моделі внесли Дж. Мехоні (Mahony) та Р. Снайдер (Snyder) [6, с. 202–205], що вже декілька років використовують її для вирішення методологічних проблем, у першу чергу, – проблеми співвідношення структури та агента (structure and agency) [5]. Важливим прикладом каузального аналізу, що відповідає логіці «вирви причинності», Дж. Мехоні та Р. Снайдер вважають наукові праці Х. Лінца та А. Степана у збірнику, присвяченому падінню демократичних режимів [8], і, перш за все, статтю самого

Таблиця 2

Чотирьохфазова модель процесів кризи та мінливості

Фаза	Складові фаз
I. Вихідна політична система (antecedent political system)	Характеристики середовища та функціонування поліції СИНХРОНІЗАЦІЯ (synchronization)
II. Зміни середовища та функціонування системи	Соціально-економічні зміни Агенти мобілізації вимог Зміни зовнішнього середовища - Поляризація вимог – Управлінські зміни ДЕСИНХРОНІЗАЦІЯ (dissynchronization) Прискорювачі кризи
III. Формування коаліції та вирішення кризи (coalition formation and crisis resolution)	КРИЗА Прорив (breakthrough successful/attempted) Формування коаліції та політичного курсу
IV. Зв'язки розвитку (developmental linkages) та результуюча система (consequent political system)	Структурні зміни Перерозподіл ресурсів Встановлення зв'язків з середовищем РЕСИНХРОНІЗАЦІЯ (resynchronization)

А. Степана. Тим не менше, в транзитології, як і в міжнародних дослідженнях, відповідним теоріям почали надавати конфігурацію «вирви причинності» лише наприкінці ХХ століття.

Висновки. Два дослідницькі інструменти – Стенфордська модель політичної кризи розвитку та «вирва причинності» – виступають перспективними предметами дослідження хронополітики як ще молодого, але дуже амбітного напрямку політичної теорії. З огляду на це події «революції гідності», політичної кризи 2013–2016 рр. українського політичного простору можна ефективно проаналізувати за допомогою інструментів політичного часу, які було розглянуто в цій статті. Але це вже завдання для подальших наукових розвідок вітчизняної політологічної спільноти.

Література

1. Campbell A. The American Voter / Campbell A. – N.Y., Wiley, 1964. – 302 p.
2. Crisis, Choice, and Change: Historical Stories of Political Development / edited by G. Almond, S. Flanagan, R. Mundt. – Boston, 1973. – 717 p.
3. Hofferbert R. The Study of Public Policy / Hofferbert R. – Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1974. – 275 p.
4. Leichter Howard M. A Comparative Approach to Policy Analysis: Health Care Policy in Four Nations / Leichter Howard M. – New York: Cambridge University Press, 1979. – 326 p.
5. Mahony J. Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change / Mahony J., Snyder R. // Studies in Comparative International Development – 1999. – Vol. 34, Issue: 2. – P. 3–32.
6. Mahony J. Integrative Strategies for The Study of Regime Change / Mahony J., Snyder R. // The Challenges of Theories on Democracy. Elaboration over New Trends in Transitology / edited by Stein Ugelvik Larsen. – N.Y., Boulder, 2000. – 488 p.
7. Sabatier R. The Incorporation of Causal Perception into Models of Elite Belief Systems / R. Sabatier, S. Hunter // Western Political Quarterly. – Vol. 42. – № 3 (Sep. 1989). – P. 229–261.
8. Stepan A. Political Leadership and Regime Breakdown: Brazil / A. Stepan // The Breakdown of Democratic Regimes / edited by Juan J. Linz and Alfred Stepan. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978. – 733 p.
9. Ильин М.В. Феномен политического времени / Ильин М.В. // Политические исследования [ПОЛИС]. – 2005. – № 3. – С. 5–21.
10. Мельвиль А.Ю. «Воронка причинности» и волны демократии / А.Ю. Мельвиль, В.М. Сергеев // Россия. Политические вызовы XXI века. Второй всероссийский конгресс политологов. 21-23 апреля 2000 г. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – С. 223–225.
11. Мельвиль А.Ю. Методология «воронки причинности» как промежуточный синтез «структуры и агента» в анализе демократических транзитов / А.Ю. Мельвиль // Политические исследования [ПОЛИС]. – 2002. – № 5. – С. 54–60.

Анотація

Андрущенко М. О. «Криза кризи»: дві хронополітичні моделі одного рішення. – Стаття.

У статті розглядаються два дослідницькі інструменти вирішення ключової проблеми хронополітики – проблеми ефектів поєднання темпоральних явищ різного масштабу та складності: Стенфордська модель кризи розвитку та «вирва причинності».

Ключові слова: хронополітика, темпоральність, політична криза, «вирва причинності».

Аннотация

Андрущенко М. А. «Кризис кризиса»: две хронополитические модели одного решения. – Статья.

В статье рассматриваются два исследовательских инструмента решения ключевой проблемы хронополитики – проблемы эффектов соединения темпоральных явлений разного масштаба и сложности: Стенфордская модель кризиса развития и «воронка причинности».

Ключевые слова: хронополитика, темпоральность, политический кризис, «воронка причинности».

Summary

Andrushchenko M. A. „The crisis of crisis”: two chronopolitical models of one decision. – Article.

Two research instruments of the main chronopolitical problem decision – problem of the combining different scale and complexity temporal phenomena effects: the Stanford Model of Development Crisis and Funnel of Causality.

Key words: chronopolitics, temporality, political crisis, funnel of causality.

І. Я. Вдовичин
доктор політичних наук,
професор кафедри теорії держави і права
Львівської комерційної академії

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність теми дослідження. Важливість вивчення української політичної думки міжвоєнного періоду обумовлюється радикальною постановкою її проблем, які не мають однозначного прочитання. Об'єктивне наукове дослідження вимагає постійного переосмислення як контексту тогочасної історичної реальності із застосуванням широкого спектру методів, так і завдань, що постають у процесі новітнього державотворення.

Аналіз останніх досліджень. Зрозуміло, що така важлива проблема не могла перебувати поза увагою дослідників [6; 7; 8; 9; 13; 14; 15; 19; 20; 21], і очевидно, що перелік праць можна суттєво збільшити. Однак вони не повною мірою розкривають поставлену нами проблему. Це обумовлює потребу сучасного аналізу застосування герменевтичного методу для дослідження української політичної думки в умовах сьогодення, що дозволяє оцінити багато проблем по-новому. Слушною є думка, що дослідженню методологічних проблем у їх світоглядному й загальнофілософському значенні традиційно приділялася значна увага. У сучасній літературі ця проблема також представлена досить яскраво та різноманітно. На жаль, цього не можна сказати про розробку методологічних проблем власне політичної думки міжвоєнного періоду, багато проблем досліджуються під впливом ідеологічних штампів минулого.

Мета статті. Українська політична думка першої половини ХХ століття викликає надзвичайно гостру полеміку, діаметрально протилежні оцінки. Одним із шляхів її зваженого прочитання, на нашу думку, є використання герменевтичного підходу. Постає завдання розкриття дійсного змісту її світоглядних ідей, а також того, якою мірою вони співвідносяться із сучасними концептами забезпечення прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. З давньогрецької термін «герменевтика» перекладається як роз'яснення, тлумачення, і під ним розуміється мистецтво та теорія тлумачення текстів. Найчастіше предметом дослідження виступає текст, його розуміння, витлумачення, інтерпретація. Головне питання герменевтики можна сформулювати у двох варіантах: як можливе розуміння і як влаштоване те буття, сутність якого полягає в розумінні. Головна теза: існувати – бути зрозумілим [17, с. 171]. Актуалізація герменевтичної проблематики в пострадянський період пов'язувалася саме з прагненням розширити методологічний діапазон гуманітарної галузі [7, с. 24], вивести її за вузькі межі тлумачення людини в категоріях класової боротьби. Для розуміння всього тексту необхідне розуміння його частини, проте розуміння частин неможливе без розуміння цілого. Герменевтика виникає разом із виникненням так званих герменевтичних ситуацій,

пов'язаних із розумінням, тлумаченням. Формування мови, виникнення писемності стимулювало розвиток герменевтики, актуалізувало проблему розуміння. Тому потрібна «загальна» герменевтика, яка б виявила загальні принципи й закони розуміння, виходячи з відомого твердження В. Дільтея про те, що природу ми пояснюємо, а духовне життя – розуміємо [7, с. 25]. Не менш слушним є зауваження, що виклад наукових фактів має здійснюватися в контексті загального історичного процесу, історії розвитку певної галузі, бути багатоаспектним, з урахуванням як загальних, так і специфічних особливостей [21, с. 191]. Саме цей підхід і приваблює дослідників, оскільки він передбачає, що історія та методологія науки взаємопов'язані й принципово невід'ємні одна від одної. Треба зауважити, що історія науки в герменевтичному підході виступає як явище неоднорідне й поліморфне, що визначає безліч теоретичних тлумачень [20, 36]. Ще однією важливою умовою розуміння є подібність і відмінність автора тексту та читача. Якщо автор і читач абсолютно «рідні», то не потрібна жодна герменевтика, якщо ж вони відмінні – герменевтика неможлива. Середовищем розуміння є мова, мовне спілкування. Людина залежить від мови, за її допомогою вчиться говорити, мислити. Мова як загальне визначає людину як індивідуальне, проте й мова залежить від людини, вона створюється нею, модифікується та розвивається. Людина як індивідуальне визначає мову як загальне. Специфіка розуміння полягає в тому, що інтерпретатор вимушений реконструювати наміри автора, усвідомлювати багато того, що для самого автора залишалося неусвідомленим.

Наступна фундаментальна особливість буття людини у світі – історичність. Неможливо стати на позицію позаісторичного суб'єкта, тому що він завжди визначений місцем і часом, тобто тією ситуацією, у якій знаходиться. Завдяки історичності герменевтичні проблеми будуть мати зовсім інший вигляд. Наприклад, істина буде розумітися реальною, «історичною» людиною, тому становитиме не тільки характеристику пізнання, а характеристику буття людини. Людина не може існувати без пошуку істини, і доки вона здійснює пошук істини як розуміння, вона є людиною. Д. Міль зазначав, що не обов'язково поважати погляди інших, однак треба намагатися зрозуміти й толерантно поставитися до них; лише терпіти; не схвалювати, бути про них погані думки, якщо потрібно – висміювати чи зневажати, однак терпіти, адже без певності, без почуття антипатії, на його думку, не буває глибокого переконання; а без глибокого переконання не було б мети життя, і перед нами розверзлася б жахлива безодня, на краю якої Д. Міль сам колись стояв [2, с. 243].

Герменевтика, на відміну від реконструкції, не абсолютизує відносність за тією логікою, що нібито все, чого торкається людина, на що вона намагається опертися, є відносним. Насправді людині потрібна істина. Вона буде здобувати її, ніколи не погоджуючись із тим, що істини не існує. С. Квіт зазначає: «Відтак, на відміну від постмодернізму, герменевтика не заперечує людяність як єдину сутність людини. Людяність містить мінімум дві стабільні ознаки: здатність мислити й вірити» [7, с. 20–21]. Проте людська сутність і створене нею духовне середовище не є втіленням абсолютної досконалості, і небезпечним навіть є прагнення максимального втілення цих чеснот. Д. Міль застерігав, що в ім'я філантропії, демократії та рівності створено таке суспільство, де цілі штучно звузили й зменшили, а більшість людей перетворилися, як сказав А. Токвіль, на звичайнісіньких «працьовитих овець», де «колективна посередність» поступово душила оригінальність та індивідуальні таланти» [2, с. 242].

Відповідно, центральним поняттям у герменевтиці французького філософа П. Рікера є особистість, яка творить світ культури. Завдання філософії – розробити метод аналізу людської суб'єктивності [17, с. 174]. Для виконання цього завдання П. Рікер пропонує метод аналізу людської суб'єктивності, називаючи його регресивно-прогресивним. Він дозволяє зрозуміти явища людського буття в трьох часових вимірах: минулому, сучасному та майбутньому, адже сучасна людина пов'язана і з минулим, і з майбутнім. Завдання полягає в тому, щоб висвітлити «археологію» людини, її вкоріненість у минулому та зрозуміти «телеологію», мотиви та спрямування її руху до майбутнього. Цим обґрунтовується роль людини як суб'єкта культурно-історичної творчості, у якій здійснюється зв'язок часів і яка базується на активній діяльності індивіда. П. Рікер зробив суттєвий внесок у застосування герменевтичного підходу безпосередньо до вивчення поведінки людини як правової. У логіці запитання, притаманній герменевтиці, він з'ясував зміст того, що означає бути суб'єктом права. Роз'яснення він конкретизує такими питаннями: що означає мати права, що означає бути підсудним? Підсумок постає в ідентифікаційному запитанні: хто є суб'єктом права? Виділяючи чотири різновиди суб'єкта (суб'єкт мови, суб'єкт дії, суб'єкт розповіді, суб'єкт відповідальності), П. Рікер показав, що правова проблема виникає завдяки втручанням іншої особи у зв'язку зі збитком, завданім іншому. Тим самим розкривається інтерсуб'єктивна природа первинної «клітини» права як зв'язку двох рівноправних суб'єктів. Однак суб'єкт права – це не близький, ближній, із яким пов'язана тільки моральна проблема, а інший, відносини з яким опосередковані певним інститутом [19, с. 104].

І. Берлін, аналізуючи ідеї Д. Міля, зробив таке припущення: «Людське знання ніколи в цілому не було повним, і в ньому завжди могли критися помилки; не було єдиної, видимої всім істини; кожна людина, кожна нація, кожна цивілізація могла обрати власний шлях до своєї власної мети, яка не доконечно гармоніювала із цілями інших» [2, с. 244]. У свою чергу герменевтика пропонує багато конкретних підходів до вирішення наукових проблем аналізу та тлумачення таких суперечних істин. Тобто з «розуміння» може поставати багато різних «пояснень». Так само для М. Гайдегера і

Г. Гадамера пріоритетним є не заперечення методології, а забезпечення незалежного мислення, на яке не здійснюється жодних інших впливів, ніж правилами самої розмови [7, с. 25].

Подібної точки зору дотримуються й інші українські дослідники, зазначаючи, що сучасна правова герменевтика – це застосування у сфері права ідей В. Дільтея та передусім екзистенціально-феноменологічних концептів М. Гайдегера і Г. Гадамера. Її принципова відмінність від позитивістського підходу до тлумачення тексту полягає в тому, що останній намагається встановити, що хотів сказати в тексті законодавець, а герменевтика встановлює смисл тексту, незалежний від його автора [19, с. 104].

Г. Гадамер підкреслював: «Як говорили греки, між співбесідниками виникає щось таке, до чого вони причетні й на чому відбувається між ними обмін. Взаєморозуміння з приводу чого-небудь, що саме має бути досягнуте в процесі розмови, неминуче означатиме, що в розмові знайдено спільну мову» [2, с. 352]. Відповідно, здійснюючи герменевтичний аналіз тексту, ми його суб'єктивізуємо й конкретизуємо. Бути кимось означає, зокрема, домагатися чогось і з'ясовувати щось конкретне. Ми розуміємо не лише взагалі, а й конкретно. Неможливо за жодних обставин викреслити з герменевтики ті елементи, які притаманні людині з її прагненнями й потребами розуміння. Ідеться насамперед про людину, її досвід, традицію й культуру [7, с. 28]. На думку Е. Берка, засновника сучасної консервативної думки, політичні інституції утворюють величезну складну систему прав давності та звичаєвих обрядів; звичай виростають із минулого й пристосовуються до сьогодення, не припиняючи свого постійного тривання. Традиція конституції й широкого суспільства повинна бути предметом пошанування, спорідненого з релігійною шанобливістю, адже вона формує вмістище розуму й культури [16, с. 538]. Для консервативного світогляду характерною є повага до історичної традиції, запропонованого й накопиченого нею емпіричного матеріалу (інтелектуального, політичного, історичного), тому консерватизм та українська державницька політична думка міжвоєнного періоду скептично ставляться до соціальних проєктів перебудови суспільства, ґрунтованих винятково на інтелектуальному пошуку, без поправки на практику.

Логіка такого світорозуміння та світоперетворення постає з фундаментального постулату консервативної філософії, прихильної до емпіричних основ аналізу політичного буття, згідно з яким людський розум не всесильний у своїх можливостях і ніколи не зможе повністю осягнути суспільство. Інтелект завжди обмежений у своїх уявленнях про смисл і цілі соціального прогресу, у визначенні масштабів творчо-перетворювальної діяльності політиків. У тому ж напрямі йшов інтелектуальний пошук української політико-правової думки після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр., на чому наголошує український дослідник О. Баган: «Результатом цієї бурхливої всебічної діяльності молодшої генерації стало критичне переосмислення політичного й ідейного досвіду українського соціалізму й ліберального націонал-демократизму, вихід на ідейні обрії традиціоналізму (консерватизму й націоналізму)» [1, с. 455].

Прикладом такого перетину консервативної та національної ідей, формування на їх ґрунті власне «правої» ідеї в українській політико-правовій думці є творчість В. Липинського та Д. Донцова, які перебували в гострому інтелектуальному й особистому протистоянні. Для неупередженого дослідника очевидно є їх значна взаємодоповнюваність. Складнощі об'єктивного погляду на ідеологію українського націоналізму зумовлені феноменом самого націоналізму. Можна погодитись із тими науковцями, які вважають, що неспівмірність націоналізму з іншими, «класичними», «ізмами» є достатньо вагомою, щоб поставити його в один ряд із консерватизмом, лібералізмом чи соціалізмом [9, с. 30]. Однак загалом достатньо обґрунтованим буде припущення про більшу схильність націоналізму до консервативної (традиціоналістської) ідеї, ніж до ліворадикальної. Тому слушним є твердження Р. Шпорлюка, що націоналізм був не тільки «теоретичним відображенням» процесу побудови національної держави, а й дієвою силою цього процесу [22, с. 46].

Аналізуючи українську політичну думку першої половини ХХ століття, варто постійно пам'ятати конкретний історичний контекст, у якому вона висловлювала свої ідеї, а найголовніше – ідеологічно-пропагандистський і репресивний тиск, із яким вона зіткнулась у післявоєнний період. Власне, до вагомості історичного контексту постійно повертає увагу герменевтичний підхід. Не можна думати, що переслідування не вбиває правди. Д. Міль зауважує: «Звичайнісінькою марною сентиментальністю є те, що правда, просто як правда, має бодай якусь природну силу, у якій відмовлено помилці, перемагати темницю та смерть на вогнищі. Переслідування з історичного погляду є надто ефективним» [2, с. 244]. Відповідно, опір, здійснюваний українською політичною думкою, різноманітним варіантам заперечення права українського народу на самостійне державотворення викликав терор, як фізичний, так і більш витончений, спрямований на знищення самої ідеї незалежності, через прищеплення переконання, що існуючий статус-кво – єдино правильна думка, а відступ від неї – найбільший злочин, чи в кращому випадку – хибна думка. Застосування герменевтичного підходу надає можливість більш уважено проаналізувати українську політичну думку, звільняючись від багатьох стереотипів.

Як відомо, у ХІХ столітті історія України традиційно вважалася лише частиною російської або польської історії. Завдяки зусиллям професора Київського університету М. Владимирського-Буданова цю традицію було зламано. Враховуючи нагальну необхідність під час вивчення історії права звертатися до першоджерел, учений впорядкував «Хрестоматію з історії руського права». У своїй фундаментальній праці «Огляд історії руського права» вчений розглядає як окрему самостійну правову систему так зване «західно-руське право», тобто право України періоду Великого князівства Литовського й Речі Посполитої. М. Владимирський-Буданов послідовно впроваджував думку, що не існує держави та права без конкретного народу, підкреслюючи, що відправним джерелом походження держави є національно-етнічна група з її особливостями. Право розглядав як окремих продукт діяльності нації, а не держави; його джерелом – народну свідомість і волю, а не державу, водно-

час підкреслюючи, що держава у формі закону формує лише те, що вже створено народною свідомістю. Учений також наголошував на тому, що закон обмеженіший, ніж право, і підкреслював, що право й закон збігаються лише тоді, коли закон стає виразником правосвідомості відповідного народу [13, с. 185–186].

У зв'язку із цим слушною є думка сучасних українських дослідників, що для герменевтичного напрямку характерний розгляд права як тексту, що нерозривно пов'язаний із суб'єктом, його свідомістю [19, 103]. Такий підхід був одним із наріжних для української політично думки аналізованого періоду. Так, С. Дністрянський, ще один відомий український учений, дійшов висновку, що, по-перше, право існує не тільки в державі, по-друге, усі правові норми є водночас соціально-етичними [13, с. 186–187]. На важливості формування незалежної української держави для забезпечення оптимальних умов самореалізації людини наголошував М. Міхновський, один із творців державницького напрямку. Відродження держави, за М. Міхновським, має виступати засобом забезпечення прав і суверенітету української нації. Він обґрунтовує принцип національного суверенітету: кожна нація прагне до утворення незалежної держави; лише національна держава може дати своїм громадянам особисту й економічну свободу; розвиток особистості можливий лише в державі, для якої вона є метою [6, с. 199]. Підходи М. Міхновського співзвучні з герменевтичною інтерпретацією права. Так, П. Рікер у душі екзистенціальної традиції підкреслював, що функція права – дозволити будь-кому реалізувати свої здібності, а виправдання права полягає в тому, що завдяки йому реалізуються людські здібності [19, с. 105].

Набагато складнішим завданням є застосування такого підходу до мислителів, чия творчість обумовлюється ідеологічними формами подачі ідей. Так, політичні ідеї Д. Донцова сучасні дослідники характеризують таким чином: «Відповідно до власного крайньо елітистського бачення устрою суспільства Д. Донцов негативно ставився до демократичних режимів, протиставляючи їм лад «аристократії», за якого еліта об'єднана в орденську структуру, що володіє всією повнотою влади» [6, с. 200]. Такий підхід є коректним, хоча не повністю співвідноситься з думками мислителя. Д. Донцов підтримує ідею самостійної держави, здатної забезпечити свободи людини та правовий захист, та наголос робить на персональній активній участі в політичному житті. Д. Міля виразно й водночас неоліткоректно зауважує: «Допустимо, певний народ хотів би мати вільне врядування, проте внаслідок лінощів, легковажності, неспівмірності чи браку громадянського духу він ніяк не спромагається це врядування зберегти, то цей народ не битиметься за свій політичний устрій тоді, коли той зазнає прямого нападу. Йому може забракнути бажання чи спроможності виконувати обов'язки, що їх від нього вимагає певна форма врядування» [12, с. 135].

Д. Донцов наголошував, що для культурних націй Європи й Америки державний примус конечний в інтересі кожної групи й одиниці, що належить до державного зв'язку. Для вихованих у гуляйпільських степах махновців (як габілітованих, так і негабілітованих) це зовсім інакше. Народолубний махновець не бачить в атрибутах держави нічого, як тільки «власні марки

й гроші, власний двір, армію, власні в'язниці та власних жандармів»; для нього все це «такі приємності», за які він охоче подякує, аби лиш йому забезпечили «добрю поживу» [4, с. 281]. Таким чином, для української політичної думки традиціоналістського спрямування незаперечним було як право громадян на самостійну роль у системі владних повноважень, так і розуміння нетотожності приватних інтересів громадян і завдань суспільства. Держава в жодному разі не розглядалась як абсолют.

Очевидно, не може бути визнаним єдиноправильним один методологічний підхід під час аналізу таких складних явищ, як держава та свобода людини. Слушним є підхід, що сучасна філософія науки відмовляється від абсолютизації неопозитивістського й герменевтичного підходів до проблеми конструювання методології науки. Тільки синтез логічних та історичних методів аналізу розвитку наукового знання може дати позитивний результат [20, с. 38].

Варно звернути увагу на герменевтичні інтерпретації, які не можуть претендувати на вичерпний характер пояснення всіх складнощів державно-правового буття, проте все ж мають вагомий позитивний аспект – усвідомлення складного характеру взаємодії державних інститутів. П. Рікер зазначає: «Ідеалізм права знаходить свій вияв у конкретній історії лише через свавільність володаря. Ось вам і політична сфера, яка ділиться між ідеалом суверенності й реальністю влади, між суверенністю й сувереном, між конституцією та урядом чи навіть поліцією» [14, с. 279]. Немає можливості все прописати нормативним актом, завжди залишиться частка «свавилля», і завдання полягає у формуванні певних психологічних і моральних рис, покликаних «ушляхетнювати» осіб, наділених владою. Водночас усвідомлювалася вага інституційного стримування властивого людині свавилля, формування належних державних і правових механізмів. Тому не цілком можна визнати слушність такого твердження: «Отже, націократична модель державності, що виникла як реакція на бездержавний стан та утиски прав української нації спочатку російським самодержавством, а згодом польським шовінізмом та сталінським тоталітаризмом, за основу брала уявлення про націю як найвищу цінність людського розвитку. Із цього постає примат колективних національних прав над особистими» [6, с. 202]. Якщо більш детально розглянути модель державного устрою, обстоювану М. Сціборським, то в Україні передбачалося утвердження республіканської форми правління за принципом поділу влади, із сильною законодавчою й виконавчою владою, незалежною судовою владою.

М. Сціборський стверджує: «Найвищому Суду (обирається Національними зборами – І. В.) належатиме контроль за непорушністю виданих законодавчими й виконавчими органами ухвал, а також касаційний перегляд усіх інших судових справ. Відповідно зорганізовані краєві, повітові й міські суди забезпечуватимуть правозаконність у державі» [18, с. 117].

Законодавчі функції покладалися на виборний орган – Державну Раду. Голова Держави, користуючись правом законодавчої ініціативи, є одночасно Головою Державного Уряду (прем'єр-міністром) та уособлює виконавчу владу в країні. Передбачалося надання широких повноважень самоврядним територіям. М. Сці-

борський вказує: «Українська Держава за адміністративним розподілом <...> поділятиметься на краї, повіти й громади (міські, містечкові, сільські), що матимуть свої органи самоуправи та в межах встановлених законами компетенцій кермуватимуть місцевими публічними справами. <...> Вибори до органів самоуправи відбуватимуться на засадах прямого, загального, рівного й таємного голосування» [18, с. 115].

Також не повністю відображає сенс поглядів українського консерватизму на характер взаємовідносин держави та громадянина твердження, що консервативна концепція виступила з обґрунтуванням монархічної моделі державності, ідеал якої бачила в традиціях княжої Русі та козацької Гетьманщини. Ідеї засновника цього напрямку В. Липинського еволюціонував від захоплення демократичними доктринами до негативної оцінки наслідків соціалістичних експериментів Української Центральної Ради [6, с. 202]. Для політичних ідей В. Липинського найважливішим було протистояння недалекого глядному духу часу, коли через втрату відчуття політичної реальності в лівій українській політичній думці запанували позитивістські утопічні концепти держави. З усвідомленням обов'язком перед потребою гарантувати дієвість права як захисту від свавилля для окремих індивідів і суспільства загалом В. Липинський писав: «Будь-яка сила громадська, залежна від більшої здатності до організації продукції чи ідеології, має нахил до захоплення більшою або меншою мірою державної влади, оскільки тільки держава силою меча здатна зреалізувати або забезпечити ті чи інші громадські тенденції» [11, с. 380].

Життєво необхідною умовою не тільки для самоздійснення свободи особи, а й для простого тривання людського життя є держава. Піднесення до рівня держави – це не тільки певний інструментарій, це також свідчення зростання внутрішнього світу спільноти, її готовності до сприйняття позаособових ідеалів, вихід за межі чуттєво-дотикової реальності, буденності, обмеженого особистого досвіду.

М. Мірошніченко зазначає: «Здорова, органічна держава, на думку мислителя (В. Кучабського – І. В.), утворюється лише там, де є політична еліта, якій байдуже почуття власного фізичного самозбереження та егоїстичного матеріального інтересу» [13, с. 187]. Такий підхід не завжди ґрунтується на тому, що не всі, хто здійснює владу, відповідають покладеному на них обов'язку, та в дійсності є відображенням розуміння складності соціальних відносин, уніфікація яких є руйнівною для свободи людини. Українські мислителі не були самотніми у своїх передбаченнях небезпек декларування й тим паче втілення гасла «Кожна кухарка може керувати державою». П. Рікер також застерігав: «Які бар'єри та які запаси сил протиставляє людське становище теоретичній гіпотезі людини-маси, якою тоталітарна система підмінює людину, котра має певний ранг або належить до певного класу?» [15, с. 10].

Держава в українській політичній думці першої половини ХХ століття не сприймалася як цінність сама по собі, виразно декларувалися вимоги до її функціонування на засадах, що не дозволяють перетворити особу в гвинтик державного механізму. В. Кучабський зазначав: «Признання з боку державної влади населенню держави якогось самоврядування є завжди <...> при-

знанням того, що принципіально існує можливість конфлікту між державними та громадськими інтересами, що на випадок такого конфлікту не завжди мусять перемогти погляди й плани державного центру; навпаки, часом можуть перемогти також і суперечні тим поглядам і планам бажання громадянства» [10, с. 42].

Висновки. Застосування герменевтичного підходу до аналізу української політичної думки першої половини ХХ століття засвідчує евристичний потенціал такої методики. Обумовлено це зорієнтованістю герменевтичного розуміння тексту через його інтерпретацію з урахуванням особливостей історичної епохи їх створення, що дозволяє більш об'єктивно розкрити сенс ідей мислителів, які творили у відмінних від нас культурних і політичних обставинах.

Література

1. Баган О. Перший ідеолог ОУН / О. Баган // Український націоналізм: історія та ідея / за ред. О. Багана. – Дрогобич: Посвіт, 2009. Вип. 1. – С. 455–462.
2. Берлін І. Чотири есе про свободу / І. Берлін; пер. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – 272 с.
3. Гадамер Г. Істина і метод: у 2 т. / Г. Гадамер; пер. із нім. О. Мокровольського, М. Кулиняка. – К.: Юніверс, 2000–. – Т. 1: Герменевтика. Основи філософської герменевтики. – 2000. – 457 с.; Гадамер Г. Істина і метод: у 2 т. / Г. Гадамер; пер. із нім. О. Мокровольського, М. Кулиняка. – К.: Юніверс, 2000–. – Т. 2: Герменевтика. Доповнення. Показки. – К., 2000. – Т. 2. – 478 с.
4. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // Донцов Д. Твори: у 5 т. / Д. Донцов. – Львів: Кальварія, 2001–. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – 2001. – С. 245–425.
5. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов // Донцов Д. Твори: у 5 т. / Д. Донцов. – Львів: Кальварія, 2001–. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – 2001. – С. 91–242.
6. Історія вчень про державу і право: [підручник] / за заг. ред. Г. Демиденко, О. Петришина; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2009. – 256 с.
7. Квіт С. Герменевтика: [навчальний посібник] / С. Квіт. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 42 с.
8. Крупчан О. Методологічні підходи до проблеми взаємозв'язку приватного та публічного права / О. Крупчан // Методологія приватного права: збірн. наук. праць за матер. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 30 травня 2003 р.) / редкол.: О. Крупчан та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 10–19.
9. Кузик П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах: [монографія] / П. Кузик. – 2-ге вид. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 220 с.
10. Кучабський В. Большевизм і сучасне завдання українського Заходу. Національно-політичні замітки / В. Кучабський. – Львів: Б. в., 1925. – 125 с.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею й організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. / В. Липинський. – Відень: Б. в., 1926. – 580 с.
12. Міл Д. Про свободу: [есе] / Дж. Міл. – пер. з англ. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 463 с.
13. Мірошніченко М. Історія вчень про державу і право: [навчальний посібник] / М. Мірошніченко, В. Мірошніченко. – К.: Атіка, 2004. – 224 с.
14. Пікер П. Історія та істина / П. Пікер; пер. з фр. В. Шовкун. – К.: Видавничий дім «К.М.-Академія»; Університетське видавництво «Пульсар», 2007. – 396 с.
15. Пікер П. Навколо політики / П. Пікер. – К.: Дух і літера, 1995. – 332 с.
16. Себайн Дж. Історія політичної думки / Дж. Себайн, Т. Торсон. – пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
17. Скотний В. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Скотний. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.
18. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Париж: Б. в., 1935. – 121 с.
19. Філософія права: [підручник] / [О. Данильян, О. Дзюбан, О. Максимов та ін.]; за ред. О. Данильяна. – Х.: Право, 2009. – 208 с.
20. Фірсова Л. Філософія науки: [навчальний посібник] / [Л. Фролова, І. Черних, Я. Білик, О. Білик]; за ред. Л. Фролової. – Х.: Нове слово, 2003. – 336 с.
21. Чернілевський Д. Методологія наукової діяльності: [навчальний посібник] / [Д. Чернілевський, М. Томчук, О. Дубасенюк та ін.]; за ред. Д. Чернілевського. – 3-є вид., пер. – Вінниця: Нілан. – ЛТД, 2012. – 364 с.
22. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм / Р. Шпорлюк; пер. з англ. Г. Касьянов. – К.: Основи, 1998. – 480 с.

Анотація

Вдовичин І. Я. Перспективи застосування герменевтичного підходу для дослідження української політичної думки першої половини ХХ століття. – Стаття.

Проаналізовано концептуальні підходи герменевтичного методу для дослідження української політичної думки першої половини ХХ століття. Визначено роль впливу, відповідно до герменевтичного підходу, взаємозв'язку духовно-культурної традиції, інституційних і процесуальних інструментів на формування політичної системи. Розкрито значення історичної складової людського буття для формування незалежної держави.

Ключові слова: герменевтика, українська політична думка, держава, свобода, особа.

Аннотация

Вдовичин И. Я. Перспективы применения герменевтического подхода для исследования украинской политической мысли первой половины XX века. – Статья.

Проанализированы концептуальные подходы герменевтического метода для исследования украинской политической мысли первой половины XX века. Определена роль влияния, согласно герменевтического подхода, взаимосвязи духовно-культурной традиции, институциональных и процессуальных инструментов для формирования политической системы. Раскрыто значение исторической составляющей человеческого бытия для формирования независимого государства.

Ключевые слова: герменевтика, украинская политическая мысль, государство, свобода, человек.

Summary

Vdovychyn I. Ya. Prospects of hermeneutical approach implementation in the research of Ukrainian political thought in the first half of the 20th century. – Article.

Analyzed the conceptual approaches hermeneutical method for the study of Ukrainian political thought of the first half of the twentieth century. The role of influence, according to the hermeneutic approach, relationship spiritual and cultural traditions, institutional and procedural tools in the formation of the political system. Reveals important historical component of the human being to form an independent state.

Key words: hermeneutics, Ukrainian political thought, government, freedom, person.

УДК 323.22

Є. Б. Тихомирова
доктор політичних наук,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

GOVERNMENT RELATIONS І ЛОБІЗМ: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми. Досвід країн світу свідчить, що влада не може існувати без підтримки громадськості. У цих умовах усе більш суттєвим комунікаційним засобом, без якого важко забезпечити інтереси громадськості та влади, стає лобізм. Розвиток і джіару, і лобізму в сучасному суспільстві обумовлено виникненням інститутів громадянського суспільства та бізнесу, які завдяки їхньому розвитку, зростанню, ускладненню розв'язуваних ними завдань усе більше потребують співпраці з органами державної влади й управління.

Ставлення до термінів «джіар» і «лобізм» у сучасній українській політології неоднозначно: одні автори вважають їх ідентичними поняттями, інші – вбачають суттєві розходження між двома цими поняттями. Від понять «Government Relations» і «Public Relations» лобізм насамперед відрізняють за родовидовою ознакою: і PR, і GR є сферою загального менеджменту комерційних організацій, натомість лобізм є суспільно-політичним інститутом [1].

Стан дослідження. Аналіз останніх досліджень проблематика джіару й лобізму дедалі більше стає об'єктом наукового інтересу вчених різних наукових шкіл. Серед них можна назвати праці вітчизняних науковців, а саме: С.О. Клімовича [3], І.Ю. Парух [5], Ю.М. Поташного [6], Н.А. Стрижаків [7], В.В. Теліпка [8] та інших.

Мета статті – визначити сутнісні особливості джіару й лобізму та характерні риси, що ним властиві.

Виклад основного матеріалу. *Джіар/GR* (англ. government relations – взаємодія з органами державної влади) – це діяльність спеціально уповноважених співробітників великих комерційних структур (GR-спеціалістів) із супроводу діяльності компанії в політичному середовищі з метою побудови довгострокової, комфортної, передбачуваної системи відносин із профільними для компанії політичними стейкхолдерами (групи впливу, що існують усередині чи поза компанією, які треба враховувати під час здійснення відповідної діяльності). *Лобізм* (lobby в перекл. з англ. – «кулуари») – у західній науковій літературі (насамперед в англійській та американській) розуміється як вплив приватних осіб або груп інтересів на систему прийняття державних рішень, в Україні традиційно трактується як практика впливу на управлінські рішення з метою захисту групових інтересів. Лобізм має об'єктивний характер, доповнюючи систему демократичного представництва, сприяє участі у виробленні політичних рішень тим групам, що не представлені в ній. Через лобізм як комунікаційну систему отримують своє вираження й представництво інтереси. Отожнення лобізму з корупцією та підкупом, як це досить часто трапляється, фактично ігнорує його комуніка-

тивну сутність та об'єктивний характер. Традиційні уявлення про лобіста як «своєї людини» в уряді чи парламенті, яка трясє товстим гаманцем із грошима, уже не можуть бути застосовані до більшості лобістів нашого часу та до їхньої роботи.

Французький учений Р.-Ж. Шварценберг зазначає: «Усякий правитель прагне домогтися згоди з його рішеннями, а кожен із тих, ким керують, намагається виразити свої потреби й зробити так, щоб про них довідалися. Згода між ними може виникнути завдяки комунікації, обміну» [9, с. 175]. Англійський політолог Д. Олдерман характеризує групи тиску, що лобіюють певні інтереси, як невід'ємну частину державного механізму, що сприяють життєдіяльності демократичних інститутів: «Політичні інститути і групи тиску – це два нерозривні явища в британській політиці. Їх співпраця стала настільки складною і багатогранною, що деякі сфери урядової діяльності просто немислимі без участі груп тиску» [11, с. 18].

Основними цілями лобізму є гармонізація відносин із працівниками державних структур, особливо з їх керівниками; моніторинг рішень та дій законодавців, керівників державних органів у сферах, що торкаються діяльності організації, інтереси якої лобіюються; забезпечення представництва інтересів організації на всіх рівнях державного управління; вплив на рішення та законодавство, що торкається галузі або регіону, у яких розташована організація та здійснюється її діяльність; забезпечення владних структур інформацією щодо діяльності та проблем, які стосуються певної організації чи соціальної групи.

Структура лобізму як комунікаційного явища містить такі складові: клієнт, суб'єкти й об'єкти, предмет лобізму. Клієнт ініціює комунікацію з представниками органів влади, його інтереси стають предметом лобізму. Безпосередньо не займаючись лобізмом, він фактично стоїть біля витоків цієї діяльності: фінансує її, визначає проблему, яка потребує лобіювання, і відповідно, одержує певні вигоди від рішень, прийнятих владними структурами. Саме тому, не вступаючи в контакт з органами прийняття рішень, клієнт, проте, є головою дійовою особою процесу лобізму, суб'єктом комунікаційного процесу. Клієнт може виконувати функції суб'єкта лобізму самостійно, проте складність такого виду діяльності потребує необхідного професіоналізму й підготовки, що сприяє поділу ролей замовника (клієнта) і виконавця (лобіста). Предметом лобізму можуть бути питання чи інтереси, які захищає лобіст на замовлення клієнта. Технологія лобістської діяльності передбачає пошук фактів й аргументів щодо конкретних інтересів, інтерпретацію дій і фактів для клієнта й об'єкта лобістської діяльності, захист позиції клієнта різними методами.

Суб'єктом лобізму, безпосереднім комунікатором можуть бути окремі лобісти, працівники PR-служб або компаній, лобістської фірми чи PR-агентства. Лобістська фірма – це комерційна організація, що здійснює на платній основі послуги з представлення інтересів замовника в органах державної влади (наприклад, українська фірма «Агенція економічного лобювання «Дроно»). Лобістам потрібні не тільки знайомство з посадовими особами, а й досконале знання державного механізму, законодавчого процесу, державної політики й процесів формування суспільної думки.

Для GR-спеціаліста основним є побудова комфортної, передбачуваної системи відносин із профільними для компанії політичними стейкхолдерами; він відстежує можливості й небезпеки з боку органів влади, інформує керівництво, за необхідності залучає лобістів; технології реалізації замовлення в джіар. Науковці підкреслюють, що GR-діяльність спирається на технологічний інструментарій PR як цілісної системи, яка належить до загальної менеджменту. Лобювання – одна з функцій менеджменту GR [2].

Основне завдання GR – запобігати можливим загрозам від діяльності політичних стейкхолдерів і реалізовувати потенційні можливості компанії через її участь у політичних діях. За рахунок джіар-активності компанія намагається досягти економічних результатів політичними засобами.

До основних функцій GR в організації можна віднести такі:

- відстеження та аналіз ініціатив органів державної влади, які можуть мати вплив на економічне становище компанії; проведення моніторингу та комплексного аналізу законодавчих та інших нормативних правових актів, що належать до питань регулювання в області діяльності компанії, які можуть вплинути на розвиток бізнесу;
- координація налагодження відносин компанії з органами державної влади;
- супровід ініціатив компанії в державній сфері (питання ліцензування, роз'яснювальних листів, лобювання законопроектів, участь у державних тендерах або цільових програмах підготовки, клопотань, повідомлень, оскаржень тощо);

– вплив на органи державної влади, коригування їх ініціатив в інтересах компанії;

– проведення лобістських кампаній;

– забезпечення преференцій та державних замовлень для компанії;

– застосування стратегічного підходу до вирішення проблем, що впливають на репутацію компанії, який дозволяє забезпечувати лояльність держави й суспільства до компанії;

– налагодження та підтримка ділових контактів із представниками державних установ, громадських організацій;с

– здійснення економічної діяльності компанії на зовнішніх ринках.

Ключові завдання джіар-фахівця: моніторинг інформації та ініціатив профільних органів державної влади; донесення інформації про компанію до профільного чиновника/депутата з метою врахування її позиції в документі, що розробляється, або під час вироблення політичних рішень; вплив і коректування позиції органів державної влади в інтересах компанії.

Зміст роботи в галузі джіар передбачає:

а) аналітичну та прогностичну діяльність в області державної політики загалом та розвитку бізнесу зокрема,

б) знання про всі законодавчі ініціативи виконавчої та представницької влади у сфері бізнесу, включаючи підготовлювані проекти законів й урядових рішень,

в) міцний контакт із міністерствами й відомствами, із чиновниками, які курирують той сектор економіки, де діє така бізнес-структура (знання планів роботи, проблематики нарад тощо);

г) вибудовування постійних і ділових відносин зі ЗМІ (преса, радіо, телебачення), як із редакторами новинних програм, так і з економічними оглядачами (особлива ставка на бізнес-пресу),

д) представництво власних інтересів у громадських та суспільно-державних структурах бізнесу типу Союзу промисловців і підприємців, Торгово-промислової палати тощо, безпосередня співпраця з владою через конференції, «круглі столи», експертизу підготовлюваних законів, урядових рішень і так далі.

Критерієм оцінки результату діяльності

Лобіст і GR-фахівець: спроба аналізу

Лобіст	GR-фахівець
Лобіст працює за гонорар або відсоток від угоди	GR-фахівець працює за заробітну плату й можливий річний бонус
Лобіст, який має неформальний доступ до чиновника, найчастіше ділиться з останнім гонораром	GR-фахівець, будучи фактично найманим професіоналом, намагається аргументовано (експертно) довести позицію компанії перед чиновником
Лобіст, як правило, працює з безліччю клієнтів, продаючи свій ресурс	GR-фахівець працює на одного замовника – свого роботодавця
Лобіст працює на себе або партнера. Дозволити собі лобіста може обмежене число компаній	GR-фахівець працює як найманий менеджер
Лобіст, будучи довіреною особою того, хто приймає рішення (чиновника або депутата), має можливість «вирішувати питання» в необхідному органі влади	GR-фахівець, будучи професіоналом у своїй області, відслідковує можливості й небезпеки з боку органів державної влади
Лобіст працює з усіма органами державної й муніципальної влади (включаючи судову галузь влади, а також Генпрокуратуру, Центральну виборчу комісію, Національний банк і Рахункову палату), на які є попит із боку замовника	GR-фахівець у більшості випадків взаємодіє з органами законодавчої й виконавчої влади, що впливають на галузь і компанію. Із судами, правоохоронними органами тощо взаємодіють інші департаменти в компанії.

GR-структур може бути відсутність серйозних претензій до компанії з боку органів влади; зовнішні умови, сприятливі для розвитку організації, і досягнуті в результаті сприятливих зовнішніх умов підсумки діяльності цього департаменту, своєчасність роботи GR-департаменту з відстеження законодавчої діяльності органів влади з тим, щоб ідеологія закону та його результати сприяли розвитку компанії, точність прогнозування розвитку подій; повнота сценаріїв розвитку ситуації; грамотність визначення цілей і завдань розвитку компанії відповідно до тієї державної економічної політики.

Права лобістів стосуються прав на допуск у державні установи, на одержання інформації, документів і матеріалів із питання, яке вони лобіюють, на створення асоціацій та оскарження дій посадових осіб, які порушують їхні права. Обов'язки пов'язані з реєстрацією лобістською діяльності, звітністю про неї, відповідальністю за незаконну лобістську діяльність і відповідальністю перед клієнтами, що передбачає її своєчасне інформування про хід обговорення питань, у яких вони зацікавлені. У низці країн, зокрема США, Канаді, Великобританії, діяльність лобістських фірм законодавчо регулюється, існує жорстка звітність про клієнтів і контрагентів фірми, сумам, витрачених на політичний вплив, тощо.

В Україні відсутній закон для регулювання лобізму. Об'єктом лобізму, що представляє державні структури, є посадові особи законодавчих і виконавчих органів влади, які мають можливість приймати рішення або реально впливати на їхнє прийняття в інтересах корпоративних структур чи певних соціальних груп. В американському законі щодо лобізму цей комунікатор називається «охопленою посадовою особою». Відповідно, «охопленими особами» (і в Україні також) є президент, віце-президент, посадові особи (крім канцелярських працівників) виконавчого апарату президента, керівники міністерств і відомств, їхні заступники, помічники, радники та інші особи (перераховані в спеціальному списку виконавських посад, затвердженому чинним законодавством), посадові особи й службовці (які займають посади конфіденційного характеру), вищі службовці збройних сил, члени парламенту та працівники його апарату, керівництво його палат і комітетів, а також робочих груп, що створюються для здійснення законодавчих послуг чи іншої допомоги парламентарям.

Форми лобізму в Україні належать до «тіньового» («дикого») типу та здійснюється зазвичай у структурах виконавської влади: прямий одноосібний (індивідуальний) лобізм, (особисті зв'язки підприємців із чиновниками); клановий лобізм, тобто просування інтересів підприємств чи компаній, які належать бізнес-політичним групам; багатовекторний лобізм (лобістська діяльність за допомогою всіх можливих засобів і в усіх можливих напрямках впливу); самопротегування (можливість певної державної структури, відомства брати безпосередню участь в економічній діяльності); парламентський лобізм; «кабінетний» лобізм (від скорочення «Кабмін»). Найсильнішими в Україні вважають металургійне, вугільне та аграрне лобі, а також алкогольне, тютюнове, цукрове, рекламне лобі та лобі послуг зв'язку. «Етнічне лобі» до недавнього часу було

представлено найпотужнішим російським, а також ізраїльським, польським та американським лобі.

Завершуючи порівняльний аналіз лобізму й GR, наведемо основні характеристики лобіста та GR-фахівця, що називаються в сучасних публікаціях із цієї тематики [10].

Висновки. Отже, специфіка сучасного етапу теоретичного осмислення government relations (GR) і лобізму складається за відсутності уніфікованого розуміння про GR як соціально-політичну практику, а також чітких критеріїв, що дозволяють відокремити GR від лобізму. Зараз у науковій літературі існує декілька підходів до аналізу government relations (GR) і лобізму. GR іноді трактується як сфера загального менеджменту, а лобізм як інструмент і технологія. Так, дехто розглядає GR через призму економічних відносин як практику відстоювання інтересів бізнесу перед державою. Інші дослідники під час розгляду government relations і лобізму, навпаки, наголошують на лобюванні інтересів громадських організацій (суспільних інтересів), що не мають на меті безпосередньої економічної вигоди.

Література

1. Гросфельд Е.В. Лоббизм и government relations: контуры теории / Е.В. Гросфельд // Грані. – 2011. – № 6(80). – С. 137–139.
2. Ильичева Л.Е. Лоббизм и GR: общее, особенное, эффективность технологий / Л.Е. Ильичева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lobbying.ru/index.php?article_id=7219.
3. Клімович С.О. Дослідження government relations як комунікації між владою та бізнесом: термінологічний аспект / С.О. Клімович // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 82–85; Клімович С.О. Government Relations у Європейському Союзі: минуле, сучасне, майбутнє / С.О. Клімович // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1. – С. 43–50.
4. Недюха М.П. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу / М.П. Недюха, М.В. Федорін // Віче. – 2010. – № 4. – С. 12–15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2010_4_6.pdf.
5. Парух І.Ю. GR по-українськи / І.Ю. Парух // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lobbying.com.ua/publ/gr_po_ukrain-ski/20-1-0-38.
6. Поташній Ю.М. Лобізм по-українськи / Ю.М. Поташній // Віче. – 2011. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1494>.
7. Стрижак Н.А. Особливості політичного лобювання в Україні / Н.А. Стрижак // Політологічний вісник. – 2006. – Вип. 21. – С. 170–181.
8. Теліпко В.В. Лобізм, Government Relations і Public Affairs: до витоків понять / В.В. Теліпко // Юридичний авангард. – 2009. – № 1. – С. 33–39.
9. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология : в 3 ч. / Р.-Ж. Шварценберг. – пер. с франц. – М. : Б. и., 1992. – Ч. 1. – 192. – 180 с.
10. Толстых П.А. Чем GR (джиар) отличается от лоббизма? : [интервью] / П.А. Толстых [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alchnost.com/gr-vs-lobby>.
11. Alderman G. Pressure groups and government in Great Britain / G. Alderman. – London ; New York : Longman, 1984. – 164 p.

Анотація

Тихомирова Є. В. Government relations і лобізм: спроба порівняльного аналізу. – Стаття.

Розглянуто лобізм і джіар як специфічні явища сучасного комунікаційного політичного простору України. Джіар трактується як діяльність спеціально уповноважених співробітників великих комерційних структур із супроводу діяльності компанії в політичному середовищі з метою побудови довгострокової, комфортної, передбачуваної системи відносин із профільними для компанії політичними стейкхолдерами. Лобізм розуміється як вплив приватних осіб або груп інтересів на систему прийняття державних рішень. Охарактеризовано основні цілі лобізму, його структури як комунікаційного явища. Автор дотримується існуючої думки, що GR-діяльність належить до загального менеджменту, а лобіювання – до одної з функцій менеджменту GR. Аналізуючи основні завдання та функції GR, визначено зміст роботи в галузі джіар та критерії оцінки результатів діяльності GR-структур, а також права й обов'язки лобістів та специфіка регулювання лобізму в Україні та інших країнах, специфіка форм лобізму.

Ключові слова: джіар, комунікація, лобізм, лобістська діяльність.

Аннотация

Тихомирова Е. В. Government relations и лоббизм: попытка сравнительного анализа. – Статья.

Рассмотрено лоббизм и джиар как специфические явления современного коммуникационного политического пространства Украины. Джиар трактуется как деятельность специально уполномоченных сотрудников больших коммерческих структур из сопровождения деятельности компании в политической среде с целью построения долгосрочной, комфортной, предвиденной системы отношений с профильными для компании политическими стейкхолдерами. Лоббизм понимается как влияние частных

лиц или групп интересов на систему принятия государственных решений. Охарактеризованы основные цели лоббизма, его структуры как коммуникационного явления. Автор придерживается существующей мысли, что GR-деятельность принадлежит к общему менеджменту, а лоббирование – к одной из функций менеджмента GR. Анализируя основные задачи и функции GR, определено содержание работы в области джиар и критерии оценки результатов деятельности GR-структур, а также права и обязанности лоббистов и специфика регулирования лоббизма в Украине и других странах, специфика форм лоббизма.

Ключевые слова: джиар, коммуникация, лоббизм, лоббистская деятельность.

Summary

Tikhomirova E. B. Government relations and lobbying: an attempt of comparative analysis. – Article.

We consider lobbying and Dzhiri as specific phenomena of the modern communication of the political space of Ukraine. Dzhiri treated as an activity of specially authorized employees of large commercial structures of business support in the political environment in order to build long-term, comfortable, foreseen a system of relations with the relevant political stakeholders for the company. Lobbying is understood as the influence of individuals or interest groups on the system of public decision-making. It describes the main purpose of lobbying, its structure as a communication phenomenon. The author adheres to the current thinking that GR-activity belongs to the general management and lobbying - one of the functions of management GR. Analyzing the basic tasks and functions of the GR, defined the content of work in the field Dzhiri and criteria for evaluating the performance of GR-agencies, as well as the rights and obligations of lobbyists and the specific regulation of lobbying in Ukraine and other countries, the specific forms of lobbying.

Key words: Dzhiri, communication, lobbying, lobbying.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 342.3–048.44

Ю. К. Маслов*доктор політичних наук,
професор кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету*

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Основою відносин між рівнями влади в будь-якій державі Європейського Союзу (далі – ЄС) є питання про розподіл повноважень, відповідальності та гарантії їх діяльності. Нині основним принципом формування компетенції кожного рівня влади є отримання найбільшої ефективності здійснення на відповідному рівні певних функцій органів управління суспільними справами. Однак оптимальне співвідношення між державним управлінням і місцевим самоврядуванням у різних країнах будується по-різному. При цьому найважливішими факторами, що визначають це явище, є історичні, національні та географічні особливості розвитку того чи іншого етносу, який створив власну державу.

Однак загальним правилом для перебування тієї або іншої держави у складі Європейського Союзу є те, що структура адміністративно-територіального поділу кожної країни європейського простору передбачає місце локальної демократії як невід'ємної частини державного устрою.

Мета – розглянути основні напрями реформування системи місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу як найважливішу умову їх подальшої демократизації та вдосконалення системи владних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Концептуальне осягнення особливостей історичного розвитку місцевого самоврядування у країнах – засновниках ЄС, здійснене європейськими фахівцями з муніципального управління та права, було відображено та закріплено в тих актах, якими в ЄС та окремих країнах з цієї спільноти держав будується локальна демократія. Ось чому європейські здобутки в цій галузі наукового аналізу життя територіальних спільнот громадян мають бути сприйнятими вітчизняними науковцями задля подальшого розвитку місцевого самоврядування за певними стандартами, притаманними ЄС.

Поняття «самоврядування» в політичній науці характеризує ступінь участі соціальної спільноти у відносинах управлінського характеру. Воно є формою публічно-владного регулювання групою індивідів, об'єднаних спільними інтересами внаслідок компактного проживання на певній території, власної життєдіяльності на тому рівні, який не може бути забезпечений централізованим державним управлінням.

Як правило, під місцевим самоврядуванням розуміється обумовлена державою в межах чинного законодавства система органів і посадових осіб, що здійснюють урядування на конкретній території, для якої загальнодержавним законодавством установлено ступінь автономії й самостійності щодо органів державної влади.

Місцеве самоврядування має усі ознаки політичної влади: по-перше, це влада публічна, тому, контролюю-

чи місцеві ресурси, вона має право на здійснення влади від імені населення; по-друге, вона має право збору податків у межах певної території. Якщо порівняти функції, які виконують державні органи й органи місцевого самоврядування, то можна зробити висновок, що вони подібні. Різниця полягає лише в масштабах розв'язуваних завдань і території, на яку поширюється влада органів місцевого самоврядування.

Включення місцевого самоврядування до системи публічної влади в країні дає змогу органам державної влади перекласти більшу частину проблем на місцевий рівень, переміщаючи на цей же рівень і невдоволення громадян владою. Також на місцевому рівні формуються політичні амбіції лідерів, починається їхня активна участь у політиці, тому що це найближчий до населення рівень. Крім того, і громадяни, які беруть участь у вирішенні місцевих питань, накопичуючи відповідний політичний досвід, будуть більш лояльними до державної влади та політичної системи загалом.

Місцеве самоврядування має подвійну природу свого походження та подвійну місію в суспільстві. З одного боку, це найближчий до громадянина інститут влади, а з іншого, – це форма самоорганізації громадян, яка відносить місцеве самоврядування до інститутів громадянського суспільства. У цьому сенсі з виконавця державно-владного замовлення надання відповідних послуг самоврядні осередки стають організаторами відповідної управлінської системи, що розв'язує проблеми місцевого значення через громадські структури.

Функціонування інституту місцевого самоврядування в системі публічної влади національних держав у Європі підкріплене низкою нормативно-правових актів міжнародного зразка, серед яких провідне місце відводиться Європейській Хартії місцевого самоврядування, а також іншим документам: Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владою, Рамковій конвенції про захист національних меншин, Європейській Хартії регіональних мов та мов меншин, Європейській конвенції про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні, Європейській Хартії міст та ін.

Розвиток інституту місцевого самоврядування відбувається в тісному зв'язку з органами державної влади. Сучасна політико-правова думка накопичила чимало знань про їх оптимальне поєднання, розробивши багато моделей їх взаємодії. Наразі найбільш відповідною потребам часу та стану розвитку владних відносин всередині національних систем публічної влади є концепція «доброго місцевого та регіонального урядування», яке являє собою демократичне, відповідальне, ефективне, прозоре та підзвітне управління на місцевому та регіональному рівнях.

У період до 90-х років XX ст. місцеве самоврядування в країнах регіону існувало лише з формально-юридичної точки зору, оскільки система влади була:

1) недемократичною (ради формувалися за допомогою номінації кандидатів, а вибори виконували функцію демонстрації лояльності);

2) централізованою (проблеми громади вирішувалися на вищих рівнях влади, структурами правлячих партій; місцеві ресурси були складовою частиною державних);

3) амальгмованою з системою державного управління (самоврядування захищало державні інтереси).

У першій половині 1990-х років у всіх центральнєвропейських країнах відбулася правова інституціоналізація самоврядування у формі конституційного оформлення та прийняття базового законодавства як мінімальної передумови для складання режиму локальної демократії.

Реформування місцевого самоврядування в європейських країнах здійснюється з різною інтенсивністю, у різних напрямках та з різною послідовністю. У контексті європейської інтеграції країнами Центральної та Східної Європи в другій половині XX ст. було здійснено значні за змістом і результатами структурно-функціональні та муніципальні реформи. Перші стосувалися функціональних змін, спрямованих на перерозподіл функцій між центральними, регіональними та місцевими органами управління і включали в себе розширення компетенції регіональних і місцевих влад. Другі ж передбачали організаційні зміни у відносинах між різними рівнями місцевого управління та були пов'язані з реформуванням системи адміністративно-територіального устрою країн і запровадженням самоврядування на регіональному рівні [1].

Зміни у системах управління країнами можна умовно поділити на такі типи: коригування кількості адміністративних одиниць, організаційні реформи, фінансові реформи, функціональні та процедурні реформи [2].

Під час першої хвилі реформ в європейських країнах відбувалось скорочення кількості адміністративних одиниць, зокрема муніципалітетів. При цьому дуже часто висувалося припущення, що ефективне та результативне надання послуг на місцях вимагає більших виборчих округів і адміністративних підрозділів. «Дилема полягала в тому, що чим меншою є така одиниця, тим ближче послуги до кожного окремого громадянина та більше його вплив на прийняття відповідних рішень. І навпаки, чим більшою є адміністративна одиниця, тим менше важить голос окремого громадянина в прийнятті рішень» [3, с. 43].

Проміжний рівень врядування зміцнювався для розв'язання проблем, пов'язаних зі зростаючою урбанізацією і необхідністю надання нових типів послуг. Він давав змогу приймати рішення та здійснювати діяльність у масштабах, що перевищують розміри муніципалітету (громади), а також був ефективним інструментом для просторового територіального планування тощо.

Інший тип реформ, які відбувалися в європейських країнах, – організаційні реформи. Вони здійснювались переважно під значним впливом центральної влади, передбачали зміну внутрішньої структури те-

риторіальних одиниць і містили такі елементи: посилення ролі голів (мерів) і виборних рад; надання процесу прийняття рішень більш відкритого, публічного та демократичного характеру; розширення участі громадськості в прийнятті рішень; запровадження обов'язкових «раціональних» методів планування; зміни у складі місцевого персоналу та місцевих правил організації діяльності органів влади. Багато в чому ці заходи мали сприяти більш активній участі органів місцевого самоврядування в політичних системах відповідних країн і перетворенню їх на надійних провідників державної політики [4, с. 45].

Фінансові реформи зазвичай передбачали збільшення обсягів ресурсів, які центральна влада надає органам місцевої влади, зокрема для розрахунків за соціальними програмами, ініціатором яких виступає саме центр. Це викликало спроби зміцнити здатність органів місцевої влади збирати податки чи забезпечити себе альтернативними засобами фінансування, серед яких слід зазначити плату за послуги, створення місцевих підприємств або надання адміністративних послуг на ринкових засадах. Майже всі реформи децентралізації, які було реалізовано останнім часом в європейських країнах, супроводжувались збільшенням ресурсної бази органів місцевого самоврядування.

Функціональні та процедурні реформи включали в себе комплекс заходів, спрямованих на децентралізацію повноважень органів державної влади та їх передачу органам місцевого самоврядування. Наприклад, у Польщі надання соціальних послуг було децентралізовано з метою наближення їх до людей. В Угорщині відбулася аналогічна децентралізація багатьох державних функцій.

Кожна з європейських країн має свій унікальний досвід організації місцевого самоврядування, тому неможливо охопити їх всі, а можна зупинитися лише на загальних тенденціях реформування сфери місцевого самоврядування, які притаманні більшості країн Європи.

Одна з найважливіших проблем муніципальної реформи полягає у пошуку оптимальної доктринальної основи місцевого самоврядування. Адже теоретичні засади сучасного муніципалізму мають суттєвий вплив не тільки на становлення муніципальної науки, а й на муніципальне будівництво кожної з національних держав, слугуючи своєрідним об'єднавчим орієнтиром політико-правової ідеології. Зокрема, вони істотно вплинули на зміст низки ключових законів про місцеве самоврядування, відповідних положень конституцій країн Центральної та Східної Європи і мають велике значення в процесі сучасних законопроектних робіт, які стосуються можливих змін до чинного законодавства про місцеве самоврядування в країнах регіону.

Такими доктринальними засадами побудови інституту місцевого самоврядування та здійснення муніципальної реформи вважають три можливі моделі, які розробила політико-правова думка на теперішній час: це державницька, громадянська теорії та теорія муніципального дуалізму.

Європейська Хартія місцевого самоврядування визначає саме останню теорію провідною доктринальною основою побудови системи місцевого самоврядування та визначення його прав і характеру взаємин

з органами державної влади. Зокрема, конституційне закріплення засад муніципального дуалізму констатує змугу органів місцевого самоврядування як вирішувати питання місцевого значення, так і брати участь у розв'язанні державних справ шляхом виконання делегованих повноважень. Це, на думку О.В. Батанова, забезпечить імплементацію положень Європейської хартії місцевого самоврядування та конституювання національних традицій розвитку місцевого самоврядування, а також дасть можливість поєднати визначені Європейською Хартією принципи децентралізації публічної влади та субсидіарності у функціонально-компетенційному механізмі здійснення місцевого самоврядування в кожній з країн [5, с. 91].

Громадівський напрям у муніципальній науці чітко визначив природно-правовий, громадянський і соціально-економічний аспект самоврядування. Він був пов'язаний не тільки з пошуками критерію відмінності владовідносин у сфері місцевого самоврядування від державної влади, а й осмисленням його ролі у процесах становлення громадянського суспільства. Ідеологи відповідних громадівських концепцій вперше вказали на роль інституту місцевого самоврядування в процесі виникнення та розвитку демократичної державності, інституціоналізації громадянського суспільства та реалізації громадянських свобод [6, с. 65].

Головними завданнями реформування місцевого самоврядування є розвиток місцевої демократії та модернізація управлінської системи на місцевому рівні через підвищення її здатності відповідати на щоденні потреби населення й організовувати соціально-економічний розвиток відповідних територій.

Європейська практика організації місцевого самоврядування свідчить про наявність трьох інституційних рівнів: 1) первинний суб'єкт місцевого самоврядування – територіальні колективи (громади, комуни); 2) система органів (ради (асамблеї), бургомістр (мер), виконавчі органи); 3) добровільні об'єднання територіальних громад.

За будь-яких обставин в усіх країнах першість щодо права на самоврядування належить місцевій територіальній громаді. Наприклад, основною одиницею місцевого самоврядування у Польщі є гміна, права якої досить значні. Зокрема, вона виконує всі завдання місцевого самоврядування, не віднесені до компетенції інших органів територіального самоврядування. У Болгарії основною одиницею місцевого самоврядування визнано общину, яка має статус юридичної особи і є основною адміністративно-територіальною одиницею, у якій здійснюється місцеве самоуправління. Територія общини складається з території населених пунктів, що входять до неї.

Наявні в політико-правовій думці організаційні моделі «мер – рада», «рада – менеджер», «рада – колегіальний виконавчий орган» часто не відповідають викликам сьогодення, а тому європейські країни постійно здійснюють пошук нових моделей, для цього проводяться експерименти в окремих адміністративно-територіальних одиницях.

Наступним предметним полем для проведення реформування є запровадження дієвого інституту виборів, які є першою з ознак місцевої демократії. Вибори

до органів державної влади та місцевого самоврядування є тим політичним актом, від результатів якого значною мірою залежить подальший розвиток суспільства.

Структуру проведення місцевих виборів у країнах Центральної та Східної Європи не минула участь заручниці інтересів еліт, до того ж різного рівня: якщо національні еліти є об'єктивно більш зацікавленими в пропорційних засадах формування локальних представницьких органів, допуску до перегонів лише партій чи їх блоків, створюючи таким чином свої політичні «майданчики» в муніципалітетах, то локальні еліти схильються до мажоритарних змагань і до кандидування від власного імені чи від виборців, об'єднаних місцем проживання. І якщо в деяких державах правила обирання представницьких органів та голів муніципалітетів залишалися без змін упродовж усього постсоціалістичного етапу, то в інших – підлягали кон'юктурі ще більше, аніж загальнонаціональні перегони [7].

У кожних конкретних умовах обраний тип виборчої системи може забезпечувати вплив політичних партій на формування та реалізацію муніципальної політики, ефективне функціонування системи органів місцевого самоврядування, представництво національних меншин і жінок в органах влади, зв'язок між виборцями та обраними депутатами, зміцнення кадрових ресурсів партій тощо. Водночас задіяний механізм розподілу мандатів між суб'єктами виборів у більшості країн ЦСЄ є спрямованим на просування «великих», здебільшого парламентських партій, чого можна досягти за допомогою мажоритарної виборчої системи відносної більшості та системи єдиного голосу, що передається, розподілом мандатів на основі метода д'Ондта (Словенія, Чехія), виборчих бар'єрів (Польща – 5%, Чехія – 5%) [8].

Прямі вибори мерів, оскільки це одноосібні вибори, завжди відбуваються на засадах мажоритарної системи. Зокрема, мажоритарна система абсолютної більшості застосовується на виборах мерів у Болгарії, Румунії, Словаччині тощо.

Крім інституту вільних та прозорих виборів, для місцевої демократії важливими стають розробка та впровадження європейських виборчих стандартів (політичний плюралізм, свобода слова та ЗМІ, повага до прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінація за ознакою статі, політичної, релігійної та етнічної належності).

Для врегулювання цих питань у практиці всіх членів Європейського Союзу, а також для тих країн, що прагнуть інтегруватися до європейського простору, Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла резолюції «Про кодекс належної практики у виборчих питаннях» (№ 1264, 2001 р.), «Про звіт рекомендованих норм при проведенні виборів» (№ 1320 та № 1595, 2003 р.). Основні європейські виборчі стандарти містяться у «Зводі рекомендованих норм при проведенні виборів».

Одним із критеріїв демократичності влади та її репрезентативності є забезпечення рівності прав жінок і чоловіків є частиною як первинного, так і вторинного законодавства ЄС. Вони закріплені статтями Амстердамської угоди 1997 р. і містяться в директивах ЄС. Держави – члени ЄС зобов'язуються прописати ці по-

ложення в національному законодавстві. Прямих директив щодо представництва жінок і чоловіків у органах влади в європейському законодавстві немає, проте Амстердамська угода та інші документи заохочують держави-учасниці робити відповідні кроки. Кожна країна вирішує це по-своєму, у тому числі й на законодавчому рівні.

Формування органів місцевого самоврядування в більшості країн здійснюється громадянами відповідної держави. Однак інтеграційні процеси, що відбуваються в Європі, не лише ведуть до перерозподілу повноважень між органами держав та органами Європейського Союзу, а й впливають на регулювання на національному рівні порядку формування муніципальних органів.

Висновки. З метою оптимізації процесу волевиявлення все більше в європейських країнах використовуються новітні технології, зокрема дистанційне електронне голосування, головним принципом яких є те, що вони повинні відповідати такому ж рівню надійності та безпеки, як і звичайне голосування. Водночас електронне голосування розглядається лише як паралельне, додаткове щодо звичайного.

Безперечно, крім традиційних ознак демократії, реформи місцевого самоврядування в країнах Центральної та Східної Європи ставили за мету й визначення функцій та компетенції місцевого самоврядування. Перш за все, це стосувалося подальшого впровадження принципів субсидіарності та децентралізації в розподіл повноважень між рівнями влади.

Для багатьох європейських країн актуальним є питання підвищення ефективності структур публічного управління, а основним способом його розв'язання розглядається децентралізація, у межах якої регіональне та місцеве самоврядування бачиться більш раціональним і результативним.

Література

1. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Ж. Зіллер ; пер. з фр. В. Ховхуна. – К. : Основи, 1996. – 420 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні : [наук.-практ. посіб.] / Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України, Ліберальне молодіжне об'єднання (ЛІМО) ; [упоряд. О.В. Бейко та ін.] ; ред. М.О. Пухтинський, В.В. Толкованов. – К. : Крамар, 2003. – 400 с.
3. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : [наук. доп.] / [редкол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, В.В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр. проф. Ю.В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с.
4. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : [наук. доп.] / [редкол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, В.В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр. проф. Ю.В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с.
5. Батанов О.В. Муніципальна реформа в Україні з позицій доктрини сучасного муніципалізму / О.В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 89–93.

6. Батанов О.В. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні / О.В. Батанов // Юридичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 64–69.

7. Лендьял М.О. Правове оформлення місцевої представницької та безпосередньої демократії в регіоні Центральної та Східної Європи / М.О. Лендьял [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26866/36-Lendiel.pdf?sequence=1>.

8. Лендьял М.О. Правові можливості для формування допоміжних рівнів та органів самоорганізації у країнах Європи: досвід для України / М.О. Лендьял [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://samoorg.com.ua/blog/2013/03/04/pravovi-mozhливosti-dlya-formuvannya-dopomizhnih-rivniv-taorganiv-samoorganizatsiyi-u-eyevropi-dosvid-dlya-ukrayini>.

Анотація

Маслов Ю. К. Реформування місцевого самоврядування в системі публічної влади країн Європейського Союзу. – Стаття.

Розглядаються основні напрями реформування системи місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу як найважливіша умова їх подальшої демократизації та вдосконалення системи владних повноважень. Відзначається, що основним принципом формування компетенції кожного рівня влади є отримання найбільшої ефективності виконання на відповідному рівні певних функцій органів управління суспільними справами. Підкреслюється, що загальним правилом для перебування тієї або іншої держави у складі Європейського Союзу є те, що структура адміністративно-територіального поділу кожної країни європейського простору передбачає місце локальної демократії в якості невід'ємної частини її державного устрою.

Ключові слова: місцеве самоврядування, країни Європейського Союзу, демократизація, вдосконалення системи владних повноважень, розподіл влади, рівні влади, локальна демократія, органи державної влади.

Аннотация

Маслов Ю. К. Реформирование местного самоуправления в системе публичной власти стран Европейского Союза. – Статья.

Рассматриваются основные направления реформирования системы местного самоуправления в странах Европейского Союза как важнейшее условие их дальнейшей демократизации и совершенствования системы властных полномочий. Отмечается, что основным принципом формирования компетенции каждого уровня власти является наиболее эффективное выполнение на соответствующем уровне определенных функций органами управления общественными делами. Подчеркивается, что общим правилом пребывания того или иного государства в составе Европейского Союза является то, что структура административно-территориального деления каждой страны европейского пространства предусматривает локальную демократию в качестве неотъемлемой части ее государственного устройства.

Ключевые слова: местное самоуправление, страны Европейского Союза, демократизация, совершенствование системы властных полномочий, разделение властей, уровни власти, локальная демократия, органы государственной власти.

Summary

Maslov Yu. K. The reform of local government in the system of public authorities of the European Union. – Article.

The basic directions of reforming the system of local government in the European Union as an essential condition for their further democratization and improvement of the system of power are analysed. It is noted, that the basic principles of the competence of each level of government is

the most effective implementation at the appropriate level controls certain functions of public affairs. It is emphasized, that the general rule of stay of a state in the European Union is that the structure of the administrative-territorial division of each country of the European space provides local democracy as an integral part of its government.

Key words: local government, European Union, democratization, improvement of power system, separation of powers, levels of government, local democracy, public authorities.

УДК 316.334

С. М. Наумкина*доктор политических наук, профессор,
заведующий кафедрой политических наук и права
Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского***С. А. Осипова***кандидат политических наук,
доцент кафедры политологии и политического управления
Приднестровского государственного университета имени Т. Г. Шевченко*

ПРОЦЕСС ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ КАК ВАЖНЕЙШАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Постановка проблемы. Процесс государствообразования является одним из самых сложных процессов, протекающих в политическом пространстве, и важнейшей составляющей политического развития как на ранних этапах истории человечества, так и в современном мире. В подходах к оценке места и роли процесса государствообразования в политическом развитии общества логически можно выделить два концептуальных направления. С одной стороны, процесс государствообразования обуславливает существование государства, за которым справедливо закреплён статус главного звена политической системы общества и основного политического института, поэтому его можно рассматривать как одну из уникальных разновидностей политического процесса. С другой, – протекание и результативность процесса государствообразования невозможно представить вне политического пространства и политического времени, вне инфраструктуры политического развития, атрибутом которого является государство, поэтому к нему применимо определение системного элемента развития мира политического.

Цель – рассмотреть основные теоретико-методологические подходы к анализу процесса государствообразования в современном мире.

Изложение основного материала. Под политическим процессом понимается форма функционирования политической системы общества, характеризующая ее изменение в пространстве и времени; последовательность политических событий; некая совокупная деятельность субъектов политики, обеспечивающая функционирование и развитие политической системы. Политическое развитие, в свою очередь, предполагает последовательную смену качественных состояний политической системы в целом и ее отдельных составных частей.

В современном политологическом дискурсе распространены три основные точки зрения на определение политического процесса: во-первых, под политическим процессом понимается все, что происходит в политике; во-вторых, данная категория отождествляется с понятием «политика»; в-третьих, термин «политический процесс» трактуется как смена состояний политической системы общества. Последняя интерпретация политического процесса как нельзя лучше подходит для понимания процесса государствообразования.

Развитие политического процесса, по мнению основоположника школы структурного функционализма Т. Парсонса, отражает не что иное, как нарастание

сложности и структурированности его содержания, ведущее к повышению адаптивности властных структур к внешним социальным условиям [5, с. 44]. Наличие в обществе политических процессов свидетельствует о том, что политическая система существует, функционирует и развивается.

Наличие в политической системе процесса государствообразования является показателем эволюционной динамики государства как важнейшего из всех политических «изобретений» человечества, которое, по справедливому замечанию немецкого социолога, основоположника геополитики Ф. Ратцеля, возникает там, где все общество объединяется во имя целей, которые являются целями всего общества и могут быть достигнуты лишь благодаря общим усилиям в течение определенного времени [3, с. 33].

Многообразие признанных политической наукой методологических подходов к определению сущности и содержания процесса государствообразования как особого политического процесса обуславливает существование множества его интерпретаций, а именно:

- в рамках институционального подхода процесс государствообразования связывается с трансформацией государственных институтов и институтов государственной власти;

- артикуляционный подход рассматривает процесс государствообразования как результат артикуляции социальных потребностей в политической сфере, связанных с обеспечением правопорядка, социально-экономической стабильности и т. д.;

- социологический подход акцентирует внимание на социальных (степень политической активности населения, конфликтогенность межгруппового взаимодействия и др.) и социокультурных (ценностно-смысловые предпочтения и установки, политические идеалы и др.) факторах процесса государствообразования;

- сторонники интеракционистского подхода воспринимают процесс государствообразования как социальное взаимодействие различных политических сил в определенном политическом пространстве в определенное время для достижения определенных политических целей;

- для представителей бихевиористского подхода процесс государствообразования представляется в виде результирующего вектора поведения, политических волей и интересов субъектов политики;

- структурно-функциональный подход объясняет процесс государствообразования как определенный

порядок действий социальных субъектов, посредством которых в политическом происходит возникновение, становление, развитие, функционирование и упадок государств.

Структура процесса государствообразования может быть описана с помощью анализа взаимодействия между различными политическими акторами, а также посредством выявления динамики этого явления (т. е., посредством выделения основных фаз исследуемого процесса, обозначения основных характеристик их смены и т. д.). Кроме того, большое значение имеет оценка факторов, влияющих на процесс государствообразования. В целом структуру процесса государствообразования можно определить как совокупность взаимодействий между его акторами; некую логическую последовательность событий политической истории, связанных с эволюцией государства как институционального начала общественной жизни; «сюжет» развития политической системы, включающий возникновение, становление, развитие, расцвет и упадок государств «в периоде».

Процесс образования любого отдельно взятого государства имеет свою собственную структуру и, соответственно, свой собственный «сюжет», однако все многообразие таких процессов укладывается в логику процесса государствообразования как общецивилизационного и всеисторического.

Структура процесса государствообразования, как и любого другого политического процесса, включает следующие элементы: субъекты и участники процесса, объект процесса, а также цель, средства, методы и ресурсы, которые связывают субъект и объект в процессуальное целое. Это позволяет рассматривать возникновение и развитие новых государств не только как процесс, но и как систему взаимосвязанных, объединенных логикой общественного развития элементов.

Субъекты процесса государствообразования – активные акторы (на этапе первоначального государствообразования – классы и сословия, в современном мире – политические объединения и общественные институты), действующие осознанно и целенаправленно, стремящиеся к самоопределению, объединению в государство как особую политическую организацию (корпорацию) и занятию в нем ключевых властных позиций. Участники процесса государствообразования – организованные и неорганизованные группы (массы) и отдельные индивиды, вовлеченные в него целенаправленно или случайно. Объектом процесса государствообразования является само государство как политическая цель.

Ресурсами процесса государствообразования могут служить идеология, классовая и национально-освободительная борьба, технические и финансовые средства, настроения масс, общественное мнение и др. факторы.

Так, идеология как система идей, выражающих интересы различных субъектов политической деятельности и создающих теоретическую основу для организованных политических действий, является мощнейшим генератором политической активности. Идеология, содержащая концепт самоопределения, способна объединить большие группы людей для достижения определенных целей, в т. ч. и создания собственного (самостоятельного) государства. Такая идеология придает смысл и направление общественному движению, особенно в

том случае, если ее основные положения выражают интересы этих людей. По мнению британского исследователя Л. Брауна, это не только вера, но и обязательство действовать в поддержку своих убеждений, которые могут быть настолько сильными, что люди готовы умереть во имя них, это своего рода набор коллективных понятий, которые присущи большинству представителей общества [7, с. 28].

Классовая борьба как ресурс процесса государствообразования в современном мире в условиях демократизации общественной жизни утратила свою актуальность, но следует помнить, что, например, большинство современных национальных государств в Европе – результат буржуазных и буржуазно-демократических революций XVIII–XIX вв. А национально-освободительная борьба народов Африки в XX ст. стимулировала в 60-е годы распад мировой колониальной системы и образование новых независимых государств.

Современное человечество представлено сложной этнической системой, которая включает в себя тысячи этнических сообществ и групп, отличающиеся численностью, уровнем развития, методами экономической деятельности, типом социально-политических отношений и т. д. Поэтому этнический фактор, наряду с экономическим и внешнеполитическим, отличается высокой степенью влияния на процессы государствообразования в современном мире. По мнению этнопсихолога Т. Стефаненко, в условиях острой социальной нестабильности этнос часто выступает в качестве аварийной группы поддержки, а в периоды политических кризисов человеку свойственно ориентироваться, прежде всего, на этнические общности, нередко преувеличивая позитивное отличие своей общности от других [6, с. 15]. Одной из характерных черт современного политического развития становится стремление народов сохранить свою самобытность, подчеркнуть уникальность своей культуры и психологического склада, что приводит к росту национального самосознания или, в терминологии этнопсихологии, – этнической идентичности.

Это явление, затронувшее население множества стран на всех континентах, получило название этнического парадокса современности, т. к. оно сопутствует все нарастающей унификации духовной и материальной культуры в условиях глобализирующегося мира. Почти повсеместный интерес к своим корням у отдельных людей и целых народов проявляется в самых разных формах: от попыток реанимации старинных обычаев и обрядов, фольклоризации профессиональной культуры, поисков «загадочной народной души» до стремления создать или восстановить свою национальную государственность [6, с. 12].

Знаковым политическим событием последнего десятилетия XX в. стал распад СССР, повлекший рост напряженности в отношениях между этническими группами, которую в условиях советской политической системы удавалось нивелировать. Наиболее ожесточенные этнические конфликты вспыхнули в автономных образованиях на территории Грузии (Абхазия и Южная Осетия) и Азербайджана (Нагорный Карабах), что в конечном итоге привело к самоопределению народов и провозглашению в автономиях независимых от метрополий государств.

Примером самого ожесточенного этнического противостояния, в результате которого в политическом пространстве конца XX – начала XXI вв. возникли новые независимые государства, бесспорно, является постюгославское пространство.

Особенность современного этапа процесса государствообразования заключается в том, что его важным ресурсом становится внешнеполитическое давление. Профессор Йоханнесбургского университета Д. Гелденхейс утверждает, что признание новых государств в современном мире имеет много степеней и оттенков, что приводит к формированию феномена спорных (непризнанных международным сообществом) государственных образований. Спорные государства, по мнению исследователя, могут заручиться признанием со стороны нескольких десятков стран (например, Тайвань или Косово), одной-двух (Абхазия и Южная Осетия) или ни одного полноправного международного субъекта (Приднестровье или Нагорный Карабах признаны только друг другом, а также двумя спорными государствами Абхазией и Южной Осетией). Анализ, проведенный Д. Гелденхейсом, позволяет утверждать, что признание нового государства является актом, основанным, прежде всего, на политическом расчете, а не на моральных или правовых соображениях [8, с. 21]. «Покровителями» спорных государств чаще всего выступают крупные державы, они же в других обстоятельствах поддерживают государства, «пострадавшие» от сецессии, поэтому наиболее острые противоречия, чреватые эскалацией и интернационализацией конфликта, возникают, по мнению Д. Гелденхейса, вокруг новых государств, поддерживаемых тем или иным постоянным членом Совета Безопасности ООН [8, с. 22].

Анализ ресурсов процесса государствообразования в современном политическом пространстве приводит к мысли, что возникновение и становление новых государств испытывают на себе влияние двух, с одной стороны самостоятельных, с другой – взаимосвязанных, процессов – глобализации и демократизации, характеризующих главные тенденции общественного развития на современном этапе политической истории. Глобализация и демократизация представляют собой два мощнейших фактора, воздействие которых на мировое пространство вызывает его трансформацию. Причем их влияние распространяется на все политические процессы и события, происходящие в мире, а значит, на формирование новой структуры политического мироустройства.

Исследователи геополитических процессов сходятся во мнении, что глобализация реконструирует мировое политическое пространство, разрушая Вестфальскую государствоцентричную модель мира, согласно которой территориальная независимость, формальное равенство государств, невмешательство во внутренние дела других государств и государственное согласие являются основополагающими принципами международного сообщества [2, с. 521]. В сложившихся обстоятельствах государства и общества на всех континентах, без исключения, пытаются адаптироваться к новым условиям политического мироустройства, в котором больше нет четкого разделения между внешними и внутренними делами. Глобализация в определенной мере подрывает роль национального государства, оказывая влияние на формирование внешней и внутренней политики прак-

тически любого из представленных на политической карте мира современных государств.

Однако, с другой стороны, несмотря на то, что глобализация способствует размыванию национального суверенитета, государства остаются ключевыми акторами в политическом пространстве. Более того, продолжается процесс государствообразования, т. е. возникают и развиваются новые государства. Так, в середине XX в. – на момент создания Организации Объединенных Наций – в ее составе насчитывалось 51 государство, к началу 1990-х годов – уже 166, а в настоящее время – 193 [1].

Количество государств с начала XX в. увеличилось более чем в три раза, и национальное государство, по мнению российского политолога Т.М. Лебедевой, продолжает оставаться единицей политической ответственности [4]. Правда, подвергаясь влиянию двух противоположных (и, возможно, разрушительных) тенденций, современное национальное государство либо под влиянием глобализации растворяется в больших региональных объединениях, либо распадается на этнические компоненты.

Выводы. Серьезные структурные геополитические изменения, произошедшие в мире на рубеже XX–XXI вв., оказали и продолжают оказывать большое воздействие на ход политической истории, в т. ч. и на становление, развитие и функционирование новых государств, появившихся на политической карте мира в обозначенный период. В условиях современного мироустройства степень актуализации данной научной проблемы возрастает, а сама проблема приобретает особую остроту.

Процесс государствообразования применительно к различным народам невозможно стандартизировать, он не вписывается в единый сценарий. Подчиняясь общим закономерностям, образование государств в конкретных исторических условиях подчинено действию специфических закономерностей, которые обусловлены различными условиями эволюции человеческого общества.

Литература

1. Государства-члены ООН // Официальный сайт Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/members/>. – 19.01.2015 г.
2. Соловьев А.И. Государственная политика / А.И. Соловьев. – М. : Издательство Московского университета, 2013. – 544 с.
3. Дугин А. Г. Геополитика [Текст] : [учебное пособие] / [А.Г. Дугин]. – М. : Академический проект, Гаудеамус, 2011. – 592 с.
4. Лебедева Т.М. Государство как актор геополитики / Т.М. Лебедева // Научно-аналитический проект «Геополитика». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.geopolitics.ru/2012/10/gosudarstvo-kak-aktor-geopolitiki/>.
5. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
6. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология : [учебник для вузов] / [Т.Г. Стефаненко]. – М. : Аспект Пресс, 2014. – 352 с.
7. Brown, L. B. Ideology [Text] / L. B. Brown. – Harmondsworth : Penguin Education, 1973. – 208 p.
8. Geldenhuys, D. Contested States in World Politics [Text] / D. Geldenhuys. – L. : Palgrave Macmillan, 2009. – 295 p.

Аннотация

Наумкина С. М., Осипова С. А. Процесс государствообразования как важнейшая составляющая современного политического развития. – Статья.

В статье рассматриваются основные теоретико-методологические подходы к анализу процесса государствообразования в современном мире. Показано их проявление в реальном политическом пространстве, что позволяет определить место и роль процесса государствообразования как системного элемента социальной эволюции.

Ключевые слова: политический процесс, процесс государствообразования, политические субъекты, объект и ресурсы процесса государствообразования, глобализация, демократизация.

Анотація

Наумкіна С. М., Осіпова С. А. Процес державотворення як найважливіша складова частина сучасного політичного розвитку. – Стаття.

У статті розглядаються основні теоретико-методологічні підходи до аналізу процесу державотворення у су-

часному світі. Показано їх прояв у реальному політичному просторі, що дозволяє визначити місце і роль процесу державотворення як системного елементу соціальної еволюції.

Ключові слова: політичний процес, процес державотворення, політичні суб'єкти, об'єкт і ресурси процесу державотворення, глобалізація, демократизація.

Summary

Naumkina S. M., Osipova S. A. The process of state formation as an essential component of modern political development. – Article.

In the article the basic theoretical approaches is examined near the analysis of process of statebuilding in the modern world. Their discovery in the real political space, that allows defining a place and role of process of statebuilding as a system element of social evolution are analyses.

Key words: political process, process of statebuilding, political subjects, object and resources of process of statebuilding, globalization, democratization.

УДК 316.74:37

С. А. Щудло
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНВЕНЦІЙ У ВИЩІЙ ОСВІТІ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЯКОСТІ

Постановка проблеми. Стрижнем реформ у вітчизняній системі вищої освіти є підвищення її якості і, як наслідок, – конкурентоздатності в європейському освітньому просторі. Забезпечення бажаної якості вищої освіти не може відбуватися безвідносно до суспільних викликів. Потреби суспільства на різних етапах його цивілізаційного розвитку ставлять перед системою освіти нові й нові запити, що знаходять відображення в цілях (меті) освіти. Ці цілі, з одного боку, є досить стійкими, вони закріплюються та відтворюються інституційно, через систему освітніх норм. Водночас вони є динамічними, оскільки суспільство перебуває в постійному розвитку й змінює свої освітні потреби та запити.

У дослідженні якості вищої освіти ми виходимо з того, що якість освіти характеризує ступінь відповідності освіти суспільним запитам до неї. Багатоманітні потреби різних суб'єктів освітнього простору актуалізуються в цьому ж соціумі та формуються ним. Таким чином, суспільство задає своєрідні орієнтири, з якими співвідноситься освіта.

Однак актуальність проблеми забезпечення якості вищої освіти, на наш погляд, значною мірою полягає в неузгодженості запитів різних освітніх суб'єктів. Саме така ситуація загострює потребу забезпечення консенсусу між основними освітніми суб'єктами. Її розв'язання, на наше переконання, лежить у площині формування ефективного механізму соціального партнерства. У такому разі якість освіти доцільно розглядати як конвенційний феномен, що є результатом узгодження між усіма учасниками освітнього процесу й співвіднесення їхніх потреб із нормативними вимогами, прийнятими в системі освіти, а також соціокультурними потребами суспільства [1, с. 174].

Аналіз останніх досліджень. У запропонованому ракурсі проблема якості освіти є практично недослідженою. Попри велику кількість робіт у галузі соціогуманітарного знання з проблем вищої освіти якістю освіти як предмет соціологічного аналізу представлена незначним науковим доробком: відсутні спеціальні монографічні дослідження цієї проблеми. Науковці найчастіше лише дотично зачіпають якість освіти, концентруючи увагу на окремих її виявах, а саме на чинниках та механізмах актуалізації якості університетської освіти в умовах формування суспільства знань (В. Бакіров) та модернізації освіти (О. Навроцький), забезпеченні якості вищої освіти в умовах глобальних викликів і безперервної освіти (В. Астахова), критеріях та показниках оцінювання якості університетської освіти (К. Павленко), теоретико-методологічних засадах дослідження вищої освіти та її якості (І. Кошчєєва, В. Чепак), можливостях та перспективах емпіричного аналізу якості освіти (Л. Сокурянська, В. Луков),

якості освітніх послуг у контексті ринкових відносин та особистісних якостях випускників (С. Подольська, Л. Хижняк), впливі якісних характеристик професорсько-викладацького складу навчальних закладів на якість вищої освіти (К. Астахова, К. Михайлова, В. Кипень, В. Коржів) та ін. Поза увагою дослідників залишаються такі питання, як зв'язок якості освіти із ціннісно-нормативною системою суспільства, потребами й вимогами різних соціальних груп, включених до простору освіти, з актуальним і перспективним попитом ринку праці на молодих фахівців.

Соціологічний аналіз дослідження проблеми ми бачимо в руслі застосування неоінституціональної методології, а саме актороцентричного підходу М. Крозье, А. Турена, Ф. Шарпфа, теорії контрактів Д. Мюллера, теорії конвенцій Л. Тевено та Л. Болтанські, концепції соціальної суб'єктності Л. Сокурянської. Саме з позицій неоінституціональної методології та зазначених нами теорій науково ефективним є аналіз поведінки суб'єктів освітнього простору та формування моделі узгодження їхніх вимог до освіти. Розв'язання проблеми уможливується виключно через застосування механізму соціального партнерства, що розглядається нами як особлива система освітніх відносин, що ґрунтується на демократичних принципах взаємодії та співпраці усіх зацікавлених освітніх суб'єктів, які об'єднані метою отримання бажаної якості вищої освіти.

Мета статті – виявити механізми формування соціальних конвенцій між основними суб'єктами сфери вищої освіти для підвищення якості освіти.

Виклад основного матеріалу. Як ми зазначали, вища освіта є середовищем, де зосереджено багато «гравців». Суперечності в ній значною мірою пов'язані з неузгодженням цілей учасників освітнього простору, відмінністю очікувань та вимог, які ставляться ними до освіти. У такій ситуації на передній план виходить потреба узгодження очікувань і потреб усіх суб'єктів, а також їх інтеріоризація системою освіти.

У цьому контексті зазначимо, що якість освіти пропонуємо розглядати у двох ракурсах: як відповідність, по-перше, стандартам освіти, по-друге, запитам споживачів освітніх послуг. Якість у першому випадку тлумачиться з точки зору виробника, під якою розуміється відповідність продукції чи послуги вимогам стандартів чи сертифікації. Основним «виробником» освітніх послуг є держава через мережу освітніх закладів, а якість освіти оцінюється через державні механізми ліцензування й акредитації. Друга відповідність є якістю з точки зору споживача. Коло споживачів вищої освіти є досить широким. До нього входять студенти та їхні батьки, потенційні роботодавці, суспільство загалом. Більше того, в освітній сфері складно провести чітку межу між виробниками

й споживачами освітніх послуг, оскільки освіта є особливим товаром, який можна визначити як суспільне благо, до виробництва й споживання якого залучені всі названі вище суб'єкти.

На сучасному етапі яскраво вираженим є домінування держави та державних структур у формуванні освітніх норм вищої освіти та оцінці її якості. Отже, якість освіти переважно розглядається через призму виробника. Такий підхід не цілком відповідає «духу» реформ, інтеграції вітчизняного освітнього середовища в європейський освітній простір, сучасному розумінню якості освіти. На нашу думку, найкращим варіантом є інтеграція цих двох аспектів – пошук такої формули якості, яка б узгоджувала вимоги стандартів та запитів споживачів, забезпечувала максимальну відповідність їм, тобто була конвенційною якістю. З прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» [2] ця проблема виходить на якісно новий рівень розв'язання. Площадкою для узгодження вимог суб'єктів та формування стандартів освіти, а також моніторингу якості освіти пропонується нова інституція – Національне агентство з якості вищої освіти.

Демократизація освітнього простору ставить вимогу щодо включення до кола освітніх суб'єктів, які можуть впливати на формування освітніх норм, не лише одного «гравця» – державу, як це допускало авторитарне суспільство, а й таких суб'єктів, як суспільство, роботодавці, особи, які навчаються, професійне академічне співтовариство.

Як наголошувалося вище, інституційна структура суспільства задає «правила гри» в соціальному просторі освіти. Основними «гравцями» на цьому полі є організації, соціальні групи та окремі індивіди, тобто ті соціальні актори, які здатні впливати на наявні інститути та змінювати їх, формувати соціальні запити у сфері освіти та оцінювати її якість. Маючи різні інтереси та силу впливу на інституції, «кожна із соціальних сил намагається нав'язати суспільству свої правила гри або ж прагне досягти розумного компромісу» [3, с. 19]. Результат узгоджень знаходить вираження в уявленнях про якісну освіту. Таким чином, дослідження проблеми якості освіти в соціологічному ракурсі постає можливим лише через вивчення потреб, очікувань та вимог до освіти суб'єктів освітнього простору.

Соціологічний аналіз взаємодії суб'єктів ринку освітніх послуг, на наш погляд, неможливий без урахування особливостей соціального простору, у якому вони діють, а саме освітнього. Цей простір задає параметри взаємодії. Сучасний освітній простір є надзвичайно стратифікованим. Зі зростанням масовості вищої освіти, збільшенням чисельності вищих навчальних закладів та осіб, залучених до сфери вищої освіти, ця стратифікованість не згладжується, а, що логічно, зростає. Ми спостерігаємо все більшу диверсифікацію форм навчання, видів навчальних закладів тощо. Усталеність культурних візирів освітнього простору мала б закріплювати та стабілізувати взаємодію, надавати їй передбачуваності, знімати соціальні напруження та конфлікти, що виникають у сфері освіти, її взаємодії з іншими підсистемами суспільства.

Стратифікованість, агентність освітнього процесу знайшли своє відображення в теорії соціального поля П. Бурдьє [4], згідно з якою позиція суб'єкта залежить

від наявності та обсягів капіталів (як фізичних, так і символічних), за які в суспільстві й точиться постійна боротьба. Освіта також постає полем, на якому «агенти борються за капітал» [5]. Ми розглядаємо освітніх агентів як суттєво стратифікованих, які, виходячи зі своїх соціально-статусних позицій, різняться запитами на освіту, орієнтаціями й цінністю освіти, критеріями оцінювання її якості.

Важливе значення для осмислення поведінки суб'єктів освіти з позицій неoinституціоналізму має один із його основних методологічних постулатів, згідно з яким господарюючий суб'єкт не є цілком раціональним, що розкрито в теорії неповної раціональності Г. Саймона. Ірраціональність суб'єктів в освіті є досить очевидною, її не можна ігнорувати.

У просторі вищої освіти формується декілька груп освітніх суб'єктів. Суб'єкти освіти можуть бути поділені на групи за критерієм виробництва, розподілу та споживання освітніх послуг. А. Вроєйнстийн [6] виділяє такі групи освітніх суб'єктів: студенти, викладачі (академічне співтовариство), роботодавці, уряд (держава), суспільство. Вважаємо цей перелік досить широким, але не цілком вичерпним.

Російський соціолог К. Павленко [7] виокремлює суб'єктів освітнього процесу за групами інтересів:

- державні інститути, зацікавлені в ефективному застосуванні ресурсів, які використовує навчальний заклад для надання освіти відповідно до потреб ринку праці;
- інститути громадянського суспільства, зацікавлені в підвищенні рівня культури в суспільстві, у трансляції цінностей, забезпеченні рівного доступу до освіти;
- студенти та їхні сім'ї, зацікавлені в комфортно навчанні, отриманні освіти, що гарантує подальше працевлаштування та особистісний розвиток;
- роботодавці, зацікавлені в тому, щоб професійний профіль випускника відповідав вимогам посади, яку він обіймає;
- представники академічної спільноти, зацікавлені в забезпеченні академічної свободи, розвитку та ефективному застосуванні знань;
- адміністрація ВНЗ, зацікавлена в ефективному управлінні вузом.

Економічний погляд на структуру суб'єктів ринку освітніх послуг пропонують Л. Яковенко та О. Пашенко:

- «споживачі (покупці), які отримують освітню послугу (фізична особа або колектив);
- виробники (продавці), які надають освітні послуги (державні або приватні навчальні заклади, юридичні або фізичні особи);
- держава, що регулює ринок за допомогою різних інструментів відповідно до освітньої політики (замовляє підготовку спеціалістів у межах державного фінансування);
- суспільство в цілому, бо відчуває вплив підвищення чи зниження освітнього рівня населення на соціальний клімат» [8, с. 108].

У наведеній класифікації чітко розмежовані споживачі й виробники, однак в освітній сфері всі суб'єкти прямо чи опосередковано залучені до процесу виробництва освітньої послуги.

Враховуючи різні підходи до виділення структури суб'єктів освітнього простору, найповніше їхній перелік буде відображений, на нашу думку, такою низкою елементів:

- держава, яка є законодавцем і через відповідні органи визначає та формує політику у сфері освіти, закріплює освітні норми (стандарти). До її компетенції належить укладення контракту з навчальним закладом щодо вироблення освітніх послуг;

- навчальні заклади, академічна спільнота, які є безпосередніми виробниками освітніх послуг;

- студенти та їхні батьки; ці дві групи можна розглядати як окремо, так і разом. Об'єднувальним критерієм для них є те, що на ринку освітніх послуг вони – головні споживачі освітніх послуг. Відмінність проявляється в різних очікуваннях та вимогах до освіти. Студенти є безпосередніми споживачами освітніх послуг, а батьки – найчастіше інвесторами в освіту дітей, тому очікують швидкого та максимального результату від здійснених капіталовкладень;

- роботодавці (фірми державного та приватного секторів) – непрямі споживачі освітніх послуг;

- громадські професійні співтовариства (агенції), які забезпечують зовнішню оцінку якості вищої освіти;

- суспільство, яке через інститути громадянського суспільства генерує свої вимоги до освіти, формує соціальний запит. Ці вимоги найбільшою мірою відображають потребу реалізації освітою не лише економічних функцій, а й соціальних та духовних.

Таким чином, у просторі освіти діє широке коло суб'єктів, значення взаємодії яких суттєво зростає. Л. Яковенко та О. Пащенко відзначають, що «суб'єкти ринку освітніх послуг, як і суб'єкти будь-якого іншого ринку, перебувають у стані конкуренції» [8, с. 115]. Ефективна й добре налагоджена комунікація між освітніми суб'єктами сприятиме узгодженню очікувань та вимог усіх зацікавлених «освітніх гравців». Визначення вимог трансформуються в безперервний процес узгодження інтересів різних зацікавлених груп. У цій ситуації актуалізується потреба створення системи моніторингу запитів суб'єктів освіти. Така система повинна передбачати визначення потреб та очікувань споживачів, оцінку задоволеності споживачів якістю освітніх послуг, зіставлення очікувань і фактичної задоволеності споживачів, здійснення заходів для поліпшення якості наданих освітніх послуг. Це означає, що освіта повинна оцінюватися за різними, але водночас узгодженими критеріями, які відо-

бражають різноманітні аспекти цього явища та багатоманітні вимоги.

Розглядаючи з позицій неoinституціоналізму відносини, які складаються в освітньому просторі між означеними суб'єктами – соціальними акторами, – можемо вважати їх контрактними. Ці відносини визначаються багатоманітністю потреб усіх освітніх суб'єктів, їхніми очікуваннями, цілями. Ситуація ускладнюється тим, що й «результати освіти можуть бути оцінені для різних суб'єктів (роботодавці, викладачі, адміністрація ВНЗ та ін.) за різними критеріями, у різних вимірах та на різних рівнях. І кожного разу мова йтиме про різні результати» [6, с. 159]. Оптимальною є ситуація, за якої сукупність цих вимог буде узгодженою та відобразиться в системі норм, що регламентують освітню діяльність. Таким чином, відповідність цим нормам визначатиме якість освіти. Перед вищою освітою постає завдання максимально можливо виконати всі вимоги, що має бути відображено у формулюванні цілей та завдань, а якість визначається результатом переговорів усіх зацікавлених сторін щодо очікуваних вимог (рис.)

Формування нових соціальних інститутів відбувається завдяки активній взаємодії всіх соціальних акторів. Треба відзначити, що в освітньому просторі суб'єкти освіти є нерівними між собою, мають різний статус в освітній організаційній системі, наділені різною владою та повноваженнями на зміну інституційних норм. «Одні з них, – на думку В. Ядова, – володіють значними економічними, культурними, соціальними та іншими статусними ресурсами (назвемо їх «ресурсомісткими»), а інші, слабкоресурсні, не маючи таких капіталів, змушені підпорядковуватися встановленим правилам» [3, с. 19]. Саме в інституційному просторі освіти закріплюються, легалізуються та легітимізуються розподіл влади й механізми впливу на розподіл ресурсів та прийняття рішень. Множинні соціальні актори інтеріоризують чи відкидають чинні правила взаємодій, а також створюють альтернативні. Узгоджені правила й практики поведінки групових освітніх акторів поступово впливають на інституційний процес. Таким чином, взаємодія між соціальними суб'єктами переходить у площину сили їхнього впливу на визначення «правил гри».

Враховуючи ціннісно-нормативну природу соціальних інститутів, постає проблема дотримання усіма інституційними акторами визначених ціннісно-нормативних засад. Як пише С. Оксамитна, «цінності, правила й норми, публічно декларовані інституціо-

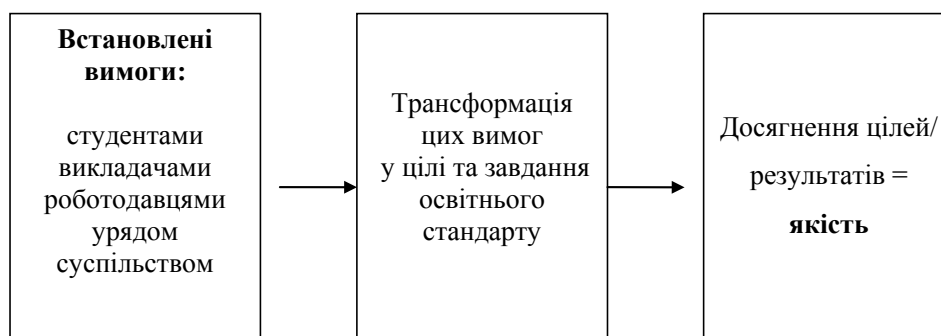

Рис. Якість як предмет дискусій зацікавлених сторін

нальними акторами та реально втілювані в практиці інституціональних відносин, далеко не завжди збігаються» [9, с. 6]. На жаль, питання ціннісних орієнтацій освітніх акторів у вітчизняній соціології залишається мало дослідженим. Якщо ціннісні преференції студентства, викладацького корпусу досить часто стають об'єктом емпіричних досліджень, то про ціннісні уявлення ресурсомістких акторів, які найчастіше є проєктувальниками інституційних норм та практик, ми можемо лише здогадуватися. Окрім ціннісних орієнтацій усіх освітніх акторів, потребують подальшого дослідження культурні, політичні та правові умови їхньої інституціональної взаємодії.

Виходячи з того, що уявлення про якість освіти формується в процесі взаємодії зацікавлених суб'єктів і є результатом узгодження їхніх інтересів, дослідження суперечностей, які виникають у процесі оцінювання якості, лежить у площині вивчення механізмів їхнього узгодження. Виходячи з концептів неоінституціональної теорії конвенцій, французький учений Л. Тевено ситуацію узгодження інтересів із приводу суспільного блага називає узгодженням загальних оцінок. У цьому контексті він послуговується терміном «координація» [10]. Особливістю оцінювання товарів, які є загальним (суспільним) благом, зокрема освіти, на думку французького дослідника, полягає в тому, що індивіди не перебувають у повсякденній взаємодії, тому позбавлені можливості безпосередньо узгоджувати свої інтереси, що спонукає їх керуватися в суперечках деякими загальними орієнтирами.

Л. Тевено пропонує особливу конфігурацію взаємодії та узгодження акторів у ситуації із загальним (суспільним) благом. Зокрема, дослідник пропонує такий механізм:

- «посилання на загальні орієнтири, на яких кожен може вибудувати свої судження й взяти їх за точку відліку в диспутах. Загальні орієнтири передбачають пошук взаємності точок зору;

- націленість на взаємне узгодження, яке виникає на основі узагальненого судження й дає змогу уточнювати дії, що мають універсальний характер [10, с. 113]. Ці загальні орієнтири автор називає «порядками обґрунтування цінності», або «порядками значимого», і вважає, що вони пов'язані з наявними в людей уявленнями про справедливість та моральні норми.

У результаті поширення загального блага значна кількість індивідів залучені до його збереження й відтворення, щоб можна було відслідковувати дії інших. Тому необхідно мати загальні орієнтири, похідні від розповсюджених угод та форм загальної оцінки, які можуть стати межами в досягненні згоди. Дослідник акцентує на важливості залучення усіх агентів до цього процесу. У ситуації загального блага «випадення» хоч одного з агентів із процесу узгодження може порушити його загалом [10, с. 115]. Л. Тевено в цьому випадку говорить про обов'язкову присутність усіх опорних елементів (людських або інших).

Полісуб'єктність соціальних акторів на ринку освітніх послуг актуалізує позицію Л. Болтанскі та Л. Тевено щодо застосування під час конфліктних ситуацій принципу еквівалентності. «Для того, щоб щось критикувати, треба звести в єдину множину людей та

предмети, встановивши між ними зв'язки. Процес звенення різних предметів чи різних фактів повинен бути виправданий за допомогою принципу еквівалентності, який вказує, що між ними спільного» [10, с. 67]. Дискусії різних соціальних акторів щодо якості освіти не збігаються через те, що оцінка освіти відбувається на основі неузгоджених критеріїв. Кожен по-своєму визначає те, що хоче отримати для себе від освіти. Освітні суб'єкти можуть орієнтуватися «на різні часові горизонти, що впливає на їхнє ставлення до підтримки стандартів» [11, с. 146]. Різні критерії якості освіти зумовлюють відмінності в оцінках. На думку Л. Тевено, «звернення до принципу еквівалентності є базовою дією, яка обов'язково виконується для того, щоб висунути вимогу, вказати на несправедливість та вимагати виконання» [12, с. 70].

Ми погоджуємося з позицією згаданих вище науковців, що «суперечки завжди ґрунтуються на неузгодженні, об'єктом якого є відносний порядок цінності чи величини різноманітних сутностей» [12, с. 70]. Одночасно можуть існувати різні порядки цінності. Учені виділяють шість світів, у межах яких моделюється поведінка людей, виходячи із цих ціннісних порядків, які приймають для себе за критерій, індивіди виправдовують свої судження в повсякденних ситуаціях. Це світ натхнення, домашній світ, громадянський світ, світ думок, світ ринку та індустріальний світ.

На основі поєднання шести світів дослідники побудували матрицю, за допомогою якої визначили шляхи легітимної критики, які найчастіше застосовуються в суспільстві [12, с. 76] (табл.).

Спираючись на запропоновану методологію Л. Тевено, можна виділити декілька порядків в оцінці якості освіти.

Громадянський порядок. У цьому випадку джерелом критеріїв оцінки якості освіти є колективний інтерес. Критерії якості визначаються інтересами суспільства, апелюють до «вічних цінностей». Легітимна модель якості освіти – це модель соціалізації індивіда.

Ринковий порядок. Джерелом критеріїв оцінки є приватний (бізнесовий) інтерес. Критерій якості пов'язується із задоволенням конкретного споживача. Легітимна модель освіти – це надання послуги, де студент та/чи роботодавець постає в ролі клієнта (принципала).

Професійний порядок. У такому порядку джерело формування критеріїв становить професійне співтовариство. Критерієм оцінки є висновок експерта про відповідність якості об'єкта певним професійним стандартам. Відповідна модель освіти – це присвоєння професійних знань, умінь, навичок, компетенцій.

Індустріальний порядок. Джерелом критеріїв якості є певні стандартні критерії та вимоги. Для того, щоб оцінити якість, об'єкт не обов'язково має бути експертом. Критерій якості засвідчує відповідність процесу й результату певним стандартам та нормативам. Особливістю описаної моделі є те, що для її реалізації необхідна попередня робота зі створення критеріїв та індикаторів («інвестиція в форму», за термінологією Л. Тевено). Легітимна модель освіти – присвоєння певного стандартного набору знань та умінь.

За сучасних умов усе більшого значення набуває порядок, що виходить зі світу думок. М. Дентон наголошує, що «академічні «продукти», тобто результа-

ти діяльності університету, – це репутаційні товари, привабливість яких визначається насамперед їхню репутацією» [11, с. 132] Цінність репутації як активу зумовлена асиметрією інформації між покупцями й продавцями про якість освіти.

З точки зору неінституціональної теорії під час оцінки якості соціальні актори керуються чинними інституціоналізованими правилами. Саме вони регулюють їхню взаємодію. Водночас ці правила є джерелами влади. На думку Н. Флігстина, ці правила дають змогу деяким акторам відтворювати свої привілейовані позиції [13, с. 121]. Оцінка якості в такому ракурсі визначається не лише як набір інституційних правил, а й як система владних відносин. Чинні правила оцінки співвідносяться з інтересами певних освітніх груп. Описуючи механізм впливу когнітивних конструктів на реальну поведінку, Н. Флігстин використовує «концепцію контролю», яка, з одного боку, визначає, яка поведінка має сенс, тобто характеризується культурними візрцями, а з іншого – встановлює межі можливого, що дає змогу інтерпретувати дії інших акторів, а також вибудовувати систему легітимації власних дій. Тобто, з точки зору владно-орієнтованого підходу Н. Флігстина, описані порядки обґрунтування в оцінці якості освіти функціонують як концепції контролю, а інституційні актори відтворюють вигідні їм порядки обґрунтування.

Так, індустріальний порядок відтворюється «техноструктурою», тобто структурами, які проводять акредитацію та ліцензування освітніх закладів. Саме державні структури домінують у встановленні освітніх норм, стандартизації освіти, будучи своєрідним гарантом відповідності рівня освітніх послуг, які надаються навчальним закладом, не нижче мінімально допустимого рівня вищої професійної освіти. У цьому випадку влада державних структур з оцінки якості освіти здійснює максимальний вплив на стандартизацію освітнього процесу. Проблема полягає в тому, що представники «техноструктур» найчастіше віддалені від безпосереднього освітнього процесу. У такому разі вони далеко не завжди можуть бути експертами відповідно оцінюваного об'єкта й здійснювати насправді професійну оцінку. Окрім того, оцінка державними управлінськими структурами якості освіти шляхом

акредитації відбувається на основі офіційно встановлених та затверджених критеріальних показників. Визначені високі вимоги завжди мають допустиму нижню межу, подолавши яку, навчальні заклади отримують право вести освітню діяльність. Таким чином, видавши акредитаційні документи, держава визнає якісними освітні послуги, які надає той чи інший навчальний заклад. Однак на практиці за однією й тією ж програмою фахівців готують сотні ВНЗ. Шляхом проходження державної акредитації вони зрівняні в статусі на ринку, їм видають однакові дипломи, проте відмінність рівня підготовки випускників різних навчальних закладів та затребуваність їх ринком праці є очевидною. Державна акредитація як інструмент державної оцінки якості освіти не фіксує підвищеного (чи елітного) рівня професійної підготовки фахівців, не створює стимулів для підвищення навчальним закладом якості освітніх послуг.

Більш ефективним у цьому сенсі нам видається ринковий порядок оцінки якості освіти. Водночас цей порядок виявляється й найбільш конфліктним. З позиції ринкового світу, оцінку освіти здійснюють відразу декілька соціальних акторів. По-перше, роботодавці. Однак оцінка ними якості освіти є непрямою, оскільки ці споживачі безпосередньо не взаємодіють із навчальним закладом із приводу «купівлі» освітніх послуг. Можливим є виявлення їхніх вимог шляхом включення окремих професіоналів до навчального процесу та створення мережі акредитаційних структур із залученням професійних співтовариств. Така оцінка буде більш об'єктивною та незалежною. Критерії можуть задаватися й визначатися корпоративними співтовариствами освітніх структур та роботодавців. Якщо державні структури гарантують освіту не нижче встановлених меж, то громадсько-професійна акредитація може стати інструментом визначення рівня досягнення норм. В основу нормування в такому випадку доцільно закладати «портрет випускника» – комплексну компетентнісно-кваліфікаційну характеристику персоналізованого «результату освітнього процесу». Така позиція відповідає світовому тренду розуміння якості вищої освіти – новій парадигмі якості освіти.

Таблиця

Матриця порядків цінності (за Л. Тевено та Л. Болтанські)

Порядок цінності	Світ натхнення	Домашній світ	Громадянський світ	Світ думок	Світ ринку	Індустріальний світ
Спосіб оцінювання (цінність)	Благодать, нонконформізм, здатність до творчості	Повага, репутація	Колективний інтерес	Відомість	Ціна	Продуктивність, Ефективність
Вид відповідної цінності	Емоційна	Усна, базується на прикладах та випадках з життя	Формальна, офіційна	Семіотична	Грошова	Вимірювані критерії, статистика
Базові відносини	Пристрасть	Довіра	Солідарність	Визнання	Обмін	Функціональний зв'язок
Кваліфікація людей	Творчі здібності, винахідливість	Авторитет	Рівність	Знаменитість	Бажа-ння, купівельна спроможність	Професійна компетенція, професіоналізм

По-друге, найважливіший прямий споживач освітніх послуг – студент. Ринковий порядок оцінки знаходить прояв у вивченні думки студентів із питань якості освіти. Більше того, такий інструментарій у багатьох країнах є обов'язковим для застосування у вищій школі й враховується під час проходження акредитаційних процедур [14, с. 67]. М. Дентон наголошує й на зворотному (негативному) ефекті цього процесу: щоб в оцінках студентів бути більш привабливими, викладачі будуть надавати їм більше переваг – «така тенденція погіршить якість освіти» [11, с. 145]. Водночас проблеми, які виникають всередині цього порядку, зумовлюються особливістю освіти як товару. «Зростання якості освітніх послуг супроводжується зростанням витрат не лише виробництва, але й споживання» [15, с. 78]. Таким чином, висловлюючи свою оцінку якості освіти, студент як принципал (споживач) потрапляє в ситуацію конфлікту інтересів. Він хоче здобути більш якісну освіту, мінімізуючи при цьому власні затрати часу та зусиль. Ринковий порядок актуалізує ставлення навчального закладу до студента як до клієнта, породжуючи «сервільність на різних рівнях освіти» [7, с. 48] і, що небезпечно, зниження вимог до освітнього процесу.

Висновки. Підсумовуючи викладені позиції, підкреслимо, що жоден з описаних порядків не може бути прийнятий як єдино правильний та ефективний. Зважаючи на те, що сучасні європейські країни переосмислюють роль держави в управлінні освітою, яке стає все більш децентралізованим, важливою умовою розвитку національних систем освіти є інституціоналізація соціального партнерства між різними суб'єктами ринку освітніх послуг, формування освітніх конвенцій, площадкою для яких покликані стати Національне агентство з якості освіти, інтегруючи співпрацю.

Література

1. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis : [монографія] / [С. Щудло]. – Х. : Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.
2. Про вищу освіту : Закон України № 1556-18 від 1.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
3. Ядов В. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций : [курс лекций] / В. Ядов. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 112 с.
4. Бурдые П. Социология социального пространства / П. Бурдые ; пер. с фр., общ. ред. Н. Шматко. – М. : Ин-т эксперим. социологии ; СПб. : Алетей, 2007. – 288 с.
5. Бурдые П. Университетская докса и творчество: против схоластических делений / П. Бурдые ; пер. с фр. Н. Шматко // Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. – М. : Socio-Logos, 1996. – С. 8–31.
6. Вроейнстийн А. Оценка качества высшего образования: Рекомендации по внешней оценке качества в вузах / А. Вроейнстийн. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2000. – 252 с.
7. Павленко К. Оценка качества образования в вузе: институциональный подход / К. Павленко // Социология образования. – 2009. – № 12. – С. 43–49.
8. Яковенко Л. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань : [монографія] / Л. Яковенко, О. Пашенко. – Полтава : Скайтек, 2011. – 216 с.
9. Оксамитна С. Інституціональне середовище відтворення соціальної нерівності / С. Оксамитна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 4–28.
10. Тевено Л. Рациональность или социальные нормы: преодоленное противоречие? / Л. Тевено // Экономическая социология. – 2001. – Т. 2. – № 1. – С. 88–122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecsoc.hse.ru/data/080/587/1234/ecsoc_t2_n1.pdf#page=88.
11. Дентон М. Академические стандарты как общественные блага. Возможности для оппортунистического поведения / М. Дентон // Вопросы образования. – 2005. – № 4. – С. 127–151.
12. Болтански Л. Социология критической способности / Л. Болтански, Л. Тевено // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Т. III. – № 3. – С. 66–83.
13. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н. Флигстин ; пер. М. Добряковой // Экономическая социология. – 2001. – № 4. – Т. II. – С. 28–55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecsoc.hse.ru/data/042/587/1234/ecsoc_t2_n4.pdf.
14. Lewandowski J. Wewnetrzna ocena jakości kształcenia w Akademii Rolniczej im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu / J. Lewandowski // Jakość kształcenia w szkole wyższej: moda czy konieczność? / pod red. B. Sitarskiej. – Siedlce : W-wo Akademii Podlaskiej, 2000. – S. 67–80.
15. Ливни Э. Качество высшего образования в России: роль конкуренции и рынка труда / Э. Ливни, Л. Полищук // Вопросы образования. – 2005. – № 1. – С. 2–18.

Анотація

Щудло С. А. Механізми формування соціальних конвенцій у вищій освіті як умова забезпечення її якості. – Стаття.

Стаття присвячена пошуку резервів підвищення якості вищої освіти. Якість освіти автором розглядається як ступінь відповідності освіти запитам суб'єктів освіти до неї. Проблеми забезпечення бажаної якості освіти автор пов'язує з диверсифікацією та неузгодженням цілей та запитів до освіти різних суб'єктів. Для розв'язання проблеми автор пропонує формування механізму соціальних конвенцій. Важливою площадкою для узгодження освітніх запитів має стати Національне агентство з якості вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, якість освіти, суб'єкти освіти, соціальні конвенції.

Аннотация

Щудло С. А. Механизмы формирования социальных конвенций в высшем образовании как условие обеспечения ее качества. – Статья.

Статья посвящена поиску резервов повышения качества высшего образования. Качество образования автором рассматривается как степень соответствия образования запросам субъектов образования. Проблемы обеспечения желаемого качества образования автор связывает с диверсификацией и несогласованием целей и запросов к образованию различных субъектов. Для разрешения проблемы автор предлагает формирование механизма социальных конвенций. Важной ареной согласования образовательных запросов представляется Национальное агентство по качеству высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, качество образования, субъекты образования, социальные конвенции.

Summary

Schudlo S. A. Mechanisms of social conventions in higher education as a quality assurance condition. – Article.

The article is devoted to the search of the reserves of higher education quality increase. The author considers the quality of education to be as the degree of education conformity to the needs of education entities for it. The author associates the problems of ensuring the desired education

quality with the diversification and the inconsistency of goals and requests to various subjects of the education. In order to solve the problem, the author suggests the formation of social conventions mechanism. The National Agency of Higher Education Quality should become the important platform for the educational needs adjustment.

Key words: higher education, quality of education, educational subjects, social conventions.

УДК 324:321.74

G. V. Muzychenko*Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of Political Science and Law**State Institution «Southern National Pedagogical University Ushynski»***POLITICAL MARKETING IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS**

Introduction. Marketing as a theory and practice of market mechanisms in the economy had been thoroughly studied in the West and in Ukraine in particular, while the sphere of social and political processes has always been a series of discussions among scientists, especially about the possibility of using of marketing terminology in the analysis of political phenomena. Nevertheless, political marketing shape as a separate branch of science that studies the application of marketing technologies in opportunity in political practice, particularly in the electoral process. Experience of election campaigns in Ukraine already witnessed the use of such technologies in Ukraine, so it's very actual question about the place of Ukraine in the global marketing theory and practice.

Recent publications and researches. The role and importance of political marketing in the development of political processes have studied by foreign scholars such as S. Andreev, F. Gould, F. Ilyas, S. Lipset, F. Kotler, A. Kovler, H. Mauser, A. Maximov, A. Meleshkina, A. Morozov, D. Nezhdanov, M. Parenti, V. Pareto, A. Poluektova, J. Schumpeter and many others.

Ukrainian scholars V. Bebik, M. Holovaty, V. Korkolko, A. Vyshnyak, A. Paharyeva, G. Pocheptsov V. Poltorak as well as L. Kochubej, O. Petrov, A. Poychenko, Y. Surmin, M. Tomenko studied the different ways of political marketing in our country.

Unsolved aspects of the topic. But the political situation shows a lot of disadvantages of political marketing practice in Ukraine. So the domestic political theory needs to develop the knowledge in this sphere and give advises to political parties and people how to use instruments of political marketing in real life.

Purpose of article. The purpose of this paper is to determine the place and role of Ukraine in the development of the world political marketing theory and practice. It's done by identifying the major stages in the development of political thought in the field of political marketing, as well as the analysis of the contribution of Ukrainian evidence in the theory and practice of political marketing.

The main material research. The earliest recorded use of the term «political marketing» did not appear in a formal management study but in the pioneering work of political scientist Stanley Kelley that charted the emergence of the professional campaign industry in the United States. Commenting on the activities of the first election consultancies, Kelley wrote: «The team relies heavily but not entirely upon their own intuitive feel for providing political marketing conditions. They pride themselves on having «good average minds» that help them to see things as the average man sees them» [Cited in: 15].

By the mid-1970s, American scholars such as Abraham Shama and Philip Kotler were to the fore in developing theoretical foundations for the subject. Similarly, experts in Europe began to consider the political dimen-

sion to marketing, positing the view that an exchange relationship existed between democratic elites and their voters.

By the mid-1980s, a steady stream of research discussing the emergence of the phenomenon helped confirm its importance. The politicians recognized the problem of being elected is essentially a marketing one. Political parties must determine the scope and the most effective way of communicating its benefits to a target audience.

The end of the 1980s saw the processes of theoretical understanding of the concept of marketing and its opportunities in the socio-political sphere. The main discussion was conducted as part of the American and British schools of marketing. American Marketing Association (AMA) added the crucial word «ideas» to the list of legitimate product concerns: «Marketing is the process of planning and executing the conception, pricing, promotion and distribution of ideas, goods and services to create exchanges that satisfy individual and organizational objectives» [Cited in: 15].

The British equivalent of the AMA statement, as agreed by the Chartered Institute of Marketing (CIM), places similar emphasis on the notion that organizational success is an integral part of strategic concerns: firms do not seek to satisfy consumers out of altruism but from a desire to realize their own profit-making goals. To the CIM marketing is the management process responsible for identifying, anticipating and satisfying customer requirements profitably.

We should agree with Dominic Wring [15] that the British and American definitions are useful in that they counteract the crude and over simplistic belief that marketing is simply about firms giving their customers what they want. Some in political science may have misunderstood marketing in this way, it helps explain why relatively few in the field have sought to use it as a tool of electoral analysis.

The first discussion among the scholars was about possibility of using definition «market» according to political process. In the last 25 years is not the magnitude of political marketing but the belief that political actors not only act out but also think in marketing instrument in a coherent marketing strategy. The changes in the mindsets of political actors have been tracked in several studies and have been considered a «revolution» or even a new age in politics.

Gamble contends that: «The main components of the modern political market are three; the existence of a mass electorate; competition between two or more parties for the votes of this electorate; and a set of rules governing this competition» [Cited in: 14].

Within the political market the key relationship is based around a concept central to marketing theory, namely that of exchange between buyer and seller. Thus citizens

give their votes to politicians who, when elected, purport to govern in the public interest. In a modern democracy the right to vote, commonly associated with the age of majority, allows for a mass electorate which can typically number well into the millions.

Commercial markets tend to resemble the competitive structure found in an electoral system run on the grounds of proportionality as opposed to «first past the post». This is not to argue that market criteria cannot be applied to a political situation such as that in Britain where purely majoritarian rules of voting operate. Indeed the need for the parties to maintain vote share as well as court new groups of «swing» voters is as relevant to participants in this system as it is to those operating under conditions of proportional representation.

There are important differences between the political and consumer product, and these lead to distinct differences in the content and texture of the marketing. Politics is intimately concerned with affirmation of values. Thus, a political issue is merely a product to be merchandised, but a vibrant value symbol connecting with an individual's sense of who and what he or she is at the deepest level. In such cases, political views and decisions are part of the social construction, the self-articulation or public persona of the individual, arguably at more fundamental level than Hermes scarf or handbag. Governments are more than just big customer-service organization, and while appeals in consumer marketing are seldom value-free, the function of politics as a major source of value affirmation makes it inherently more complicated than consumer marketing. The exchange process of business cannot compare with the polemical intensities of politics, arising from its role as theatre – and crucible – of values and value conflicts.

Political partisanship is affirmed by a moral ethos that is different from that of consumer marketing – one that can, of course, be ideological and that of consumer marketing – one that can, of course, be ideological and even cruel. Consumer marketing has nothing like negative advertising, and so-called comparative advertising is faint echo.

To Dominic Wring marketing is a process in which the notion of «consumer focus» plays a major strategic role but not to the exclusion of organizational needs. Compared with over-simplistic customer centered understandings of the subject, this theoretical interpretation fits more easily with the world of «real politics». Such understanding of real politics narrows the concept of political marketing to the sphere of the electoral process. In political science this view is reflected in theoretical considerations of competition which attempt to marry the need of the organization (that is the party) to win support with its desire to maintain some degree of programmatic consistency between elections. Parties rather than firms are perhaps more adequately equipped to influence the deliberations of their market. Thus elections are based around the organizing principle that: «Democracy is a competitive political system in which competing leaders and organizations define the alternatives of public policy in such a way that the public can participate in the decision-making process» [15].

In addition, political marketing applications have moved from solely a communication tool to an integrat-

ed way of managing politics, be it policy development, permanent campaigning, or even governing (to the extent that government has become «symbolic» in certain circumstances). In this way it is possible to conceive of political marketing as: «the party or candidate's use of opinion research and environmental analysis to produce and promote a competitive offering which will help realize organizational aims and satisfy groups of electors in exchange for their votes».

Further development of the theory of political marketing on the definition and specification of the basic concepts of the theory of marketing in terms of the political process and democracy. The actual workings of the mass democracy has divided the political market into two camps. There are those that compete for office and those that vote. Like the producers and consumers in economic markets it is a mistake to believe that these two functions are of equal importance. One is active, creative and continuous; the other is passive, receptive and intermittent.

It should be noted that the statements of place emphasis on a party's ability to shape voter preferences, neither commentator would deny the fundamental role the electorate play in determining outcomes within a competitive political market situation. Consequently, by emphasizing the fact that it is both an organizational as well as consumer focused exercise, it is possible to understand the usefulness of marketing analysis to political scientists.

The same principles that operate in the commercial market place hold true in the political marketplace: successful companies have a market orientation and are constantly engaged in creating value for their customers. In other words, marketers must anticipate their customers' needs, and then constantly develop innovative products and services to keep their customers satisfied. Politicians have a similar orientation and are constantly trying to create value for their constituents by improving the quality of life, and creating the most benefit at the smallest cost.

Political marketing can be defined as, «... the application of marketing principles and procedures in political campaigns by various individuals and organizations. The procedures involved include the analysis, development, execution, and management of strategic campaigns by candidates, political parties, governments, lobbyists and interest groups that seek to drive public opinion, advance their own ideologies, win elections, and pass legislation and referenda in response to the needs and wants of selected people and groups in a society» [Cited in: 4].

Stephan C. Henneberg points six main developments of applied applications of political marketing can be generalised for most democratic political systems in the last two decades:

- an increased sophistication of communication and «spin» (Kavanagh, Kaid, Sherman, Harris, Lees-Marshment, Palmer);
- strategies for product and image management (Scammell, Baines, Kotler and Kotler, Newman, Smith);
- news-management, i.e. the use of «free» media (Franklin, Schnur, Franklin and Richardson);
- more coherent and planned political marketing strategy development (Newman, Butler and Collins, Henneberg, Wring);
- intensified and integrated use of political market research (Huber and Herrmann; Mitchell and Daves);

– emphasis on political marketing organisation and professionalisation (Panebianco, Lees-Marshment) [12].

Essentially, the different aspects of political marketing theory can be exemplified by two questions: «How to do marketing in politics» and «How to know in politics». First question is focussed on managerial aspects of marketing (without implying a purely normative focus), the second is concerned with an epistemological stance per se and is therefore not limited to marketing applications. These two questions (and the underlying research activities associated with them) are not independent of each other, rather they are bound in a dialectic relationship: although one can describe political marketing practice without necessarily employing a marketing epistemology (as well as one can look at political phenomena through a marketing lens without focusing on marketing aspects), the two are intertwined.

In discussing the core of a political marketing theory, two different stances have been identified: first, a narrow one, focusing on understanding marketing activities in politics and, second, a wider one, concerned with a more holistic attempt of achieving knowledge of politics. An idiosyncratic discussion of the ontology and epistemology implications of this wider stance identified four concepts as pivotal: exchange character of political marketing; a «qualified» market environment; the social embeddedness of the political system in other systems; and the structural connectedness of political marketing and politics, implying ethical considerations. Whilst the current research limitations in political marketing can be explained by an (implicit) focus on the narrow interpretation of political marketing theory, the wider stance frames a new research agenda for political marketing that can provide new directions and less restricted conceptual horizons. However, the dialectic of political marketing theory prescribes that both aspects of theory building need to be done in a complementary fashion, giving each other relevance and justification. This allows for the dialectic tension that will provide a rounded frame for political marketing.

In the last twenty years of Ukrainian political thought of trying to use all the achievements of Western authors, who are able to accelerate the process of democratization and good governance approval in the state. On the one hand, political scholars understand the importance of the development of political marketing as a branch of research, on the other hand real politics requires effective technologies of political control, especially in the sphere of development image of the state, leaders of political parties and movements, as well as the effective management of election campaigns.

It should be noted that these two lines of political marketing development present in Ukraine. At the level of theory of political marketing engaged V. Bebik [1-3], G. Pocheptsov [11], V. Poltorak [8-10] et al. Actively develop the theoretical aspects of the application of methods and techniques of political marketing by young scientists in the framework of the dissertation researches [4].

The contemporary Ukrainian political practice certainly has a market dimension. Create a new format Ukrainian political market is more active than the market for goods and services. On undeveloped Ukrainian market power and buyer-citizen population shows and

uncertainty in their own ability to influence the political process.

Ukrainian society is the basis spread marketing techniques on the formation and adjustment of public opinion against «political goods». Ukrainian political market leads to activation forms of manipulation scenarios and use dirty tricks.

People, that already have experience in non-governmental organizations and political parties' structures, connect the usage of competent political marketing with the process of the optimized ways to achieve goals. Instead, the majority of voters in Ukraine used to associate the concept of «political marketing» with the technologies of manipulation or bribery. Kateryna Odarchenko – one of Ukrainian political technologists pointed, that these processes are caused by the «misunderstanding» of terms and concepts – mainly journalists are to blame. The role indeed is much more essential than the simple Ukrainian practice – distribution of food packages and hanging outdoor advertising [13].

Top professionals of political marketing in Ukraine are very rare. Here there are some such as political consultant V. Zolotarev, D. Vydrin. Next part of market – there are organizations that provide services of Social engineering (political marketing, PR, etc.) – the leading agency is Gaydai.com, Bogush Communication and SIC Group. This form of organization is more effective because it allows the resources to conduct a majority candidate and party structures. Teamwork experts – political consultants, «field»-managers, sociologists, advertisers – this complex gives a broader view of strategies and tactics.

In fact, the demand for greater political marketing consultants really exists among a new generation of politicians and the majority candidates. An MP that has not for the first time got the position or he had position of head party organizations for long time do not tend to turn to external specialists.

Conclusion. The study of basic stages in the development of political marketing as theory and practice of modern political process in a democratic society testifies to the leading role of the Western, especially American, scholars. At the moment, clearly separate the two directions of development of political marketing – theoretical and practical one.

Analysis of Ukrainian reality shows that political marketing is the actual subject of the theoretical analysis of Ukrainian scientists, especially young people. Political practice has experience in the use of technology in the practice of political marketing campaign, shaping the image of political leaders and the state as a whole, although in the opinion of experts, the market of political consulting in Ukraine is not very developed, and the population of political marketing is perceived negatively.

References:

1. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб./ В. М. Бебик. – К.: МАУП. – 2001. – 216 с.
2. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 1996. – 576 с.
3. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент у демократичному суспільстві: Автореф. дис. ...

доктора політ. наук / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. – 1996. – 32 с.

4. Бібліотека дисертацій України [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/catalogue.html>

5. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі технології / М.Й. Варій. – К.: «Ельга Ніка – Центр», 2003. – 400 с.

6. Выдрин Д.И. Политика: история, технология, экзистенция / Д.И. Выдрин. – К.: Лыбидь, 2001. – 432 с.

7. Кочубей Л.О. Выборчі технології / Л.О. Кочубей. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. – 332 с.

8. Політичний маркетинг: сутність, функції, проблеми використання // за редакцією Полторака В.А. Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2010. – 152 с.

9. Полторака В., Петров О. Избирательные кампании: научный подход к организации / В. Полторака, О. Петров. – К.: Знання України, 2004. – 120 с.

10. Полторака В.А. Политический маркетинг: Учеб. пос./ В.А. Полторака. – Днепропетровск: Издательство ДАУБП, 2001. – 96 с.

11. Почепцов Г.Г. Персональна сторінка автора. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/authors/pocheptsov.htm>

12. Henneberg St. Political Marketing Theory: Hendiadyoin or Oxymoron [Elect. document] / Stephan C. Henneberg. – Regime to open: <http://www.bath.ac.uk/management/research/pdf/2004-01.pdf>

13. Odarchenko K. about political marketing [Elect. document]. – Regime to open: <http://polita.org/?p=323>

14. Newman B.L. A Review in Political Marketing: Lessons from Recent Presidential Elections [Elect. document] / Bruce L. Newman. – Regime to open: http://www.bus.umich.edu/facultyresearch/researchcenters/centers/yaffe/downloads/Complete_List_of_Working_Papers/NEWMAN.pdf

15. Wring D. Reconciling Marketing with Political Science: Theories of Political Marketing [Elect. document] / Dominic Wring // Journal of Marketing Management. – 1997. – Vol. 13. – P. 651-663. – Regime to open: <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/handle/2134/1089>

Анотація

Музыченко Г. В. Політичний маркетинг в Україні: теоретичні та практичні аспекти. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню основних кроків на шляху розвитку теорії та практики політичного маркетингу в Україні в контексті світової політичної науки та сучасного політичного процесу в демократичних суспільствах. Проведене дослідження свідчить про провідну роль західних, перш за все американських, вчених. Наразі в межах наукового аналізу чітко розділяють два напрямки розвитку політичного маркетингу – теоретичний та практичний. Аналіз української дійсності довів, що політичний маркетинг є актуальним предметом наукових досліджень

українських вчених, особливо молодих. Політична практика має досвід застосування технологій політичного маркетингу в практиці виборчих кампаній, формуванні іміджу політичних лідерів і держави загалом, хоча, на думку експертів, ринок політичного консалтингу ще дуже не розвинений, а серед населення політичний маркетинг сприймається негативно.

Ключові слова: політичний маркетинг, політичний ринок, політичні технології, виборча кампанія.

Аннотация

Музыченко Г. В. Политический маркетинг в Украине: теоретические и практические аспекты. – Статья.

Статья посвящена изучению основных шагов Украины на пути развития науки и практики политического маркетинга в контексте мировой политической науки и современного политического процесса в демократических обществах. Проведенный анализ свидетельствует о ведущей роли западных, прежде всего американских, ученых в нем. На данный момент в рамках научного анализа четко разделяют два направления развития политического маркетинга – теоретический и практический. Анализ украинской действительности показал, что политический маркетинг является актуальным предметом научных исследований украинских ученых, особенно молодых. Политическая практика имеет опыт применения технологий политического маркетинга в практике избирательных кампаний, формировании имиджа политических лидеров и государства в целом, хотя, по мнению экспертов, рынок политического консалтинга еще очень не развит, а среди населения политический маркетинг воспринимается отрицательно.

Ключевые слова: политический маркетинг, политический рынок, политические технологии, избирательная кампания.

Summary

Muzychenko G. V. Political marketing in Ukraine: theoretical and practical aspects. – Article.

The article deal with the studying the main steps in the development of theory and practice of political marketing in Ukraine in the context of world political theory and modern political process in a democratic society. It shows the leading role of Western, especially American, scientists there. At the moment, the scientific analysis clearly separate the two directions of the development of political marketing – theoretical and practical. Analysis of Ukrainian reality shows that political marketing is a topical subject of Ukrainian scientists researches, especially young ones. Political practice has experience on using technology in the practice of political marketing campaign, shaping the image of political leaders and the state as a whole, although, according to experts, the market of political consulting is not developed, and the political marketing is perceived negatively by population.

Key words: political marketing, political market, political technology, election campaign.

S. I. Rostetska

*candidate of political sciences, associate professor of political science
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*

INTERNATIONAL NEGOTIATIONS: EXISTING TYPES AND FORMS

Negotiations become important in today's society. Even in the second half of the twentieth century, negotiation issues in the Western world stood sharper because there was a serious problem coordination behavior of different social groups and interests, compared to those in Europe. Countries are socialist long lived by inertia conquest opinion «control person» and any variation on «political views and divergence of political arrangements» were unacceptable to life as an ordinary citizen, and for newly established political forces. But Ukrainian society movement for democratic values requires knowledge and skills align interests between political forces branches. The only civilized but by reaching an agreement in the modern world are negotiating.

Problem negotiation takes relatively independent significance in the western Conflict since the mid 60's. According to the national experts to work with international negotiations mind two directions: on the one hand, this development problems of the world, and on the other the idea of «power approach.» Accordingly, if the first trend contributed to the formation of an idea of negotiation as a means of resolving international conflicts and peace, the second was designed to develop the best ways to achieve gains in the negotiations. However, the end of the Cold War and global confrontation leads to new trends in the state of negotiations.

Overall, these trends are as follows:

Firstly, international negotiations are the main form of interaction between states. They actively influence the further reduction of the role of the military factor.

Second, the volume and the number of negotiation. They become the object of new areas of international cooperation (environmental, social and political processes, scientific and technical cooperation, etc.).

Third, the growing negotiating role of international organizations.

Fourth, the scope of the negotiations involved experts with no diplomatic experience, but possesses the competence in the field of complex scientific, technical and economic problems, which is necessary in the analysis of new areas of cooperation between states.

Finally, fifth, there is a need radical revision process control negotiations, highlight the most important issues for senior public management; definition of the competences of different working levels; develop a system of delegation of responsibility; improving coordination role diplomatic services, etc.

Particular attention is paid advisable conversations that can be considered preparation for negotiations or the beginning of their talks. The question of what is the conversation that its laws and regulations have been the subject of scientists for many centuries.

The question of the difference between conversations and other forms of interaction. The main difference is the principle of «no-no need to argue». During the conversa-

tion, politicians, diplomats consider it necessary to safely convincingly prove his innocence, not wrong interlocutor, in addition, they refrain from criticism, not without having to put in the position of partner forces defending.

One of the forms of political negotiations can be called the political debate.

Debate – a reasoned debate in which the parties (usually two) are aiming to convince anyone of anything. In assessing the controversy, primarily used arguments, but also captured and various rhetorical techniques, ability to work with the audience, expressive language, and so on. P.

One of the forms of political negotiations can be called the political debate.

Behind the scenes work – one of the essential elements of career, a source of valuable information, opportunity to establish informal relations with colleagues – foreigners. The purpose of backstage work – personally meet with partners in negotiations, meetings, conferences, enter them in informal contact, which is often very useful for obtaining or transmitting information, discuss previous proposals, presenting arguments to influence the position of partners and more.

Of course, like any classification given above is rather arbitrary. The same can be classified negotiations for various reasons, a list of criteria for the typology negotiations can always continue.

Negotiations become important in today's society. Even in the second half of the twentieth century, negotiation issues in the Western world faced more acute because there was a serious problem of coordination of the behavior of different social groups and interests, compared to Eastern Europe. Countries socialist camp is long lived by inertia conquest of thought «control person» and any variations on «divergence of political views and achieving political agreements» were unacceptable to life as an ordinary citizen and for the newly established political forces. But Ukrainian society movement for democratic values requires knowledge and skills to coordinate the interests between political forces, branches of power. But only civilized method of reaching an agreement in the modern world are negotiating.

Problem negotiations takes relatively independent significance in western Conflict from mid 60 years. As the national experts to work with the international negotiations affect two areas: on the one hand, this development problems of the world and on the other the idea of «forceful approach». Accordingly, if the first trend contributed to the formation idea of negotiations as a means of resolving international conflicts and peace, the second was designed to develop the best ways to achieve gains in the negotiations. However, the end of the Cold War and global confrontation leads to new trends in the state of the negotiations. Overall, these trends are as follows:

First, international negotiations are the main form of interaction between states. They actively influence the further reduction of the role of the military factor.

Second, the growing volume and number of talks. They are becoming the subject of new areas of international cooperation (environmental, socio-political processes, scientific and technical cooperation, etc.).

Third, the growing negotiating role of international organizations.

Fourth, the scope of the negotiations involved experts with no diplomatic experience but possesses the competence in complex scientific and technical and economic problems, which is necessary in the analysis of new areas of cooperation between states.

Finally, fifthly, there is a need for radical revision of the management talks: highlight the most important issues for senior public management; defining the scope of competence of the various working levels; developing a system of delegation of responsibility; enhance coordinating role diplomatic services, etc.

Depending on the criteria there are several kinds of international negotiations.

1. Criterion – a goal that set themselves the negotiators:

- negotiations with a view to extending previously reached peace agreements;
- talks on normalization of relations of peaceful participants of international conflict;
- negotiations to revise the agreements reached earlier in favor of one of the stakeholders;
- Negotiations to reach a new agreement (in case of settlement of international conflicts of this type include most of the negotiations);
- Negotiations to obtain relevant results (in these cases, the parties do not try to achieve the final result, and an interpreter positions and intentions of partners, establish contacts that may be necessary in the future).

2. Criterion – the type of decisions taken as a result of negotiations:

- talks, ending the adoption of a compromise;
- negotiations ending full resolution of conflict;
- talks, ending a partial solution;
- negotiations ending asymmetric solution that satisfy one side more than another.

3. Criterion – the official status of negotiators:

- talks at the highest level;
- negotiate at a high level;
- negotiate in good working order [1, p. 67].

Negotiations can be single or one-off, but may be prolonged, that consist of several rounds.

Under present conditions, most of the negotiations is open, ie the start of negotiations report public, and their results are announced. But conflict settlement talks are held and hidden.

Talks at present can be divided into bilateral or multilateral.

In direct bilateral negotiations involving only two partners and they are face to face. Such negotiations take place during official visits or international forums. Almost no official visit or international meeting did not take place without bilateral negotiations. In multilateral negotiations involved from three to several dozen participants and dedicated they tend to consider global issues of international relations or resolve any disputes or conflicts. The

number of participants in these negotiations, it is not necessarily dependent on the number of, say, the conflicting parties. Examples of such multilateral negotiations can be: Geneva meeting in 1954 in Indochina (9 countries participated), the International Meeting to resolve the issue in Lao 1961-1962. Geneva (attended by 14 countries), European General Meeting 1973-1975. for Security and Cooperation (35 countries participated) [2, p. 32].

Multilateral negotiations are divided into sessional negotiations in the framework of existing international organizations and nesesiyni negotiations that talks organized at the initiative of one or more countries with issues of self, a special importance for countries that take part in negotiations

Bilateral negotiations are held when they concern only relations between the two countries. But in the diplomatic history known (though very rarely) such precedents when bilateral negotiations on multilateral discussed international issues, and in multilateral – questions were only two, and sometimes a single country. attended by many countries and solved one key issue, or vice versa. Bilateral visits of heads of governments or states end negotiations on many key issues. However, experience shows that bilateral negotiations requires time-consuming and versatile competence and more at the level of delegations specially trained [3, p. 79].

Ukraine is an active participant in both the multilateral and bilateral negotiations, especially within the UN, Council of Europe, European Union, Organization for Security and Cooperation in Europe and others.

Nowadays, a very popular and effective form of bilateral relations are political consultation, enabling deeply and comprehensively discuss not only bilateral but also international relations in general. Consultations held in accordance with pre-set schedule, or as the need arises. Are they, as a rule, at the special working committees, but usually at officials from the two countries, mainly directors (or their deputies) of the Department of Foreign Affairs.

In science, there are two points of view on the nature of the phenomenon of political consultations. According to «Asian approach» method of political consultation as a «soft», «optional» genre diplomatic practice, the most actively used by some states of the East (China, Japan) during interaction with European countries in the middle of the XIX century [4, p. 213]. But Europeans, for their part, do not neglect this form of communication, but mostly resorted to it in a dialogue with its Eastern partners. In particular, in the XIX century, during the civil wars in India, the British colonialists turned to political consultation for recruiting supporters among the local Indian elite. Several authors, however, disputed such an interpretation of the phenomenon of political consultations. Expressed opinions that are specific, mild forms of diplomatic negotiations, which were inherent in some political traditions of the East, likely fall under what the language of European diplomacy called «exchange of views» rather than advice. Accordingly believe that proper consultations were brought to the East by British diplomats. Thus, the hypothesis advocated Western roots of this phenomenon. Proponents of «American approach» did not yield to the invention of the genre of political consultations either Asia or Europe. They insist that consul-

tations – the achievement of a closed meeting of representatives of the legislative and executive branches of the US government in the XIX-XX centuries.

According to this logic, the emergence of political consultations – merit Americans. In the United States consulted as a form of cross-party cooperation during the election campaign traditionally had limited application and did not go beyond bipartisan cooperation. However, in early 1948, by the decision of Secretary of State George. Marshall, a group of leading analysts of the US State Department (J. Hikkerson, D. and T. Rask Echillz) began to study the question of the expansion of diplomatic contacts that would not represent a full-scale negotiations and in some cases preceded or perhaps even replace them. Consultation is seen as a special form of contacts [5, p. 14 -16].

This practice started actively used. At the end of 1950, political consultations were used to improve the efficiency of the departments of State, Ministry of Finance and Ministry of Defence. At the beginning of 1951 with the filing of Secretary of State Acheson Americans approving new form of work within NATO [6, p. 73].

Exploring the political consultation may highlight the following approaches to their nature, are presented in Table 1.

Thus, it should be noted that in the context of political relations none of the approaches to the interpretation of political consultations can not claim evrystychnist. However, some foreign researchers identified features and aspects may be fixed in the definition. Firstly, in practice political consultations with all the variability of interpretations invariably defined as a means of social and political communication (means of interaction). Secondly, the consultation has such basic features as the efficiency, regularity and legitimacy. Thirdly, the key need is a consulting party information that can be considered both a specific resource, and a set of ideas, values and behavior. Fourth, the purpose of political consultations should be informing the parties, on steps to address the problem situation. All these aspects can be reflected in the definition of political consultations. Consequently, political consultation – a form of social and political communication, which is a regular open dialogue focused on each other informed about the activities of the parties, to

develop an overall strategy of joint and individual actions effective control over the execution of agreements previously adopted and signed agreements.

Negotiations are conducted both in the form of direct discussions at meetings, meetings of various international forums and in writing through diplomatic exchange of relevant documents (notes, memoranda, memoranda, and so on. N.) [7, p. 56-58].

It is advisable to pay special attention conversations that can be considered preparation for the start of negotiations or talks themselves. The question of what is the conversation that its laws and regulations have been the subject of scientists for many centuries.

The question of the distinction between conversations and other forms of interaction. The main difference is the principle of «no-no need to argue.» During the conversation, politicians, diplomats consider it necessary to calmly, convincingly prove his innocence, not the wrong interlocutor, in addition, they refrain from criticism, not without having put in the position of partner forces defending.

The main goals of conversation include:

- first acquaintance, networking;
- consolidation of established contacts, more detailed talks in line with the issues of interest;
- subject to receiving the required information or evidence;
- discussion and resolution of issues of bilateral cooperation;
- preparation for the negotiation or discussion during negotiations to resolve difficult issues [8, p. 313].

But, of course, the conversation could not be made with one purpose, and with several.

Conventionally, the conversation can be classified as follows:

1. the talks at the invitation of opponents at the official level;
2. conversation with your initiative at official level;
3. public conversations on events, receptions;
4. conversation during a break in formal meetings;
5. casual conversations while visiting events, trips and so on. P.;
6. talks unexpected, unforeseen when the topic of conversation is unknown in advance.

Table 1

Basic approaches to defining the essence of political consultations

Criteria for analysis	Approaches are in interpretation of political consultations				
	political and cultural	administrative	procedural cyclic	communicative	Psychological
basic definition	element of political culture	control method	cyclic	form of communication	means of interaction
key principle	adherence to cultural norms and principles	effectiveness	regulatorist	legitimacy	Preconceived issues
a key demand (interest)	political orientations and values	resource	Ideas	information	Consensus
the scope of interpretation	philosophy of politics and international relations	governance	policy development	international relations and world politics	Cognitive psychology

Thus, conducting interviews requires some art and, like any art, it is subordinated to certain rules, laws, taking into account past experience, achievements and mistakes.

One of the forms of political negotiations could be called political debate. Debate originates from ancient Greece, where they were an integral part of democracy. In Athens citizens debated the advantages and disadvantages of the proposed law, the dispute gave the opportunity to thoroughly analyze the problem. In ancient Rome, there were the so-called rhetoricians school, which taught oratory. Schools were very prestigious orators, and teachers were among the highest paid. In the Middle Ages in Europe were extended debates, oratorical skills courses and debate.

In 30 years of XX century in the US debate began their formation as a form of youth activities. Pre-election campaign gave a new impetus to the debate and formed them in such a way that they have now. Popularity debate in the US increased after the first televised debates between John Kennedy and Richard Nixon during the presidential elections of 1960. Debate – a reasoned debate in which the parties (usually two) are aiming to convince anyone of anything. In assessing the controversy, primarily used arguments, but also captured and a variety of rhetorical techniques, ability to work with the audience, expressive language and so on. Mr.

According to DV Yakovlev, an integral part of the political stands of political dialogue in the form of a debate in which different types of messages. In particular, we can speak of an information type, defined descriptive development topics and lack of confrontational elements, argumentative and analytical type (persuasion by means of logical-conceptual apparatus) and the imperative type (emotionally expressive pressure categorical judgments, exaggeration, incorrect metaphors, etc.) [9, c. 55].

In diplomatic practice XIX and early XX century was considered the highest form of negotiation Congress, such as the Congress of Vienna in 1815, a decision which concerned the arrangement of Europe after the Napoleonic wars, documenting the practice of diplomatic relations, the Paris Congress 1856, Berlin Congress in 1878. Today this form of diplomatic practice, hardly used, and the most common form of international political talks became conferences and international forums (meetings). They usually, convened at the level of Heads of State or Government, ministerial and government delegations [10, c. 51-54].

It is advisable to pay more attention to the behind the scenes work, which in modern diplomacy has a very important place.

Work behind the scenes – one of the essential elements of the profession of diplomat, a source of valuable information, the possibility of setting up informal relations with colleagues – foreigners. According to importance unofficial work not inferior to the formal, official diplomacy. However, unlike the latter, not so well governed, has codified the rules, and therefore requires not only high professional training, but also specific personal qualities, constant work on themselves.

The purpose of backstage work – to meet personally with partners in negotiations, meetings, conferences, enter them in informal contact that is often extremely

useful for obtaining or transmitting information, preliminary discussions on possible proposals, presentation of arguments to influence the position of partner and so on.

Depending on the form of holding negotiations may be conducted in the form:

- Congresses;
- Summits;
- conferences;
- meetings;
- sessions;
- meetings and the like.

The following classification provides for negotiation in the stage of conflict or consent. These are the talks aimed at resolving the conflict or crisis situations and or the parties enter into negotiations for joint activities. In this connection it is necessary to distinguish three principal aspects that affect the negotiation process. First, in crisis and conflict situations in the alternative policy negotiations often violence and the economy – the destruction of economic ties and relations. This imposes negotiators special responsibility for their decisions. Second, in times of crisis and conflict when communication channels are not established or bad, parties sometimes have to resort to intermediaries, third parties, conducting informal talks and other activities. Thirdly, with the cooperation of the negotiators reach a growth product or produce a new product or building new relationships that allow them to get it. The task of the negotiators is how to arrange and organize activities so that this increase was the maximum possible, as well as the contributions of each division and received. Another thing in the conflict. There, the emphasis is usually on the distribution or redistribution available. In other words, the conflict, figuratively speaking, of course decided how to divide the existing pie, while in collaboration – how to bake. Another feature in the negotiations in a conflict: the parties may be targeted to have smooth, extinguish, to resolve the existing conflict, or how to eliminate a source of conflict, resolve it. Of course, conflict resolution through negotiation is more desirable than their settlement because it reduces source of tension as such. At the same time full of contradictions solution in the negotiations is not always possible. The settlement of the conflict, aimed at reducing the opposition parties, in this case, can afford to avoid violence, the destruction of economic ties and be the first step towards its solution. It should be noted that both types of negotiations – a situation of cooperation and conflict situations – are in various fields. Thus, it would seem, economic or commercial activities involve negotiations only in the cooperation. In fact it is not. Even under the most good relations between the partners may have conflicts. In addition, their joint activities may affect the interests of third parties, which again provides for negotiations to resolve the conflict relations. That is why Abroad currently has a new branch of research in management science – conflicts between organizations and within them. So negotiators should be able to negotiate and in a relationship conflicts, in terms of cooperation.

Of course, like any classification given above is rather arbitrary. The same can be classified negotiations for various reasons, a list of criteria for the typology negotiations can always continue.

Literature:

1. Tsygankov PA International Relations / PA Tsygankov. – M., 1996. – 320 p.
2. International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues / Ed. by VA Kremenyuk. SanFrancisco, Oxford, Jossey-Bass, 2009. – P. 31-37.
3. Igor Alekseev art of diplomacy: not to win, but to convince / IA Alekseev. – M.: Publishing and Trading Corporation «Dashkov i K», 2007. – 284 p.
4. F. Schwartz policy consultations in Japan / F. Schwartz // World Economy and International Relations. – 2010. – № 3. – S. 23-28.
5. Zobnin A.V. To a question on the strategy of US President GS Truman in the development and implementation of part of the Atlantic (1948-1952 gg.) / A.B. Zobnin // search of ways of development in the modern world of interstate cooperation / [Ed. A.A. Sindeev]. Tver: Tver State University, 2006. – 167 p.
6. Gudev P. internal crisis in the historical and political practice of NATO / PA Gudev // international processes. – 2005. – Т. 3. – № 1 (7). – S. 73-74.
7. Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation / Ed. by J. Bercovitch. – Boulder, L.: Lynne Renner Publishers, 2011. – P. 54-63.
8. Popov V.I. Political Diplomacy / V.I. Popov. – M.: Science Book, 2000. – 575 p.
9. Yakovlev D.V. Political debate as a means of rationalizing political interaction / D.V. Yakovlev // Actual problems of politics. Coll. Science. works. Vol. 40. – Odessa, 2011. – P. 50 – 57.
10. Shcherbaty Yu. / Yu. Shcherbaty. The Art of Deception. – Moscow: Eksmo-Press, 2008. – 132 p.

Анотація

Ростецька С. І. Міжнародні переговори: існуючі типи та форми. – Стаття.

Классификация типов международных переговоров принята такие критерии, как цели, типа решений, официального статуса, количества сторон. Особенности этих форм политических переговоров, как политические консультации, дискуссии и дебаты.

Ключевые слова: политический конфликт, переговоры, международные переговоры, политические консультации, обсуждения.

Аннотация

Ростецька С. І. Международные переговоры: существующие типы и формы. – Стаття.

Класифікація типів міжнародних переговорів прийнято такі критерії, як мети, типу рішень, офіційного статусу, кількості сторін. Особливості цих форм політичних переговорів, як політичні консультації, дискусії та дебати.

Ключові слова: політичний конфлікт, переговори, міжнародні переговори, політичні консультації, обговорення.

Summary

Rostetska S. I. International negotiations: existing types and forms. – Article.

The classification of types of international negotiations taken such criteria as objective, the type of decisions, official status, number of sides. The features of these forms of political negotiations as political consultations, discussions and debates.

Key words: political conflict, negotiations, international negotiations, political consultation, debate.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 504.75.13.101.1

Л. Є. Смола*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри видавничої справи та редагування**Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*

АСПЕКТИ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. охарактеризувався інтенсивним впровадженням нових технологій. Інноваційні процеси, які відбуваються у сфері комунікаційних технологій, значною мірою пов'язані із соціальними змінами у суспільстві: новий час диктує зростання інформаційних потреб громадськості, вимогу в отриманні оперативної якісної інформації в усіх її багатогранних проявах. Ріст нових засобів комунікації створив всесвітню аудиторію, де майже немає бар'єрів комунікації. Інформаційні технології здійснили революційні зміни в медіапросторі, надали великі можливості для інформаційного обміну та створили умови для ефективного використання надбань інформаційного суспільства. Ще М. Вебер твердив, що основою розвитку суспільства є не матеріальне, а духовне життя та сфера свідомості в цілому, а Г. Тард намагався пояснити характер взаємодії інформації, особистості та суспільства, ставлячи під сумнів можливість усвідомлення індивідуумом майже нездоланного впливу преси на нього. А. Арон, Д. Белл, Х. Ортега-і-Гассет та ін. акцентували увагу на «появі мас» та майбутніх трансформаціях під впливом інформаційних процесів. Передбачливою була думка М. Хайдеггера, яку він виголосив ще в середині ХХ ст., щодо небезпеки швидкого розвитку технічної цивілізації, що неминуче причинить шкоди душевному стану людини. У промові «Відчуженість» він акцентував на небезпеці руйнування здатності мислити людиною, яке є запорукою її душевного здоров'я [1, с. 110]. Ставши швидким засобом передавання інформації з широкими межами свободи та видимої анонімності, інтернет об'єднав великі групи людей. Так, за даними ООН станом на 2012 рік доступ до інтернету мали понад 2,26 млрд. осіб у світі, а на кінець 2015 р. частка користувачів зросла до понад 50% населення Землі [2]. Філософ Й. Бенклер писав, що інтернет загалом, а соціальні мережі зокрема, могли б позитивно впливати на людські взаємовідносини, вони могли б допомогти людині досягти свободи через рівний доступ до інформації та через зниження вартості розповсюдження значимої інформації. Так, навіть можливість участі у інтернет-дискусіях дозволила активним інтернет-користувачам ставати виробниками політично значимої інформації, шукати односторонніх своїх політичних переконань та здійснювати контроль над суспільством за допомогою онлайн-спільної моделі, яка не підпорядковується державній волі чи волі спонсорів політичної партії. Така можливість ще більше актуалізується в умовах панування авторитарного режиму. Оскільки мережеві комунікації надали можливість обходити традиційні механізми контролю [3]. Однак інтенсивний інформаційний

вплив також створив умови для маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю людей, коригування їхньої поведінки та прийняття рішень. Це, у свою чергу, зумовило застосовування багатьох форм інформаційного впливу – від традиційних зовнішньополітичних заяв до менш явних, але не менш ефективних моделей (спортивні заходи, міжнародні торговельні виставки, досягнення в різних галузях технологій, культурні феномени як мистецтво, мода, реклама, перфоманс). Тому виникла нагальна необхідність аналізу комунікаційних технологій в умовах ведення інформаційної та гібридної війни. Інформаційна зброя стала ефективним засобом для вирішення багатьох військово-політичних питань. У цьому контексті особливої ваги набуває проблема протидії інформаційному домінуванню, пануванню (перевазі) одного геополітичного суб'єкта над іншими, тобто питання ведення інформаційної та гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зародження й удосконалення поняття інформаційного суспільства, виокремлення його основних ознак було відображено у наукових працях учених: Д. Белла, Ф. Вебстера, М. Кастельса, Е. Тоффлера та ін. Дослідження у цьому напрямі проводили й вітчизняні науковці, а також фахівці близького зарубіжжя (О. Вартанова, І. Засурський, В. Іванов, Б. Потятиник, О. Холод, М. Яцимирська, О. Зернецька та ін.). Серед дослідників інформаційного суспільства немає єдиного підходу щодо концептуального бачення комунікаційних технологій. Більшість вчених у своїх наукових розробках акцентували увагу на можливостях, які надають комунікаційні технології, як то у донесенні інформації чи забезпеченні прав людини (е-врядування). Комунікаційні технології вивчали Г.І. Захарова, А.І. Семенченко, О.М. Холод та ін. Однак складно виділити наукові доробки, які б аналізували всі загрози в інформаційній сфері та особливості інформаційної війни в контексті використання новітніх комунікаційних технологій. Окремі аспекти інформаційної війни розглядалися в дослідженнях В. Лісічкіна, Л. Шелєпіна «Третья мировая информационно-психологическая война», О. Гринецького «Информационная война против России», І. Панаріна «Технология информационной войны» тощо. Однак для цих робіт характерна певна заангажованість і відсутність наукового підходу до проблематики. Винятком є монографія А. Манойло, А. Петренка, Д. Фролова «Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны», де представлена концепція державної інформаційної політики в умовах загроз використання іноземними державами арсена-

лу сил, засобів та методів інформаційно-психологічної війни в політичних цілях.

У науковій, спеціалізованій та публіцистичній літературі відсутнє однозначне трактування цього феномена, а використовується низка визначень сучасного типу ведення війни. Її називають нелінійною (*non-linear war*), не конвенційною (*unconventional warfare*), гібридною (*hybrid warfare*), змішаною (*compound warfare*), нестандартною (*irregular warfare*), «війною без лінії фронту», партизанською чи «конфліктом низької інтенсивності». Війна на сході України продемонструвала необхідність ґрунтовного дослідження цього феномена та розробки цілком нових підходів до реалізації політичних та воєнних цілей. Дослідник війни Мартін ван Клевельд переконував, що війна в класичному розумінні перестане існувати в найближчому майбутньому, а їй на зміну прийдуть конфлікти низької інтенсивності, з бойовими сутичками, терактами, масовими вбивствами мирних громадян та тотальною пропагандою, що стане одним з ефективних елементів контролю за населенням [4, с. 308–309].

Слід зазначити, що проблематика нелінійності сучасної війни розглядалася ще в 2005 р. в дослідженні Р. Арзуманяна «Нелінійна природа війни», де автор зазначав, що нелінійні аспекти війни передбачають різноманітні наслідки та неочікувані розгортання бойових дій, неов'язково видимі та прогнозовані у передвоєнний період [5, с. 117]. У західних дослідженнях такий тип війни найчастіше називають «гібридною» (*hybrid warfare*). Американський дослідник Д. Кілгаллен у своїй роботі «Випадковий партизан» трактує гібридну війну найкращим визначенням більшості сучасних конфліктів, які включають комбінацію партизанських та громадянських воєн, відсутність чіткої лінії протистояння, повстання та тероризм [6].

У найбільш широкому сенсі дослідники визначають новий тип війни як «нелінійна», однак на сьогодні відсутній єдиний підхід до трактування цього поняття. Таке поняття не має офіційного визначення в міжнародно-правових документах. Воно відсутнє також у доктринальних документах провідних країн світу. Гібридна (нелінійна) війна – нове поняття у військово-політичному лексиконі, яке означає широке застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів для досягнення політичних та військових цілей. Слід зазначити, що нелінійним аналізом політичних процесів тривалий час займаються провідні «мозкові центри» (RAND Corporation, Колумбійський, Гарвардський та Мічиганський університети тощо). Підґрунтям до такого аналізу стало твердження про те, що навколишнє середовище – це нелінійна складна система, що перебуває в стані постійних та певних змін, які складно передбачити.

Аналіз низки досліджень і публікацій дозволяє прийти до висновку, що у вітчизняній науці недостатньо ґрунтовно вивчене питання особливостей інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій. Хоч деяким аспектам зазначеної проблеми присвячена низка праць українських та російських дослідників: Ю. Ан-

тоняна, Н. Амелеченка, В. Бебика, С. Кара-Мурзи, В. Карасика, В. Кулика, Є. Магди, Н. Миронової, В. Мейтуса, Д. Ольшанського, Ю. Шайгородського, О. Шейгал та інших. Так, до прикладу, О. Шейгал розглядає технології та функції інформаційного впливу як інструмента боротьби за владу, мобілізації до дій та політичної комунікації [7, с. 368]. О. Гапченко досліджує пропагандистський дискурс як засіб маніпулювання людською свідомістю [8, с. 347–353]. В. Мейтус аналізує засоби та технології впливу, ненасильницькі дії, гібридне протистояння в умовах інформаційного суспільства [9].

Мета статті – розглянути феномен інформаційної та гібридної війни в контексті розвитку комунікаційних технологій, проаналізувати її особливості та шляхи протидії.

Виклад основного матеріалу. В силу значної ефективності новітніх комунікаційних технологій та методів управління великими масами людей майже невідворотнім стало їх застосування на державному та міждержавному рівні. Першочерговою стала проблема захисту власного національного інформаційного простору. Філософ Д. Робертсон, аналізуючи взаємозв'язок інформаційних та суспільних процесів, висунув тезу, що «цивілізація – це інформація», за якою рівень розвитку суспільства визначається обсягами інформаційних обмінів [10, с. 17–26]. Американські дослідники (М. Лундт, К. Ховланд, Л. Доуб) прийшли до висновку, що будь-яке перше повідомлення про окремий факт здійснює більш сильний вплив на аудиторію, аніж всі наступні інформування. Змінити думку аудиторії впливу, яка склалася внаслідок первинної інформації, особливо в сфері політичних процесів, важче, аніж сформулювати це ставлення. Мова йде, перш за все, про динаміку процесів масової свідомості, а не окремих груп, що мають вже сформовані позиції стосовно певної інформації [11]. Це зумовило появу твердження: «Якщо CNN не показало певну подію, то, відповідно, в реальності вона не відбулася». Цю тезу було взято на озброєння фахівцями в сфері інформаційних війн. Поле бою став інформаційний простір загалом, та інтернет зокрема. З'явилася нова сфера впливу – блоги, які вже показали свою ефективність у протидії в інформаційній війні. Використання «ботів» (програмне забезпечення, що автоматично поширює певну інформацію), «тролів» (спеціально найнятих користувачів, яким оплачують поширення певної інформації) та хештегів (слово або фраза, яким передує символ «#» та об'єднує кілька статей, постів (текстових записів) однієї тематики) відкрили нові умови для ефективного ведення інформаційної та гібридної війни. Тролінг став ефективним інструментом для впливу на громадську думку, поширення чуток та провокування соціальних конфліктів [12, с. 285–294]. Низка провідних країн світу, розуміючи силу впливу таких технологій, створила відповідні спецпідрозділи для протидії у сфері інформаційного протиборства.

Сучасна система масової комунікації пов'язана з повною технічною комунікацією: електронні масмедіа зруйнували існуючі державні кордони, розширивши, з одного боку, можливості взаємодії, з

іншої, – образ майже повністю замінив реальність. Панівною стала технологія побудови образу, яку слід трактувати ширше, аніж формування іміджу. Стрімкість протікання суспільних процесів, темпів життя змушують сучасну людину «поспішати за часом», і це зумовлює доволі спрощений підхід індивіда до речей та подій, які його оточують. Пропаганда стала ефективним складником соціальних комунікацій. Цей феномен як складник соціальної комунікації поширюється та інтерпретується спеціально створеними текстами та візуальними матеріалами. Необхідним для її функціонування стало розповсюдження цінностей, що забезпечують (зміцнюють) владні позиції політичних акторів в ієрархії влади [13]. По суті, вона поєднала інформаційну та нормативно-ціннісну модель дійсності.

Аналіз аспектів ведення інформаційної та гібридної війни вимагає розуміння її дискурсу, який розкриває не тільки питання застосування інформаційних технологій та комунікативної взаємодії, але й концептуальну картину світу тих, хто формує цей дискурс. У контексті українсько-російського конфлікту – це, перш за все, корекція ціннісних орієнтацій та політичних інтересів об'єктів впливу. Як стверджує К.С. Серажим, дискурс як відображення процесу орієнтування людини в системі своїх цінностей, на основі системи мовленнєвих еталонів, здійснює ціннісне розчленування реальності: виявляє категорії «своє – чуже», формує те, що можна назвати «образом ворога» [14, с. 202]. Новітні технології дозволили більш ефективно формувати образ ворога за допомогою відеоряду, фейкових повідомлень, «свідчень очевидців» та ефекту «присутності». Образ ворога як сильний засіб впливу активно використовувався в українсько-російському протистоянні, де активно застосовується технологія поширення мемів – спонтанного розповсюдження певної інформації інтернетом усіма можливими способами. Мем (за Ч. Докінзом) як одиниця культурної усної або іншої інформації має властивість «розмножуватися» та безконтрольно поширюватися. Можна твердити, що меми – своєрідна «мова» нового покоління, яка здатна великі тексти замінювати однією маленькою «картинкою» чи словом. Вони можуть мати патріотичне спрямування, як «кіборги», «укропи», чи принизливе для ворога, як «ватники», «сепари». «Правий сектор», «візитка Яроша», «бандерівські карателі», «українські націоналісти» – як міфологізований образ «ворога» дозволяють знімати із себе відповідальність за провали та демонструвати власні переваги («духовність», «останній оплот традиційних цінностей», «православну єдність», «братерську любов»).

Характеризуючи складники та особливості ведення інформаційної та гібридної війни слід зазначити, що в їх основі йде глобальна боротьба ідей – боротьба смислів. В українсько-російській війні це – боротьба «руського мира» (з ідеологією відновлення радянської системи) та нової постмайданної України (з новим політичним проектом та постколоніальним синдромом).

Зростання ролі невоєнних способів у досягненні політичних та стратегічних цілей; стирання меж

різниця між станом війни та миру; пошук союзників із числа місцевого населення (прихильні до сепаратистських ідей, матеріальні інтереси) та внутрішньої опозиції; неоголошення про стан війни, приховування наявності своїх військ на окупованій території; формування напруги в суспільстві, панічних настрів, внутрішніх конфліктів, поширення хаосу в структурі інформаційного простору, дестабілізація ситуації в країні – руйнація елементів системи регулювання суспільних відносин; деструктивний вплив на самосвідомість громади; насадження пропагандистського дискурсу в контент соціальних медіа – основні ознаки та приклади застосування елементів зазначеного феномену.

Такий новий тип війни вимагає інтенсивного захисту та впливу на власний інформаційний простір. Так, сьогодні у Росії значні зусилля витрачаються на інформаційну обробку, насамперед, внутрішнього споживача. Перегляд повідомлень російських масмедіа, за завалами «інформаційного сміття», дозволяє прослідкувати ключові меседжі пропагандистів, спрямовані на російську аудиторію. Їх суть зводиться до тез: «Росія – велика країна, яка має вищу місію – врятувати людську цивілізацію від морального розкладання та занепаду», «Росія – взірць духовності, Захід – світ гріха і розпусти», «Захід хоче знищити Росію», «для стримування експансії ворожого Заходу годяться всі засоби, у т.ч. війна», «усіх росіян потрібно виховувати в дусі відданості Батьківщині та її Збройним Силам», «Крим – наш назавжди, і це наша сила» тощо. Безперечно, такий підхід можна трактувати як елемент афірмації – коротких висловів, що містять психологічну настанову, яка покращує та стабілізує психоемоційний стан людини чи окремих груп осіб, об'єднаних у спільноту. З іншого боку, російські теоретики інформаційної та гібридної війни (В. Сурков, В. Герасімов) головною загрозою для могутності РФ визначили дії потенційних супротивників у інформаційному просторі, спрямовані на підлив морального духу армії та населення Росії. Слід зазначити, що військові та пропагандистські дії РФ, попри їхню масивність та тотальність, мали окремий позитивний результат для України, оскільки сприяли прискоренню процесу самоорганізації суспільства, самоідентифікації українців та прискорення процесу формуванні політичної нації.

Слід виділити ще один вагомий аспект ведення інформаційної та гібридної війни початку XXI ст. – «документальність». Сюжети «Life News» мали на меті не тільки створити «картинку світу» для телевізійної аудиторії, але й сформувати нову «реальність», де було відведене місце «розп'ятим хлопчикам», «західноукраїнським карателям», «натівським військам» та «мужнім ополченцям». Новини перестали бути джерелом поширення актуальних повідомлень, а стали нести виключно власну пропагандистську лінію. Дослідник Р. Гер пише, що «документальне кіно стала своєрідним медіумом реальності, де можна змінювати порядок фактів, акцентуючи на одних та замовчувати про інші» [15, с. 392]. Такий підхід дозволяє трактувати у потрібному ракурсі реальні події, факти, а, головне, – підтверджувати пропаган-

дистські кліше правдивими «свідченнями» очевидців з місць подій. Деякі західні та українські фахівці навіть почали говорити про новини 2.0. як про пропаганду 2.0. – ефективний інструмент маніпуляції з інформацією.

Афективність (емоціогенність) дискурсу такого типу війни зумовлена психоемоційним перевантаженням та апелюванням до емоцій. У цьому контексті необхідно відмітити домінування аудіовізуальної інформації з посиленням емоційним складником: «*Ми побачили хлопчика розп'ятого*», «*Росія була уражена в самісіньке серце зрадою братської України*», «*Голодомору не було – це спільна трагедія всіх народів СРСР*», «*Україна хотіла «схом'ячить» російський газ та Ростовську область*», «*Тарас Шевченко – син України, вихованець Росії*», «*Новоросія – нова демократична країна*», «*Українська армія воює з «мирним російськомовним населенням: шахтарями та фермерами*», «*Нам необхідна маленька переможна війна*».

Основними інструментами інформаційної та гібридної війни стали інформаційні заходи як засоби військово-політичної дезорієнтації противника; дезінформація щодо власних ресурсів; дії, спрямовані на поразку чи блокування каналів передання даних з метою дезорієнтації й дезорганізації, створення атмосфери напруженості в українському суспільстві від постійного очікування ударів і масованого наступу по всій лінії фронту та вплив на масову свідомість українців з метою деморалізації та поширення паніки. Однак основними методами залишалося дезінформування – навмисне поширення неправдивої (неточної, «дозованої») інформації, а також маніпулювання інформацією – спроби змінити суспільну свідомість та критичний спосіб мислення [16].

У програмі базової підготовки фахівців силових структур РФ вказано, що основною формою проведення заходів інформаційної війни є таємні інформаційно-психологічні операції, які здійснюються шляхом керованого інформаційного впливу на індивідуальну, групову або масову свідомість, волю та почуття громадян іншої країни, та здійснення підриву інформаційної інфраструктури противника. Об'єктами такого впливу є не лише свідомість, воля та почуття військовослужбовців та різних верств цивільного населення противника. Зазначений вплив також має поширюватися на представників системи прийняття управлінських рішень у політичній, економічній, соціальній, науково-технічній сферах та у сфері забезпечення безпеки і оборони країни. Дискредитація дій останніх (вірних чи хибних) є ефективним методом послаблення противника. Крім того, на думку російських теоретиків, при плануванні заходів інформаційного впливу особливу увагу слід приділяти критично налаштованому контингенту (радикалам, опозиції, криміналітету і всім «ображеним» владою) як потенційному джерелу посилення кризи у ворожому соціумі.

Нинішнє українсько-російське протистояння тривалий час характеризувалося переважно оборонним, а не наступальним характером дій української сторони, зокрема в інформаційному просторі. «За-

хисні дії» українських офіційних кіл у вигляді виправдань: «не бомбили», «не вбивали», «не здійснювали тих чи інших заходів», «не супроводжувалися симетричними наступальними «ударами». Цілком ймовірно, що, наслідуючи приклад Ізраїлю, Україна таки вдасться до фізично закриття своєї території від проникнення озброєних угруповань з російської території. Однак на відміну від фізичного простору, побудувати «стіну» в інформаційному просторі в сучасних умовах практично неможливо.

Висновки. Комунікаційні технології вже формують зміст процесу суспільної взаємодії та розповсюдилися на все поле політичної влади, політичних процесів та державного управління, вони застосовуються як в легальних процесах застосування влади, так і в не конвенціональних, які передбачають застосування нелегітимних дій (маніпулювання громадською думкою, технологія залякування, тероризм, психологічні акції тощо). Вплив на інформаційний ресурс держави став одним з джерел загроз для національної безпеки будь-якої країни, незалежно від рівня її розвитку та впливовості.

Доступ до широкомасштабного використання нових комунікаційних технологій та контролю за мас-медіа багаторазово посилив можливості інформаційного впливу на людей шляхом зміни інформаційного середовища суспільства. Результативність використання технологічних засобів стала залежати від сукупності ресурсів, задіяних в інформаційній чи гібридній війні, та рівня інтегрованості країни у світові інформаційні процеси. Однак створення більш інтерактивних, інтегрованих із соціальними медіаформатів дозволить використовувати альтернативні джерела інформації та протидіяти в умовах інформаційного протистояння.

Аналіз наукових доробок в зазначеній проблематиці дає підстави констатувати неналежну увагу наукової спільноти, зокрема української, щодо цього важливого напрямку досліджень. Напрацювання носять здебільшого науково-публіцистичний та просвітницький характер без глибокого аналізу зазначеного феномену, його складників та соціогуманітарних аспектів інформаційних технологій. При цьому відповідні публікації у своїй більшості зводяться до розвінчання брехливих та абсурдних пропагандистських сюжетів (російських ЗМК) та до виявлення проявів масового психозу серед населення.

Російські пропагандисти зруйнували усталену «картину світу» не тільки власного народу, де українці перестали бути «братами», але й внесли зміни в масову свідомість українців, які, здебільшого, стали ідентифікувати росіян як «ворогів». Як зазначала письменниця О. Забужко, «...з початком бойових дій ми для нападників стали вже не «хохли», а «украї». Дискурс змінився, нас «підвищили рангом». На місці смішного, дебілкуватого тубільця-салоїда («младшого брата») в імперській свідомості з'явився таємничий, грізний «укр.» – це і є визнання української незалежності: кінець колоніального міфа» [16]. Однак російські фахівці інформаційної та гібридної війни детермінувати також процеси в низці країн Європейського Союзу та в деяких країнах пострадянського простору, де почали створюватися структури

та підрозділи, метою яких стане аналіз та протидія в інформаційному просторі.

Конфлікт на сході України підтвердив тезу про очевидну зміну парадигми сучасної війни. Навіть за умови припинення активних бойових дій Росія продовжить використання методів інформаційної та гібридної війни проти України, поки матиме для цього політичні та економічні ресурси. Пропагандистський дискурс став новим етапом розвитку російської владної системи, де поряд із традиційними формами пропаганди та агітації стали застосовуватися новітні інформаційні технології. У дискурсі з'явилися нові конотації та підходи для підвищення ефективності впливу: «документальність», емоційність та домінування аудіовізуальної інформації. Як показали події українсько-російського протистояння, контроль над своїм інформаційним простором став не менш (а, можливо, і більш) важливим за наявності сучасного озброєння та підготовленого війська.

Загрози в інформаційній сфері, що зросли в умовах інтенсивного розвитку комунікаційних технологій, вимагають теоретико-методологічних та практичних розробок в цій царині, кардинальних змін у законодавчому полі та у сфері національної безпеки. Нагальною стала необхідність захисту власного інформаційного простору та створення власного якісного інформаційного продукту.

Література

1. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: Сборник / М. Хайдеггер. – М., 1991.
2. ООН представила данные о пользователях Интернетом в 177 странах мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=18268#Ujr0vW_T-0s.
3. Benkler Yochai, The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom (NewHaven: Yale University Press, 2006). http://www.benkler.org/Benkler_Wealth_Of_Networks.pdf.
4. Клевельд М. Трансформация войны / М. ван Клевельд. – М., 2005.
5. Арзуманян В. Неленная природа войны / В. Арзуманян // «21-й век». – 2005. – № 1.
6. Kilcullen D. The Accidental Guerrilla. Fighting Small Wars in the Midst of a Big One / David Kilcullen. — Oxford University Press, 2009. – 346 p. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09592318.2012.632871#abstract>.
7. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000.
8. Гапченко О.А. «Політичне навантаження мови» як об'єкт лінгвістичного дослідження / О.А. Гапченко // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 30. – К., 2010.
9. Робертсон Д.С. Информационная революция: наука, экономика, технология. Реферативный сб. / Д.С. Робертсон ; ИНИОН РАН – М. 1993.
10. Мейтус В., Мейтус В. Массы, движения, революции. – К., 2008.
11. Doob L.W. Public Opinion and Propaganda. New York, 1956; Hovland C. et al. Order of presentation persuasion. New Haven, 1957.
12. Ксенофонтowa И.В. Специфика коммуникации в условиях анонимности: миметика, имиджборды, троллинг / И.В. Ксенофонтowa // Интернет и фольклор. Сборник статей. – 2009.
13. Westen D. The Political brain. The role of emotion in deciding the fate of the nation. NY, 2008.
14. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. / К. Серажим ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002.
15. Gehr R. Whymoviesmakethebestjournalism. – Columbia Journalism Review, 2015, May 27. http://www.cjr.org/analysis/documentary_journalism.php.
16. Присяжнюк Д.М. Застосування маніпулятивних технологій з боку Росії в ЗМІ України (на прикладі Криму) / Д.М. Присяжнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1108/23>.
17. Забужко О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko/posts/10152543844108953>.

Анотація

Смола Л. Є. Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування інформаційних технологій. – Стаття.

У статті розглядається поняття «інформаційна війна», «гібридна війна», цілі, способи та методи її ведення. Аналізуються новітні комунікаційні технології як інструменти інформаційної війни: соціальні мережі, блоги та форуми. Описується нове інформаційне явище – меми. Стверджується, що прийоми та методи інформаційного протистояння з воєнної сфери успішно перенесені у політичну площину. Робиться висновок, що інтерактивні формати із соціальними медіа дозволяють протидіяти інформаційній агресії. Зазначаються основні аспекти інформаційного домінування: проникнення в інформаційне середовище країни, формування внутрішніх конфліктів, паніки, хаосу в інформаційному просторі, руйнування елементів соціальної системи.

Ключові слова: інформаційна війна, політична комунікація, мас-медіа, інформаційні технології, інформаційне протистояння, медіапростір.

Аннотация

Смола Л. Е. Аспекты ведения информационной и гибридной войны в контексте применения информационных технологий. – Статья.

В статье рассматривается термин «информационная война», «гибридная война», цели, способы и методы её ведения. Анализируются новейшие коммуникационные технологии как инструменты информационной войны: социальные сети, блоги и форумы. Описывается новое информационное явление – мемы. Утверждается, что приемы и методы информационного протистояния с воєнної сфери успешно перенесены в политическую плоскость. Делается вывод, что интерактивные форматы с социальными медіа позволят противодействовать информационной агрессии. Указываются основные аспекты информационного доминирования: проникновение в информационную среду страны, формирование внутренних конфликтов, паники, хаоса в информационном пространстве, разрушение элементов социальной системы.

Ключевые слова: информационная война, политическая коммуникация, СМИ, информационные технологии, информационное протистояние, медиaprостранство.

Summary

Smola L. Ye. Aspects of information and hybrid warfare in the context of information technology. – Article.

In this article term «information warfare», «hybrid warfare», its targets, methods and practices are examined. Latest communication technologies as tools of information warfare is analyzed, all kinds of social networks, blogs and forums. Memes – new information phenomenon is described. It is alleged that the techniques and methods of information confrontation with the military sphere is suc-

cessfully transferred to the political plane. It is concluded that interactive with social media information will resist aggression. Indicate the main aspects of information dominance, penetration into the information environment of the country, formation of internal conflicts, panic, chaos in cyberspace, destruction of elements of the social system and so on.

Key words: information war, political communication, mass media, information technology, information confrontation, media landscape.

УДК 1.000.165.6/.8(081)

О. Я. Надибська*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ ПОЛІТИКИ ТА ПРАВА В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОЛІ СОЦІАЛЬНОГО ІСНУВАННЯ

Постановка проблеми. У новітню епоху інформація стає не просто певною сумою знань, а тому повинна розглядатися філософами, соціологами, політологами як один із чинників національного розвитку, без окреслення соціальних вимірів якого, без уточнення його пріоритетів і перспективних форм та методів взаємодії з іншими ключовими соціально-історичними факторами годі й сподіватися на системне розроблення адекватної картини розвитку кожного з базисних елементів національного та державного поступу.

Означені пріоритетні домінанти розвитку українського суспільства неможливо забезпечити без урахування трьох наріжних концептів громадського розвитку, якими в новонасталої тисячолітті є синтезовані в певний смисловий універсум політика, право та інформація. Саме єдність цих трьох чинників визначає сьогодні соціальне тло державного розвитку, а власне ця синтезована єдність є тим універсальним чинником, що формує атмосферу розвитку громади й громадянина.

Актуальність роботи обумовлена тим, що в новітній соціально-історичній реальності вже ні для кого не є таємницею, що і політика, і право, і інформація є адекватними одна одній формами влади (про більшу чи меншу сферу впливу кожної з трьох цих універсалій можна сперечатися, що й роблять учені-фахівці з різних галузей гуманітарного знання).

Отже, для найбільш адекватного визначення проблемного кола політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні треба з науковою неупередженістю розглянути ключові константи філософського розуміння такого регулювання, яким є політика, право та інформація, а також способи філософського їх розуміння в соціальному контексті.

У статті ми спираємося на дослідження видатного британського державного діяча та політичного філософа М. Тетчер, французької дослідниці рухів європейської політичної та соціальної філософії Ж. Рюс, а виробленню механізмів політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів сприятиме трактування норм права та права як такого, подане К. Лефор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмірковуючи над набутих Європою та світом політичним досвідом у минулому столітті, над співвідношенням різних світоглядних і буттєвих домінант у цьому досвіді та над тим, чим саме є політика як ключова категорія суспільного життя, видатний британський державний діяч і політичний філософ М. Тетчер наголошує на пріоритетності розуміння політики як специфічного, проте дуже дієвого способу виконання «обов'язку щодо ближніх, який Господь наклав на всіх людей» [7, с. 423]. Відтак політика як соціальний універсум для М. Тетчер – це передусім сфера, яка ке-

рується або повинна керуватися морально-етичними, духовними засадами й настановами, відповідальністю перед Богом за людей. До речі, саме так формулювали своє бачення влади й політичного служіння людям такі українські державні діячі й велети права, як Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик та інші.

Політика, будучи сферою, де повинні діяти духовні засади й морально-етичні підвалини християнства (якщо йдеться про європейську політику), водночас повинна бути тісно пов'язаною з правовими підвалинами. Власне, М. Тетчер наголошує на нерозривності політико-правового начала, вибудовуючи своєрідну філософську триаду «духовність – політика – право». Саме в обов'язок політика, згідно з англійським мислителем, входить таке забезпечення правового розвитку законодавства, яке б прямо відповідало духу моральності, що, як наслідок, зумовить формування особливого, придатного до сучасних вимог державно-суспільного розвитку, інформаційного поля. Не суспільство або певні його члени винні, відповідно до думки М. Тетчер, у тому, що не краща їхня доля, а саме закони, які не можуть зробити людину щасливою або доброю, проте цілком можуть погіршити людські якості, а отже, сприяти поширенню та зміцненню негативних соціальних, у тому числі соціально-інформаційних, тенденцій. Закони, що базуються на неморальних категоріях і принципах, здатні суттєво погіршити соціокомунікативний стан суспільства, однією з базисних констант розвитку якого є інформація, інформаційні поля як феноменальні семіотичні сфери соціальної взаємодії, як особливі важливі сфери пропозиції та рецептування інформації, а отже, як сфери, у яких повсякчас продукуються нові ідеї та смисли. Саме від такого погіршення стану розвитку соціокомунікативних взаємин і повинні вберегти суспільство політики, які керуються не лише тактичними розрахунками, а й повсякчас пам'ятають про стратегічні пріоритети суспільного розвитку.

Коли ми ведемо мову про стратегію функціонування в сучасному світі та в світі майбутнього політичних норм і норм етики як імперативного закону, як норм, що знаходяться в самій основі права як такого, в основі універсального дискурсу права, що регулює як універсальне політичне, так і суто правове поле, у тому числі розвиток інформаційних полів, структурування їхнього соціального обшину реалізації, то треба звернути увагу й на такі розробки європейської політичної філософії, які окреслили сутність пріоритетних для Європейського Союзу загальних політико-правових норм ще наприкінці минулого століття. Ці розробки є тим актуальнішими, що дозволяють зрозуміти іманентну природу засадничих механізмів політико-правового

регулювання різних соціальних, у тому числі інформаційних пріоритетів розвитку постіндустріального суспільства. Відома французька дослідниця рухів європейської політичної та соціальної філософії Ж. Рюс у праці «Поступ сучасних ідей» наводить думку Л. Штрауса, який стверджував: «Людина повинна мати еталон природного права, незалежний від конкретного суспільства» [6, с. 560].

У контексті нашого дослідження треба звернути увагу на те, що Л. Штраус бачить природне право як соціальну функцію, незалежну від конкретного суспільства, тобто як функцію, яка за самим своїм статусом повинна неупереджено й об'єктивно визначати взаємини в соціальному середовищі. Право, згідно з теорією Л. Штрауса, є незалежним від минулих потреб тією ж мірою, якою, скажімо, політика, згідно з ідеями, що їх репрезентує М. Тетчер, залежна від норм моралі та моральності. Дихотомічна єдність такого розуміння права та політики неминуче призводить до вироблення гармонійних норм політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів, адже ставить таке формування в залежність від одвічних моральних категорій і трансцендентних форм соціальної правосвідомості, характерних для будь-якого цивілізованого суспільства.

На нашу думку, виробленню механізмів політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів сприятиме й трактування норм права та права як такого, яке подав К. Лефор. Для цього філософа право є передусім синонімом легітимності, саме на цій основі воно взаємодіє з політикою як соціальною універсалією та визначає інші, у тому числі соціально-інформаційні, поля розвитку, методи й способи їх регулювання [6, с. 574].

Фактично йдеться про дію легітимності політико-правових установлень та інституцій не як грубо виявленої матеріальної сили, а про силу соціального впливу у формі оприсутнення в інформаційному просторі через посередництво нагадування, силу, що асоціативно й аналогічно до певних соціально-історичних і соціокультурних обставин та констант цілком повноцінно виявляє себе на інформаційно-свідомісному рівні. «Символічна сила» в цьому разі – не лише форма застережного чи іншого впливу на соціальну (інформаційну в тому числі) реальність, а й форма систематизації такого впливу через посередництво різних факторів гуманітарного розвитку.

Немає сумніву в тому, що таке розуміння правового наповнення громадянського простору та інформаційного обшину як його органічної смислової й буттєвої частини можна вважати одним із важливих для сучасності й майбутнього пріоритетів функціонування інформаційного поля в Україні. К. Лефор зауважує в праці «Політична думка», подаючи власне трактування принципів права та політичного устрою сучасної демократії: «Фундаментальні права <...> наповнюють змістом громадський простір. <...> У праві на свободу слова є певний заклик до встановлення відносин, до комунікації, яка є фундаментальним явищем демократичного усупільнення» [6, с. 575].

У такому філософському осмисленні бачимо не лише актуальність для українського політико-правового проекту дефініцій «фундаментальне право» та

«громадський простір» в указаному нами вище сенсі, а й, що не менш важливо, прикметний акцент на принципі свободи слова, який не лише є базисним для будь-якої справжньої демократії, а й є визначальним саме в сенсі розбудови морального й легітимного правового суспільно-інформаційного простору. Фактично йдеться про свободу слова «як заклик до комунікації». Відтак ця категорія залишає межі вузькополітичного (лише правового наповнення), стаючи змістоутворюючим і формотворчим водночас способом організації смислових пріоритетів інформаційного простору як специфічного способу соціального комунікування, виходячи на іманентно новітній рівень соціального спілкування.

Саме тому одним із базисних інформаційних пріоритетів розвитку демократичного суспільства в політико-правовому відношенні є потреба гарантування всім верствам суспільства рівного доступу до джерельно-інформаційної бази. І якщо раніше такий доступ був пріоритетом меншин, то в інформатизованому ХХІ ст., очевидно, не можна обійтися без політико-правового гарантування. Французький мислитель Ж. Рюс зауважує: «Новим групам відкрито доступ до простору, раніше призначеного для обмеженого числа осіб» [6, с. 575].

Особливо важливим і визначальним зазначене коло проблем стає нині в добу тотального панування інформації як культурного, інтелектуального продукту, що визначає соціальні пріоритети й напрями розвитку й часто є фактором ризику для країн із демократією несталого статусу, з демократичним устроєм, що лише розвивається. Для людини ХХІ ст. в таких країнах інформація завдяки розвитку технічного прогресу часто стає другою (а в окремих випадках першою) атмосферою, способом соціально-психологічного побутування в реальності. У нашій країні, як і в багатьох інших країнах світу, сформувалися й формуються молоді «інтернет-покоління», суспільство дедалі більше структурує свою свідомість довкола проблематики, щільно пов'язаної й тісно залежної від різних видів інформації та інформатизованості. Відтак, окрім названих нами вище інформаційних пріоритетів джерела, способи донесення та особливо мета донесення інформаційного потоку в українську суспільну свідомість є, на нашу думку, смисловою сферою, придатною для першочергового розгляду.

Отже, без політико-правового забезпечення особистості й громаді права на, так би мовити, вільну інформаційну самореалізацію й інформаційну самоідентифікацію не може й бути мови про світове визнання України як країни зі стабільною демократією, зі стабільним політичним устроєм, а отже, не може бути в новітню епоху й визнання України країною з прогнозованою економікою, де людина та комплекс її духовних, культурних, економічних потреб є найвищою цінністю.

Пріоритетною також є потреба розроблення універсальної й багатоаспектної програми інформаційного захисту суспільства, яка б мала складну іманентно синтезовану мету: з одного боку, гарантування особистості й суспільству прав і свобод інформаційної самореалізації, а з іншого – захист їх розвитку від негативних руйнівних впливів, про які ми згадували вище, і тих явищ, які у світовій гуманітарній науці визначені як інформаційна війна.

Унаслідок очевидної актуальності цієї проблеми для України й світу зупинимось на аналізі самого поняття «інформаційна війна» у формулюванні, у якому воно існує у світовому інформаційному просторі. В інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» подано таке визначення цього явища: «Інформаційна війна (англ. – information war) – дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, які засновані на інформації, та інформаційним системам противника за одночасного захисту власної інформації, процесів, заснованих на інформації, та інформаційних систем. Сьогодні інформація отримує матеріальну форму, і володіння нею стає дуже жаданим. До реалізації будь-які «матеріальні» рішення сьогодні випробовуються в інформаційній сфері, і результати стають вирішальними. Сучасні війни ведуться насамперед в інформаційній сфері, яка випереджає й безперервно супроводжує так званий «прямий контакт» протидіючих сторін» [3].

Так само важливим в умовах глобалізаційного інформаційного протистояння видається й пріоритет, який державні установи в різних країнах надають «захисту власної інформації, процесів, які засновані на інформації, та інформаційних систем». Власне, це питання забезпечення національної безпеки. Треба також зазначити, що такий захист є стратегічною метою функціонування державних інституцій, адже термін «власна інформація» в ХХІ ст. фактично означає власна ідентичність, власна неповторність, зрештою, власне місце й роль у світовій цивілізаційній симфонії. Водночас втрата такої «власної інформації» – не лише втрата ідентичності, а й втрата унікальності однієї з неповторних частин людської цивілізації. Тому в політико-правовому контексті вироблення й регулювання інформаційних пріоритетів розвитку пильну увагу треба приділяти захисту духовності, мови, культури, традицій звичаїв. Кожна із цих категорій – уже унікальний інформаційний текст, у якому зберігаються коди буття нації. У цьому контексті також ідеться саме про «власну інформацію» великого тексту, створеного поколіннями предків.

У світовому гуманітарному дискурсі вже досить тривалий час існує поняття «культурний фільтр», яке за своїм наповненням також здатне відігравати в синтезі з політико-правовими регуляторними механізмами особливу роль захисту національного інформаційного простору [5, с. 188].

Культурно-інформаційний фільтр виступає особливою ціннісно-смісловою категорією, сам сенс існування та функціонування якої й полягає, з одного боку, на тому, що спирається на мораль, традиції й звичаєвість, а з іншого – у можливості зробити ці константи трансцендентального українського буття чинниками захисту національного інформаційного обшви завдяки активізації культурних одиниць.

Корисною для осмислення в контексті політико-правових пріоритетів захисту національного інформаційного поля є й вищенаведена теза про те, що в сучасному світі «інформація добирає матеріальну форму, володіння нею стає дуже жаданим». Тезу про «матеріальність» форми інформації можна, крім очевидного й окресленого, трактувати також як таку, що вказує на потребу захищати інформаційні кордони держави. У часи, коли матеріальні, зримо оприсутнені кордони між різними

державами зникають, на передній план виступають ті кордони, які розрізняють світовий соціум за переконаннями, поділяють його за принципом ідейно-інформаційної причетності до певних векторів світоглядної еволюції тощо. Крім того, у сучасному інформаційному протистоянні саме володіння незримою матеріальною сутністю інформації забезпечує й володіння сутностями цілком зримими, цілком очевидними.

В умовах глобалізаційного інформаційного протистояння вітчизняні філософи не можуть, на нашу думку, випустити з поля зору й таку смислову характеристику інформаційних воєн: «Спецслужби країн ведуть свої війни безпосередньо в Інтернеті <...> Виходячи зі змісту та ролі інформації в сучасному світі, американський дослідник М. Маклюєн виводить цікаву тезу: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації». Саме М. Маклюєн <...> ще 30 років тому проголосив, що в наш час економічні зв'язки й відносини все більше приймають форму обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства» [3]. У такому разі характеристика форм інформаційного протистояння окреслюється довкола особливо актуального для посттоталітарних держав і суспільств означення істинної тотальності справжніх воєн. Справді, на щастя, за останні більш ніж півстоліття людство не переживало глобальних воєн. Натомість реальністю були й, на жаль, є регіональні військові конфлікти.

Що ж до інформаційного простору, то Інтернет як безмежний обшир інформації справді останнім часом часто стає ареною інформаційного протистояння, у якому зміщуються пріоритети, трансформуються форми інтелектуальної взаємодії, а тому важливою проблемою для сьогодення є вироблення стратегії захисту інформаційного національного простору саме в Інтернеті. Таке політико-правове регулювання, на нашу думку, повинно включати в себе певні прийоми та засоби, що дозволятимуть спростовувати аргументи противників в інформаційному протистоянні. Відтак цілком закономірно зростатиме роль науково-освітнього фактору в інформаційному просторі, зростатиме потреба й уміння не забороняючи (крім випадків, передбачених чинним законодавством) чужої пропаганди, змінювати соціальну й психологічну атмосферу в суспільстві, інформуючи його про ключові константи українського феномена як складної трансцендентальної одиниці. У такому контексті відчутною стає єдність загальнокультурного, освітнього та інформаційного факторів суспільного розвитку. Така єдність має забезпечуватися з політико-правового погляду.

Згадана нами вище політико-правова стратегія вироблення інформаційних пріоритетів передбачає наявність декількох сутнісних характеристик. Перша з них – відповідність сучасним і майбутнім духовно-соціальним потребам інформаційного продукту, вироблення якого повинні забезпечувати на державному рівні. М. Маклюєн зовсім не випадково веде мову про інформаційні потоки як «природні ресурси». У такому визначенні вбачаємо не лише пряме означення інформації як ресурсу, що здатний перетворювати соціальний, науково-технічний обшир, а й бачимо вказівку на те, що саме інформаційні ресурси здатні захищати або

сприяти захисту духовної сфери певного народу. Інформаційний ресурс як запас духовно-інтелектуальної міцності в інформаційному просторі відіграє вирішальне значення, адже «...головне завдання інформаційних воєн полягає в маніпулюванні масами. Мета такої маніпуляції <...> полягає у внесенні в суспільну й індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей і поглядів. Дезорієнтації та дезінформації має послаблюють певні переконання, устої, <...> залякують супротивника своєю могутністю. Інформаційна війна знищує не населення, а державний механізм» [3].

Політико-правовий захист національних інформаційних пріоритетів повинен у такому випадку мати вигляд системи законодавчих регуляторних актів, які спрямовані на деформування дезінформації, на те, щоб не дозволити їй зайняти домінуюче місце в соціокультурному полі українського суспільства. Так само принциповим видається й гарантування особистості (громадянину держави) захисту від дезінформації й дезорієнтації, який, як і захист інших прав і свобод громадянина, повинен бути гарантований на державному рівні. Цілком очевидно з вищесказаного, що якщо інформація в ХХІ ст. є базисною константою для соціального, культурного й економічного розвитку, то дезінформація у свою чергу є потужним інструментом регресу, способом нівеляції всього прогресивного. Відтак політико-правовий захист (ми визначаємо на філософському, світоглядному рівні комплекс пріоритетів і нагальних проблем, а детальну його правову розробку мають здійснити фахівці з різних галузей юриспруденції) особистості й суспільства від неякісної, дезорієнтаційно заангажованої інформації є прямим завданням посттоталітарної держави.

Також у контексті інформаційних протистоянь та агресій набуває вагомого значення й політико-правова протидія маніпулюванню свідомістю людей. Ця проблема хоча і є на перший погляд приналежною суто до кола питань, пов'язаних із тематичним зрізом інформаційного протистояння, проте іманентно є проблемою державно-соціального поступу, є проблемою стратегічною. Маніпулювання свідомістю за допомогою інформаційних потоків є не просто формою заволодіння певними соціальними верствами або соціально-історичними ситуаціями на певний час, а є способом тривалого й системного формування суспільної й особистої ідентичності, яка має комплекс складових. Загалом проблематика, пов'язана з інформаційними технологіями маніпулювання особистістю та громадською думкою, є ще недостатньо осмисленою в дискурсі вітчизняних гуманітарних наук, проте очевидно є необхідність залучення до вироблення механізмів політико-правового регулювання новітніх розробок, насамперед із соціології та психології.

Маніпулювання свідомістю особистості повинно бути сутнісно забороненим на політико-законодавчому рівні передусім через те, що порушує базисний принцип унікальності людської особистості, неповторності її духовно-інтелектуального «Я». Відтак саме маніпулювання на інформаційному рівні заперечує принцип недоторканності особистості, адже за допомогою різних технологій впливу втручається в sancta sanctorum внутрішнього світу людини, робить її заручником не своїх переконань, не своєї волі, порушуючи цим самим ще один базисний принцип – принцип сво-

боди волі особистості. Отже, інформаційне поле є предметом для застосування правових знань і категорій моральності в політиці ще й у такому сенсі.

Висновки. Підсумовуючи аналіз окресленого в статті проблемного кола питань, пов'язаних з осмисленням політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні, пропонуємо такі висновки. Українська світоглядна й буттєва реальність перебуває нині на важливому й зламному етапі свого тривання, який позначається, з одного боку, безпрецедентними за своїм сутнісним наповненням змінами в довколишньому світі, серед яких провідну роль відіграє глобалізаційний чинник, а з іншого боку, Україна як держава проходить складний етап посттоталітарного державотворчого становлення, у якому відродження набутих в історії морально-етичних цінностей має вирішальний характер.

У контексті вищезазначеного для вироблення адекватних «зовнішньому» й «внутрішньому» часу пріоритетів соціального розвитку нашої країни смислова триада «політика – право – інформаційний простір» отримує ключове значення. Політика, яка повинна, згідно з традиціями предків і вимогами світової цивілізації сьогодення, засновуватися на моралі й моральності, та право, яке має легітимізувати в законах і бутті ці категорії, повинні у свою чергу обов'язково впливати й регулювати інформаційний простір.

Інформаційна реальність, особливо зважаючи на її глобальну універсальність, стає чинником, від якого залежать ключові категорії буття особистості, країни, соціуму, державотворення.

Вказаний синтез за всієї складності його реалізації, на нашу думку, і є єдиною можливою світоглядною підвалиною сучасного політико-правового регулювання інформаційного розвитку країни.

Література

1. Грядущее информационное общество / [А.А. Лазаревич, А.В. Ханкевич, Д.И. Широканов и др.] ; НАН Беларуси, Ин-т философии. – Минск : Беларус. наука. – 2006. – 392 с.
2. Європейський вибір: концептуальні основи стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 рр. : послання Президента України від 30.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
3. Інформаційна війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_війна.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под ред. О. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Культуралогія : [енциклопедичний даведник] / уклад. Э. Дубянецкі. – Менск : Беларуская енциклопедія, 2006. – 384 с.
6. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей : панорама новітньої науки / Ж. Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
7. Тетчер М. Я вірю / М. Тетчер // Консерватизм: консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер : [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Простір ; Смолоскип, 2008. – С. 422–430.
8. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас. – М. : Праксис, 2001. – 336 с.

Анотація

Надибська О. Я. Роль політики та права в інтелектуально-інформаційному полі соціального існування. – Стаття.

У статті здійснено аналіз політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні; розглянуто ключові константи філософського розуміння такого регулювання, як політика, право та інформація, а також способи філософського їх розуміння в соціальному контексті.

Ключові слова: інформаційний простір, суспільна свідомість, інформаційна самоідентифікація, інформаційна війна, культурний фільтр.

Аннотация

Надибська А. Я. Роль политики и права в интеллектуально-информационном поле социального существования. – Статья.

В статье осуществлен анализ политико-правового регулирования современных информационных при-

оритетов в Украине; рассмотрены ключевые константы философского понимания такого регулирования, как политика, право и информация, а также способы философского их понимания в социальном контексте.

Ключевые слова: информационное пространство, общественное сознание, информационная самоидентификация, информационная война, культурный фильтр.

Summary

Nadibska A. Ya. The role of policy and law in the information field of intellectual and social existence. – Article.

The article analyzes the political and legal regulation of modern information priorities in Ukraine; address key constant philosophical understanding of such regulation, as politics, law and information, as well as ways of their philosophical understanding of the social context.

Key words: information space, social awareness, self-identification information, information warfare, cultural filter.

УДК 322.2

М. М. Палінчак
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ»

У теоретико-методологічному плані поняття «державно-церковні відносини» дозволяє розкрити принципи, на яких базуються ці відносини, а також виокремити типи й моделі, за якими вони будуються. Це поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципіву можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями. У вигляді результату аналізу складових частин поняття «державно-церковні відносини» постає як законодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираз тих закономірностей, що впливають на державу й церкву в їх динаміці.

Необхідно підкреслити, що аналізу сучасних моделей (типових видів) державно-церковних відносин присвячена достатня кількість наукових праць українських політологів, філософів, релігієзнавців. Зокрема, це праці В. Єленського [9; 10], Л. Коваленко [12], О. Кулакевич [13] та інших. Значним надбанням української та європейської історіографії є численні праці співробітників Центру проблем церкви та етноконфесійних відносин (Інститут політичних та етнологічних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України), зокрема М. Рибачука, О. Уткіна, М. Кирюшко та інших; учених кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (В. Лубського, Т. Горбаченко, О. Предко, Є. Харьковченко та інших); співробітників Інституту філософії імені Г.С. Сковороди (А. Колодного, Л. Филипович, П. Яроцького, М. Бабія, О. Сагана, С. Здіорука та інших).

Метою статті є визначення змісту поняття «державно-церковні відносини» та обґрунтування його теоретико-методологічної актуальності в умовах сучасного державотворення.

Загальноприйнятою в політології є теза, що центральним, базовим елементом політичної системи суспільства, що формується та вдосконалюється разом із розвитком людської цивілізації, є держава. У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях поняття «держава» має неоднаковий зміст. Так, представники юридичного позитивізму (К. Гербер і П. Лабанд із Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен з Франції) розглядали державу винятково з правової точки зору. У їхніх концепціях держава трактувалася як правова форма для сукупного життя народу, а також як «верховна юридична особа», «юридична організація народу», «юридичне уособлення нації». Цей напрям продовжив німецький правник Г. Кельзен, який ототожнював державу та право. На його думку, держава – це система відносин панування й підлеглості,

де воля одних виступає як мотив для інших. Суть цих відносин полягає в тому, що вони утворюють урегульовану та впорядковану систему примусу. У такому розумінні держава – відносно централізований правопорядок. Г. Кельзен визнавав, що будь-яка держава є правовою. Німецький юрист Р. Ієрінг розробив соціологічну теорію держави. Він визначив державу як соціальну організацію примусової влади, яка забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими [5, с. 94]. Представники класової теорії держави (К. Маркс і Ф. Енгельс) наголошували на класовій сутності державної влади. Держава, підкреслювали вони, – це комітет, який управляє загальними справами всієї буржуазії.

Теорія «тотальної держави» німецького вченого-правознавця К. Шмітта передбачає передусім існування владної держави – апарату політичної влади, що в екстремальних ситуаціях бере на себе весь тягар важливих суспільних рішень. «Тотальну державу», на думку К. Шмітта, можна створити на основі субстанціональної єдності держави й «національної однорідності».

Заслужовує на увагу також концепція держави іспанського правознавця Г. Песес-Барби Мартінеса, згідно з якою поняття «держава» означає не будь-яку форму політичної організації (наприклад, античну або середньовічну), а тільки ту, що виникла в Новий час. До її істотних ознак він відносить суверенну владу, раціональність адміністрації, державну власність, постійну армію, релігійний нейтралітет [5, с. 94–95].

Задовго до виникнення держави в стародавніх суспільствах з'являється релігія, найвища мета якої – врятувати душу.

У світовій релігієзнавчій думці існує понад сотні різних визначень релігії. З одного боку, це свідчить про складність релігійного феномена (явища), який охоплює «світ видимий і невидимий», а з іншого боку, на визначення релігії впливає суб'єктивна орієнтація дослідника, його темперамент і навіть його розуміння добра та зла. Слово «релігія» походить із латинської й має більше десяти значень. Їх можна згрупувати в такі поняття, як «зв'язок» (зв'язувати), «святість» (благоговіння), «совість» (благочестя), «милосердя», «святиня»; позначення предметів і місця релігійного поклоніння надприродним силам (у «невидимому світі»), а також явищам природи, суспільства, різноманітним проявам духовного життя (у «видимому світі»). У сучасному значенні слово «релігія», незалежно від конфесійної (віросповідної) орієнтації, знайшло поширення в мовах народів Європи з XV – XVI ст.

За визначенням академічного релігієзнавства, суть релігії полягає в інтуїтивному відчутті людиною наявності в собі надприродної Вищої Сили, яка підносить її над самою собою, дає можливість відчутти себе у світі та світ у собі, свою причетність до Всесвіту.

Однотипним за визначенням є богословське розуміння суті релігії:

– як форми зв'язку людини з Богом в обрядово-ритуальних діях (молитва, поклін, подяка тощо), у прояві особистих чеснот (любов, милосердя, співчуття тощо);

– як Об'явлення (Одкровення) Боже першим людям про принципи моральної поведінки, а також про створення світу й людини, яка наділена мовою, почуттям совісті, має власну історію життя;

– як сокровенна духовність, що забезпечує пізнання Бога [7, с. 18–33].

Безсумнівно, центральним об'єктом релігійної віри є ідея Бога, з якої виводиться сутність релігії. В історії людства важко знайти іншу ідею, яка могла б порівнятися з ідеєю Бога за впливом і терміном дії.

Бог для релігійної свідомості є гарантією обов'язкової перемоги добра та справедливості. Згідно з релігійними поглядами, якщо людина прийняла ідею існування Бога, вона визначила сенс свого особистого життя. Віруючий у Бога має жити по-божому. У разі ігнорування цього принципу існує загроза втрати моральних устоїв.

Розвиваючи ідею І. Канта, П. Юркевич зауважив, що моральні потреби людей зумовлюють віру в Бога, який сприяє їх моральному вдосконаленню й диктує людській волі все добре та священне [25, с. 316].

Вищою цінністю в релігії виступає сам Творець, поклоніння якому видається природним, оскільки це поклоніння – єдина причина всього існуючого [11, с. 182–184]. За висловом Т. Аквінського, Бог є кінцевою метою людини та всього суцього у світі. Відтак людина прагне до своєї кінцевої мети через пізнання та любов Бога [2, с. 19]. Пізнання й осмислення Бога завжди було та є чи не найголовнішою проблемою віруючих. Саме те, як вони його сприймали й уявляли, визначало рівень релігійності останніх.

Релігійна регуляція в системі вертикалі «людина – Бог» – це особлива регуляція, це скоріше саморегуляція, що має замкнутий характер, фактично непроникна для зовнішньої соціальної регуляції, оскільки вона прагне «усунути» віруючих з орбіти реальних регулятивних відносин [11, с. 105, 181, 182]. За словами С. Булгакова (1871–1944 рр.), людина створена для вічності й для Бога, проте, втрачаючи це, вона страждає. Цивілізація, створена без Бога та проти Бога, неминуче ускладнює такий стан людини. Як би не старалися вчені, філософи, які б сурогати релігії вони не придумували, вони не дадуть людині того спокою, який дає лише жива віра в Того, Хто обіцяє: «Прийдіть до мене й віднайдете спокій душам вашим» [3, с. 125].

Релігійна свідомість (якщо вона вільна від конфесійної обмеженості) пов'язує людину безпосередньо з вищою реальністю, відсилає її до питань про Бога (ширше – трансцендентної безодні як такої), про душу, смерть і безсмертя, першовизначеності та свободи, персональної відповідальності та спасіння за межами цього світу.

Релігійна свідомість як панівна утверджує ідею про те, що весь світ, у тому числі людство, єдиний у Першотворцеві: усі люди пов'язані між собою, адже створені Богом, йому зобов'язані своїм життям, а тому їх існування набуває сенсу в релігії – виконанні Божих

заповідей. Уже цим релігія задає таку стратегію життя віруючого, яка орієнтована не на мінливі утилітарні цінності, а на цінності вічні, абсолютні [6, с. 46–47]. Саме заради цих цінностей здійснюються процеси об'єднання та роз'єднання людей. Ставлення до Бога стає критерієм стосунків між людьми, а сам Бог виступає гарантом збереження існуючої системи соціальних відносин і соціальних структур. Справедливість санкціонованого Богом світопорядку не може бути предметом сумніву, а тому будь-які спроби змінити систему соціальних інститутів є марними або ж такими, що не мають сенсу.

Подібно тому, як віра у вищі, абсолютні начала буття потрібна індивідуальному руху, релігія необхідна державі, щоб вона могла успішно існувати й розвиватися. Тільки релігія здатна запропонувати їй високі моральні орієнтири та спрямувати її енергію в русло творення, а не руйнування. Тільки вона в силах сприяти успішному поєднанню абсолютного з відносним і тим самим відкрити шлях до вирішення найскладніших проблем людського існування.

Релігія – явище суспільне. Обґрунтуванню цієї її ролі багато досліджень присвячено соціологами релігії. Г. Спенсер, наприклад, у своїй праці «Основні начала» вважав, що релігія й наука в єдності дають людині всеоб'ємне знання про світ. Учений вказував на суттєві соціальні функції релігії: 1) вона зміцнює сімейні зв'язки, інтегрує сім'ю як соціальну групу через інститут похорон і культового вшанування предків; 2) релігія служить основою управління поведінкою людей, легітимуючи її традиційні форми; 3) вона обґрунтовує та зміцнює національну єдність, яка початково повинна мислитися як релігійна єдність. Класик соціології релігії відокремив у релігії принцип соціальної неперервності, який гарантує відповідну ідентичність суспільства, вводячи демократичні принципи у відносини. Е. Дюркгейм у свою чергу бачив завдання релігії як соціального феномена в тому, що вона, як і мораль чи право, повинна забезпечувати деяку соціальну рівновагу, яка постійно руйнується різними суспільними імпульсами та зсувами. У цьому контексті французький соціолог виокремлював у релігії дві основні соціальні функції. Першу він називав консолідуючою, яка підтримує соціальну згуртованість, другу – стимулюючою, яка підтримує ідеали, що забезпечують соціальну динаміку.

Думки, що релігія є одним із факторів соціальної динаміки, дотримувався й М. Вебер, інший німецький класик соціології релігії. Зокрема, він акцентував на значенні великих релігійних рухів як для диференціації основних типів суспільства, так і для створення (через інституалізацію цінностей) важливого стимулу до певних видів змін, у тому числі в економіці. Насамперед М. Вебер звертав увагу на значення духовних цінностей, які, на його думку, можуть бути великою силою, що впливає на соціальні зміни [32, с. 58]. Це він прекрасно відобразив також у своїй праці «Протестантська етика й дух капіталізму». М. Вебер зазначив, що релігійний фактор має значний вплив на становлення тих чи інших соціальних відносин, вводячи в них принцип рівності.

Відомий дослідник Р. Беллах упорядковував розвиток релігії у вигляді характеристичної послідов-

ності, показавши на кожному з виділених ним етапів взаємозв'язок між формою релігії й рисами суспільства. Останньому етапу приписується також *демонополізація релігійних інститутів* і зростання відповідальності за вдосконалення власного світогляду [27, с. 128–130]. Н. Луманн у свою чергу визнав, що сучасність невпинно моделює релігію, спричинюючи також *розвиток догматики* [29, с. 99], або теоретичного виразу релігії.

3. Фрейд, якого в нас чомусь вважали атеїстом, абсолютно чітко вказує на те, що темні людські маси без «Бога в душі» є вкрай небезпечними для людської культури й що ця культура тільки тоді не страждає від них, поки вони «не знають, що в Бога більше не вірять» [23, с. 127].

Український мислитель і політичний діяч В. Липинський наголошував на тому, що всім людям притаманні «егоїзми», а тому, «...щоб збудувати та зберігати державу, треба ці егоїстичні інстинкти обмежити, однаково як у тих, що правлять, так і тих, ким правлять» [14, с. 13–14]. Мислитель переконаний, що благороджувати душі як правителів, так і підлеглих може лише релігія через посередництво церкви.

Наведенні вище судження, що стосуються доробку соціології релігії, мають вибірковий характер. Їх метою є ілюстрація тези, що релігія органічно вплетена в соціальну структуру як один із найважливіших компонентів соціуму, постійно знаходиться в тісних взаємозв'язках і взаємодії з іншими елементами суспільної архітекτονіки. Саме тому важливою проблемою є питання свободи буття релігії в суспільстві.

Для розкриття змісту та сутності взаємовідносин між державою й церквою важливим у методологічному плані є аналіз самого поняття «державно-церковні відносини».

Поняття «державно-церковні відносини» широко вживається в науковій літературі, зокрема в таких галузях, як релігієзнавство, правознавство, політологія й теологія. При цьому й дотепер не існує науково обґрунтованого визначення цього поняття. Його зміст висвітлено в найзагальнішому вигляді. Треба також наголосити, що поняття «державно-церковні відносини» має важливе значення у функціональному плані для правової практики. Проте при цьому воно не набуло ще статусу правової норми ні в міжнародно-правовому, ні у вітчизняному законодавстві. Саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських та односторонніх його інтерпретацій. Невизначеність сутності й природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між двома інституціями – державою та церквою, а також на процеси формування державної політики стосовно церкви в цілому. На практиці це виявляється в конфліктах різних рівнів, що особливо проявляється саме на релігійному рівні.

Треба зазначити, що відомий дослідник проблеми свободи релігії К. Дьюрем наголошує на тому, що важливою є розробка точних термінів, точних формулювань для вираженої політики. Автор також наголошує, що неточні визначення в законах, що регулюють діяльність релігійних об'єднань, можуть призвести до «загрози дискримінації релігійних груп, які виявляються на межі визначення» [8, с. 160]. Важливе

методологічне значення в контексті досліджуваної проблеми має й порада відомого вітчизняного вченого А. Колодного стосовно того, щоб понятійно-категоріальний апарат, яким ми оперуємо у своїх публікаціях, був строго науковим, конфесійно незаангажованим, толерантним. Тому що наша наукова некоректність використовується як аргумент для розпалювання міжконфесійної ворожнечі, нетолерантності в міжконфесійних відносинах. Науковець вправі піддавати критичним оцінкам не віровчення конфесій, а лише вихід їх організаційних структур за сфери того, що є власне релігійним, зокрема вихід у політику, економіку тощо [19, с. 9]. У зв'язку із цим поняття «державно-церковні відносини» набуває особливого значення, коректних інтерпретацій, для цього треба здійснити його поняттєво-семантичний аналіз та розкрити теоретичні й методологічні функції.

Поняття можуть бути позначені простими або складними термінами. Поняття відображає найзагальніші, суттєві ознаки предмета або явища. Поняття – це раціональний, логічно осмислений концепт. Концепт – результат пізнання. Тобто розбіжності між поняттям і концептом зумовлені самою розбіжністю теоретичного й буденного знання. У нашому випадку «державно-церковні відносини» – це поняття, що утворилося шляхом об'єднання таких двох усталених понять, як «держава» й «церква». Що стосується першого терміна, то існує чітке визначення держави як інституції політичної влади, суспільної структури, яка організована відповідним чином і яка здатна здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами центральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» вони здійснюють регулюючий вплив із метою реалізації, втілення в життя законодавства України про свободу совісті та релігійні організації.

Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана конституційна термінологія. Існує велика кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними стосовно того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. У лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви, як «релігійна організація», «релігійне об'єднання», «релігійне товариство» [30, с. 24]. Безсумнівно, при цьому діапазон значень терміна «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда й релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо ми вирішуємо користуватися терміном «церква», то поряд із цим паралельно варто вживати термін «релігійна організація» або інший можливий його синонім. На думку польських правників, опти-

мальним визначенням, якщо не хочемо обмежуватися терміном «релігійні організації», є конструкція «церква та інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли немає явної потреби конкретизації якоїсь із таких організацій або церков [31, с. 7–8].

Однією з причин щодо нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невиразність самого поняття «світськості». Проте можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава», та являє собою його висхідний компонент, який разом із іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади.

По-друге, це рівноправність усіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття «світськості», є незалежність держави й релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. У негативному аспекті це конкретизація відокремлення, а в позитивному аспекті незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти й релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави й релігійних організацій, засновані на тому, що кожна із цих спільнот сама встановлює для себе норми права й керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

І нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці задля добра для людей.

Проте конституція може й не визначати конкретно принципів незалежності й автономії держави та церкви, а також взагалі не формулювати інституціональних основ, що стосуються відносин між цими суб'єктами. У таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті й віросповідання в загальному розумінні є зазвичай рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак треба пам'ятати, що становище релігійних організацій у державі засновується на тих правах і свободах, якими наділений людський індивід.

Соціологи релігії майже одностайно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, характерна для визначеного етапу суспільства. Зміни в суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами.

Такого типу взаємозв'язки знаходилися в центрі уваги класиків. Е. Дюркгайм вказав, яким чином зміни в поділі суспільної праці, що мають місце під час переходу від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно й суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили, крім іншого, момент зародження релігійної індивідуалізації [28, с. 115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються такі питання: кому надавати право юридичної особи, зокрема церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігій-

них інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень [18, с. 131]; які умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади й центрами релігійних організацій, передбачених ч. 3 ст. 9 Закону України; як усунути факт втручання у внутрішні справи релігійних організацій, що постає з прийнятої в законі України класифікації релігійних організацій і встановлення певних стандартів їх структури [20, с. 139].

Треба наголосити, що важливу теоретико-методологічну функцію виконує також третя складова поняття «державно-церковні відносини» – відносини. У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Представник німецької класичної філософії Г. Гегель визначав поняття «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які, «...володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [4, с. 103–104].

У контексті нашого дослідження поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції [24, с. 163].

При цьому треба зазначити, що оскільки відносини між державою та церквою мають характер суспільних і міжінституційних, поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризує державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії. Крім того, ці відносини треба аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати і як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» й «соціально-політичні форми».

Необхідно також підкреслити, що взаємовідносини між державною й релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на духовно-матеріальне життя суспільства в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [21, с. 38]. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до церкви, проте одночасно церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (церква) задає параметри й межі державного втручання, що визначаються завданнями та функціями держави. Відома російська дослідниця Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, за можливості нівелювати їх відмінності, саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту» [22, с. 7].

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними та релігійними інституціями й окремими офіційними представниками влади та церкви продукують і виявляють свободу й рівність учасників процесу. Останні в цьому випадку одночасно виступають також суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості й керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Треба звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Учений один із перших у вітчизняній науці подає загальне визначення цього поняття: «Під державно-церковними відносинами ми розуміємо взаємодію конституційно-правових і церковно-релігійних норм та відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві» [26, с. 10].

У «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «...певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади й церкви, регулюванням правового становища церкви» [15, с. 221]. У «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «...один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [24, с. 163]. Відомий український релігієзнавець О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «...сформовану на основі певних загальноприйнятих норм, звичаїв і законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90–91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні в науковій літературі (політологічній, юридичній, філософській) дефініції державно-церковних відносин. Кожне із цих визначень акцентує на певному аспекті суб'єктів відносин – соціально-політичному, правничому, філософському, кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Проте, на нашу думку, виходячи з ретроспективної й наявної об'єктивної сукупності системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави й церкви, політичного, соціального та конституційно-правового їх характеру, з метою найбільш повного розкриття соціально-історичної ролі та потреби в чіткому юридично й конфесійно нейтральному визначенні цього поняття пропонуємо таку дефініцію. *Державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових і моральних нормативних зв'язків між двома інституціями, а саме державою й інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), які склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними й моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є од-*

нією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики держави й церкви. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади й релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, співпраці.

Усе вищезазначене дозволяє говорити, що аналіз поняття «державно-церковні відносини» та його теоретико-методологічні функції вимагають як системного підходу (розгляду в парадигматичному аспекті, тобто з точки зору його ролі у формуванні певних понятійних систем і семантичних опозицій), так і структурного аналізу (з точки зору його багатоступовості, вертикальних і горизонтальних зв'язків) з обов'язковим урахуванням смислових конотацій, що диктуються мовою.

Отже, аналіз поняття «державно-церковні відносини» та його теоретико-методологічних функцій дає підстави стверджувати, що відносини між державою й церквою не є суто внутрішньою проблемою. Ці взаємини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередню формують міжнародний імідж України та країн постсоціалістичного простору. Етап взаємоадаптації та становлення взаємин між державою й церквою сьогодні переважно відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини» за своєю суттю є фактично універсальним і поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномена, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин і наявні інтенції. Поняття «державно-церковні відносини» дає змогу аналізувати об'єкт дослідження як цілісність і водночас як функціональну підпорядкованість форм організації взаємин між державою й церквою. Функціональність поняття надає можливість виділити багаторівневі вертикальні й горизонтальні взаємозв'язки між державними інституціями й церквою, виокремити та проаналізувати моделі державно-церковних відносин і їх головні тенденції, критично розглянути ґрунтовні принципи цих відносин та обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

Література

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / під ред. проф. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
2. Аквинский Ф. Сумма теологии : в 2 ч. / Ф. Аквинский ; пер. с лат. С. Еремеева и А. Юдина. – К. : Эльга-Ника-Центр, 2002. – Ч. 2. – Т. 1. – 2002. – 576 с.
3. Булгаков С. Религия человекобожия в русской революции / С. Булгаков // Булгаков С. Христианский социализм: споры о судьбах России / С. Булгаков. – Новосибирск : Наука, 1991. – С. 105–138.
4. Гегель Г. Философская пропедевтика / Г. Гегель // Гегель Г. Работы разных лет : в 2 т. / Г. Гегель. – М. : Наука, 1973. – С. 103–104.
5. Гелей С. Політологія : [навчальний посібник] / С. Гелей, С. Рутар. – 4-е вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
6. Гудима А. Релігієзнавство : [підручник] / А. Гудима. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 262 с.
7. Догматичне богослов'я. – Львів : Свічадо, 1934. – 120 с.
8. Дюрер К. Археология международных норм религиозной свободы / К. Дюрер // Религиозная свобода. – К., 2010. – № 15. – С. 154–161.

9. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центральних і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Єленський. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 419 с.

10. Єленський В. Моделі релігійно-суспільного розвитку і державно-церковних відносин у процесі трансформації посткомуністичних країн / В. Єленський // Держава і церква: уроки минулого і проблема сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород: Ліра, 2003. – С. 27–31.

11. Заздравнова О. Идеология в эволюционирующем социуме: дис. ... докт. филос. наук: спец. 09.00.03 «История философии» / О. Заздравнова; Харьковский национ. ун-т радиоэлектроники. – Х., 2002. – 417 с.

12. Коваленко Л. Засади державно-церковних стосунків в контексті становлення віросповідного законодавства / Л. Коваленко // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми: науковий щорічник. – К.: НПУ, 2002. – С. 139.

13. Кулакевич О. Историко-правовой аспект христианской церкви та держави і його значення для України / О. Кулакевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2001. – Вип. 37. – С. 42–43.

14. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Нью-Йорк: Булава, 1956. – 111 с.

15. Мала енциклопедія етнодержавознавства / за ред. Ю. Римаренка та ін. – К.: Українська видавнича спілка, 1996. – 946 с.

16. Політологія: [підручник] / за ред. О. Семківа. – 2-е вид. – Львів: Світ, 1994. – 560 с.

17. Політологія: [підручник] / за ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. – вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: Академія, 2003. – 528 с.

18. Релігієзнавство: [підручник] / за ред. С. Бублика. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 221 с.

19. Релігійна панорама: часопис-щомісячник / за ред. А. Колодного. – К., 2006. – Спецвипуск. – 142 с.

20. Релігійна свобода і права людини: правничі аспекти: у 2 т. / упор. М. Маринович. – Львів: Свічадо, 2001–. – Т. 2. – 2001. – 308 с.

21. Сорокин П. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / П. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 38.

22. Тощенко Ж. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж. Тощенко // Философские науки. – 2002. – № 33. – С. 7.

23. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // Сумерки богов. – М.: Изд-во полит. лит., 1989. – С. 127.

24. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1999–. – Т. 2: Д–Й. – 1999. – 744 с.

25. Юркевич П. Вибране / П. Юркевич. – пер. з рос. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

26. Яценко В. Еволюція державно-церковних відносин в Україні: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.06 «Логіка» / В. Яценко. – К., 1996. – 210 с.

27. Bellah R. Evolucja religijna / R. Bellah // Sociologia religii. Antologia tekstów / wybór i wprowadzenie W. Piwowarski. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 1998. – S. 128–130.

28. Durkheim E. O podziale pracy społecznej / E. Durkheim. – Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, 1999. – 310 s.

29. Luhmann N. Funccia religii / N. Luhmann. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 1998. – 198 s.

30. Osuchowski J. Stosunki wyznaniowe w Polsce na tle transformacji ustrojowej / J. Osuchowski. – Warszawa, 1996. – 221 s.

31. Pietzak M. Prawo Kościołowi związkow wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – 167 s.

32. Weber M. Dzieła zebrane z sociologii religii / M. Weber. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2000. – 312 s.

Анотація

Палінчак М. М. Політологічний зміст поняття «державно-церковні відносини». – Стаття.

Подано критичний аналіз основних зарубіжних і вітчизняних політологічних, соціологічних та релігієзнавчих концепцій, орієнтованих на визначення сутності взаємовідносин між державою та церквою, а також їхнього впливу на суспільство в цілому та суспільну свідомість зокрема. Обґрунтовано суспільне значення релігії. Розкрито сутність понять державно-релігійних і державно-церковних відносин на основі системного підходу та структурного аналізу.

Ключові слова: держава, релігія, церква, релігійна свідомість, віра, релігійна регуляція, державно-церковні відносини.

Аннотация

Палинчак М. М. Политологический содержание понятия «государственно-церковные отношения». – Статья.

Произведен критический анализ основных зарубежных и отечественных политологических, социологических и религиоведческих концепций, ориентированных на определение сути отношений между государством и церковью, а также их влияния на общество в целом и общественное сознание в частности. Обоснована общественная роль религии. Раскрыта суть понятия государственно-религиозных и государственно-церковных отношений на основе системного подхода и структурного анализа.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозное сознание, вера, религиозная регуляция, государственно-церковные отношения.

Summary

Palinchak M. M. Political Science concept of «state-church relations». – Article.

Critical analysis of the main western and Ukrainian political, sociological and religious concepts, which are oriented on the essence of state-church relations, their influence on society and social consciousness. Social role of religion is underlined. Examined the essence of the terms “state-religious” and “state-church” relations based on system and structural analysis.

Key words: state, religion, church, religious consciousness, faith, religious regulation, state-church relations.

*І. О. Поліщук**доктор політичних наук, професор кафедри соціології і політології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Актуальність розгляду поняття та структури політичної культури диктується тими оригінальними політичними процесами, свідками та учасниками яких ми стали нещодавно. Президентська електоральна кампанія 2014 року змусила інакше подивитися на, здавалося, звичайні речі та явища. Українці, безумовно, продемонстрували всьому світові, що належать до родини європейських народів та рухаються в бік демократії, рішуче долаючи рудименти авторитарної спадщини, на практиці випробовуючи механізми правової держави. Рішучий народний виступ проти авторитарного режиму В. Януковича засвідчив, що в політичній культурі нашого народу відбуваються помітні трансформації від панування пасивних споглядальних настанов до утвердження активістської моделі політичної поведінки.

За умов важливих змін в політичній свідомості наших громадян українська політична наука має активно досліджувати політичну культуру електорату України. Сьогодні дуже важливо осмислити ті доленосні зміни, що відбуваються в політичній культурі української нації, уточнити категоріальний арсенал майбутніх ґрунтовних досліджень цікавих політичних феноменів сучасності. Останнім часом різко актуалізувалися проблеми вивчення політичної культури, яка віддзеркалює специфічно людський аспект функціонування політичних відносин. Розширення ступеню свободи в сучасних нових демократіях, передусім в українській демократії, активізувало дослідження суб'єктивного фактору. На мій погляд, саме концепція політичної культури дозволяє в перспективі визначити ті нові контури майбутньої політичної реальності, яка почала торувати собі шлях у 2014 року.

Концепція політичної культури має інтегративний характер. У цьому полягає її головна перевага над концепціями політичної свідомості. Політико-культурна концепція охопила низку явищ політичного життя, які до цього розглядалися ізольовано-історично: детерміновані цінності та норми, психологія нації, кроскультурні взаємодії тощо. Причому концепції політичної свідомості не змогли інтегрувати ці явища.

Натомість концепція політичної культури дозволила також вийти за межі інституціоналізму та висвітлити власне людський аспект функціонування та розвитку політичних відносин. Це мало важливе значення для подолання влади знеособлених структур та розвитку активності соціальних суб'єктів.

Зазначимо ще одну важливу особливість цієї концепції. Зокрема, вона дозволяє зрозуміти специфіку національного політичного життя через аналіз традицій, історичного досвіду народу, своєрідної системи цінностей. Так, відомий сучасний англійський політичний мислитель Дж. Грей зауважує: «Стабільне або реальне громадянське суспільство не може бути у своїй

основі багатокультурним – для свого нормального існування протягом поколінь воно мусить мати скріплювальну тканину спільної культури. Спільна культура не обов'язково потребує єдиної релігії, та, звичайно, вона не передбачає етнічної гомогенності, але вона потребує дотримання певних норм та правил поведінки, та в наш час її зазвичай виражає єдине національне почуття» [1, с. 56].

Без перебільшення можна констатувати, що наразі в політичній науці сформувалася політична культурологія, яка висувається на роль своєрідної теорії пізнання, головним принципом якої стає культурний детермінізм.

Отже, розпочнемо з розгляду різних підходів до поняття політичної культури.

Політична культура (від латинського «cultura» – вирощування, виховання, освіта, розвиток) належить до числа феноменів, які вже досить тривалий час знаходяться в центрі уваги філософів, істориків, політологів та інших суспільствознавців. Політична культура як соціальне явище виникла раніше, ніж оформилося саме поняття, зокрема з формуванням перших у світі державних утворень у IV – III ст. до н.е. Певні елементи політичної культури вивчалися Платоном, Арістотелем ще в часи античної епохи [2, с. 45]. У новий час увагу проблемам, пов'язаним із політичною культурою, приділяли Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є. У XIX ст. політична культура знайшла своє важливе місце в дослідженнях багатьох учених, які розробляли поняття «національний характер».

Категорія «політична культура» вперше в більш цілісному вигляді розглядалася в працях німецького історика та політичного філософа Й.-Г. Гердера. У XIX ст. це поняття зустрічається в роботах професора Московського університету В. Гер'є та професора Казанського університету В. Іванівського, американського суспільствознавця Е. Джеймса та інших. Значну увагу проблемам, що належать до сфери політичної культури, приділяли А. Токвіль, К. Мангейм та інші. Помітний вплив на становлення поняття політичної культури мала систематизація К. Марксом чинників політичного розвитку суспільства. Великий внесок у розвиток концепції політичної культури зробив М. Вебер, який фактично сформулював її теоретичну передтечу – концепцію «суб'єктивно мотивованої соціальної дії» та привернув увагу до вивчення цінностей як каталізаторів соціальних змін.

Інтерес до феномена політичної культури корениться не тільки в теоретичних пошуках. Однією з причин посиленого інтересу до політичної культури стали власне безпрецедентні політичні проблеми, що виникали протягом усього XX ст.

Зазвичай виділяють три періоди найбільшого інтересу до цього явища. По-перше, 20–30-ті роки, коли

провідною стала тема досягнення соціальної стабільності; по-друге, це 60-ті роки, що поставили на порядок денний реформу політичної системи відповідно до соціальної перебудови; по-третє, кінець 80-х – початок 90-х років – розпад СРСР і трансформаційні процеси в Східній і Центральній Європі.

Якими ж є основні підходи до визначення поняття «політична культура»? Наведемо найбільш поширені думки науковців, які сформувалися протягом останнього часу.

Розповсюджена інтерпретація поняття «культура», у тому числі й «політична культура», яка складає його основну частину, полягає в тому, що в людей в процесі навчання та накопичення ними власного досвіду формуються більш-менш сталі, типові для певної спільноти «зразки» орієнтацій щодо політичної системи, її інституцій, інших учасників політичного процесу, а також щодо самого себе. На думку відомого американського політолога Л. Пайя, «ці орієнтації, які задають порядок та надають значення політичному процесу та управляють поведінкою в політичній системі, і є політичною культурою» [3, с. 218]. У певному сенсі поділяють цю думку щодо визначення поняття політичної культури автори «Політологічного енциклопедичного словника»: «Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя» [4, с. 263]. Тобто політична культура є спільною частиною існування двох соціальних систем: політичної та культурної. Через політичний свій зріз культура суспільства впливає на характер політичних стосунків, а ті у свою чергу чинять зворотній вплив на культуру суспільства. Як частина культурної системи суспільства політична культура охоплює ті культурні елементи, які стосуються політичних процесів. Водночас як чинник політичної системи політична культура концентрує в собі соціально-психологічні фактори політичного життя.

Г. Алмонд в аналізі політичної культури дотримувався функціонального підходу та розглядав політичну культуру як важливу частину політичної системи, передусім як психологічний феномен. На його думку, кожна політична система є включеною в особливий візирець орієнтацій на політичні дії, що і є політичною культурою. С. Верба, розвиваючи цю думку, висловив припущення, що політична культура суспільства складається із системи емпіричних переконань, експресивних символів та цінностей, що визначають ситуацію, у якій відбувається політична дія. Вона формує суб'єктивну орієнтацію на політику.

Г. Алмонд та С. Верба висловили думку, що політична культура обмежується сферою свідомості та є сукупністю психічних станів індивіда, які виявляються на трьох рівнях: когнітивному (пізнання), афективному (емоції) та оціночному (судження). Тобто засновники концепції політичної культури зводять її до сукупності сталих політичних уявлень, переконань,

почуттів та оцінок. Отже, вони наголошують на суб'єктивних рисах політичної культури та не включають до неї політичну діяльність. Сформульоване Г. Алмондом і С. Вербою визначення політичної культури вважається класичним [5, с. 498].

Натомість А. Кардінер та С. Вайт, навпаки, акцентують увагу на об'єктивному аспекті цього явища, зокрема на політичній діяльності та поведінці носіїв політичної культури.

Є. Вятр та Д. Пол переконані, що разом зі «зразками» політичної свідомості до політичної культури обов'язково мають бути включені й «зразки» політичної поведінки. На їх погляд, далеко не все в нашій діяльності контролюється та фіксується свідомістю, що дає можливість стверджувати, що не всі моделі поведінки індивідів та груп можна пояснити моделями їхньої свідомості. Приблизно таку саму позицію зайняв відомий історик та політолог Р. Такер: «Культура є звичним образом життя суспільства, який включає як загально прийняті способи мислення, переконання, так і загально прийняті візирці поведінки. Політична культура – це ті елементи культури, які мають відношення до правління та політики» [6, с. 7]. При цьому важливо підкреслити, що йдеться про свідомість та поведінку як індивідів, так і різних спільнот, включаючи соціальні класи та нації.

Сучасний російський політолог Л. Іонін пропонує таке визначення зазначеного поняття: «Політична культура – це сукупність настанов, вірувань, почуттів та всього іншого, які надають політичним явищам порядок та сенс та в підсумку управляють поведінкою. Вона включає в себе, відповідно, політичні ідеали та норми. Вона являє собою, так би мовити, суб'єктивний вимір політики. Це політичне в індивідах. Вона пов'язує особу та політичні інститути, особу та політичну систему. Це доволі загальне та не завжди визначене поняття. Щоб відчувати, що таке політична культура, можна назвати теми, які підходять під названу рубрику: політичні традиції, політичні ідентифікації, притаманні класам та групам, типи політичної поведінки, формальні та неформальні аспекти політичного процесу, ступені знання або незнання політичних зв'язків та процесів, політичні забобони, політичні оцінки і т.д. і т.п.» [7, с. 127].

Вважаю, що такі формулювання потребують деяких уточнень та доповнень, адже в такому вигляді є неповними. На мій погляд, **політична культура** – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів. На таке визначення поняття «політична культура» надихають нещодавні події в Україні, які отримали назву «помаранчева революція». Небайдужа, активна політична поведінка величезних мас людей, які вийшли на майдани українських міст, щоб захистити свій політичний вибір, продемонструвала істотні зміни в політичній культурі українців, які нарешті відмовилися від своєї минувшини, що концентрувалася у фразі «моя хата з краю, нічого не знаю».

Політична культура – це явище поліструктурне та багаторівневе. Існують різноманітні зв'язки політичної культури з різними суспільно-політичними процесами, які й визначають її складну побудову та організацію. Різнманітні внутрішні структури політичної культури відображають технологію формування політичної поведінки суб'єктів, становлення культурного цілого (тобто політичної культури окремої країни, регіону), наявність різноманітних субкультурних утворень тощо.

Одна зі структур розкриває різноманітні способи ціннісної орієнтації людини на світоглядному рівні, коли вона свої індивідуальні уявлення про політику інтегрує у світосприйняття; на громадянському рівні, коли індивід поступово починає усвідомлювати свій політичний статус, свої політичні права та інтереси, а також обов'язок органів державної влади їх захищати; на власне політичному рівні ціннісних уявлень, коли людина виробляє власне ставлення до конкретних форм правління, політичного режиму, до своїх політичних однодумців та опонентів тощо.

Складність полягає в тому, що на кожному із цих рівнів в індивіда можуть виникати доволі суперечливі політичні уявлення. Причому ставлення до конкретних політичних подій змінюється, як правило, значно швидше аніж світоглядні засади. Через це сприйняття нових цілей та цінностей, переосмислення історії відбувається вкрай нерівномірно. Усе це надає формуванню та розвитку політичної культури додаткову складність та суперечливість, а ступінь відповідності рівнів ціннісної орієнтації безпосередньо визначає характер цілісності та внутрішньої неоднорідності політичної культури.

Відмінності у виборі людьми тих чи інших ціннісних орієнтирів та форм політичної поведінки в чималій мірі залежать від приналежності до соціальних (класи, прошарки, страти), національних (етнос, нація, народ), демографічних (жінки, чоловіки, молодь, літні), територіальних (населення певних районів та регіонів), рольових (еліта чи електорат) та інших (релігійні, референтні та інші) груп. Виникнення в індивідів ціннісних орієнтацій та відповідних форм поведінки на ґрунті групових цілей та ідеалів перетворює політичну культуру в сукупність субкультурних формувань, що характеризуються наявністю в їх носіїв істотних або несуттєвих відмінностей у ставленні до влади та держави, правлячих партій, способів політичної участі.

У конкретних країнах найбільший політичний вплив можуть мати найрізноманітніші субкультури (наприклад, релігійні субкультури в Північній Ірландії та Лівані або етнічні в Азербайджані, колишній Югославії тощо). У цілому найбільше значення для життя та політичного розвитку суспільства має субкультура політичних лідерів та еліт, яка визначає характер виконання її носіями спеціалізованих функцій з управління політичною системою.

У цьому сенсі найбільш важливими елементами цієї субкультури є здібності політичних лідерів та представників еліти представляти інтереси пересічних громадян (та передусім не перетворювати власне суспільне положення в спосіб досягнення лише індивідуальних цілей), їхні професійні управлінські здібності

та якості, а також ті риси й властивості, які дозволяють їм набуту та підтримувати авторитет, переконати громадськість у думці, що їхнє високе місце у владній вертикалі належить їм не випадково.

Загалом уявлення про структуру політичної культури змінюються в науковій літературі в залежності від розуміння різними авторами співвідношення понять «політична культура», «політична свідомість» та «політична ідеологія та психологія». Оскільки політична культура включає в себе політичну діяльність, неусвідомлені архетипи поведінки, то це поняття є ширшим за поняття політичної свідомості. До складу політичної культури входять не всі елементи свідомості, а лише ті, які являють собою сталі та повторювані зразки.

Елементи структури політичної культури можуть розглядатися з точки зору функціональної значимості. Ідеться про «ядро» політичної культури, про той субстрат, який має транзитивний характер та передається з покоління в покоління. Це своєрідний фундамент або, кажучи мовою Дж. Грея, «скріплювальна тканина» політичної культури тієї чи іншої нації [1, с. 56].

Цікава точка зору Е. Баталова про те, що задля формування уявлення про структуру політичної культури необхідно визначити систему існуючих суб'єкт-об'єктних відносин, що складаються під час політичного процесу. Це дозволить виокремити «культурний субстрат», який являє собою найбільш повторювані та сталі елементи цих відносин, що безпосередньо проявляються в уявленнях, настановах, які притаманні суб'єктам політичного процесу, а також у їхній політичній поведінці [8, с. 135].

Політична культура характеризується як така, що має подвійну сутність, вона являє собою, з одного боку, підсистему політичної системи суспільства, а з іншого – підсистему його загальної культурної системи. Це спільне поле функціонування двох систем суспільства: політичної та культурної. Через нього суспільна культура впливає на характер політичних стосунків, а ті у свою чергу здійснюють зворотній вплив на культуру суспільства.

Російський політолог Р. Мухаєв виділяє такі 4 блоки елементів політичної культури, які в комплексі віддзеркалюють її змістовне значення: 1) політичні орієнтації, ідеали, погляди, знання, почуття, переконання та навички; 2) політичні норми, традиції, мова, звичаї, символи, стереотипи політичного життя; 3) політична поведінка та участь; 4) зрілість політичних відносин у суспільстві [9, с. 259].

На мій погляд, Р. Мухаєв досить комплексно структурує поняття «політична культура». Дійсно, поняття «політична культура» охоплює не лише політичну свідомість, але й політичну поведінку. Лише будучи пов'язаними з готовністю до політичної дії, тобто як компонент соціальної установки, знання й уявлення про політичну систему або окремі її елементи набувають ознак політичної культури. Інакше ці знання та емоції можуть бути віднесені до політичної свідомості, але не до політичної культури. На відміну від політичної свідомості, яка є психічним відображенням політичної реальності й виконує функцію орієнтації людини у сфері політики, політична поведінка являє собою взаємодію індивіда з політичним середовищем

і має на меті адаптацію до цього середовища або його зміну. Політична поведінка інколи носить імпульсивний характер, відбувається без регулятивного впливу політичних орієнтацій. З іншого боку, політичні орієнтації, зафіксовані під час опитувань, можуть не знаходити свого втілення в поведінці через відсутність необхідних для цього умов. Отже, свідомість настільки включається в політичну культуру, наскільки вона обумовлює поведінку громадян.

Поняття «політична культура» охоплює не всю політичну свідомість і не всю політичну поведінку, а лише їх сталі, типові прояви. Окрім раціональних, логічних чинників політичної поведінки, вона включає й позасвідомі, афективні аспекти: типові прояви в політиці темпераменту, емоцій.

Пізнавальна цінність уже згаданого визначення політичної культури засновника її концепції Г. Алмонда полягає в тому, що воно містить інформацію про структуру цього явища, указує на критерії, які окреслюють і водночас диференціюють політичну культуру та її предметне поле.

Вирізняючи політичні орієнтації-настанови як форми індивідуального буття політичної культури, Г. Алмонд водночас розподіляє їх за об'єктами, до яких відносить самого суб'єкта орієнтації «Я» і політичну систему. Остання у свою чергу розкладається ним на три класи об'єктів:

- специфічні ролі або структури, такі як законодавчі й виконавчі органи;
- носії ролей, такі як окремі монархи, законодавці й адміністратори;
- конкретні публічні політичні події, рішення та їх виконання.

Об'єкти, які складають предметне поле політичної культури, знаходять своє відображення у відповідних формах свідомості: уявленнях, почуттях, оціночних судженнях. У дослідженні Г. Алмонда та С. Верби структура політичної культури набула вигляду сукупності запитань, спрямованих на отримання такої інформації.

1. Якими знаннями про політичну систему взагалі та її «конституційними» характеристиками зокрема індивід володіє? Яке його емоційне ставлення до цих характеристик? Які його думки та судження про них?

2. Якими знаннями щодо політичних структур, еліт і лідерів він володіє? Які його почуття та думки щодо цих структур, еліт і лідерів?

3. Що він знає про локальний рівень політики, про структури, індивідів і рішення цього рівня? Які його почуття та думки про них?

4. Якою мірою він усвідомлює себе членом своєї політичної системи? Що знає про свої права, обов'язки й можливості впливати на прийняття рішень? Які норми участі та поведінки він визнає та використовує? [10, с. 37].

Ніби продовжуючи міркування засновників концепції політичної культури, російський суспільствознавець А. Дженусов розширив аналітичну перспективу структурування поняття «політична культура». Він запропонував розглядати специфіку структури різних суб'єктів політичної культури (особистості, партії, суспільства). Оцінка рівня розвитку політичної культури особистості, на думку названого автора, визначається такими аспектами:

– рівнем загальної освіти, який робить можливим підвищувати рівень політичної компетентності, оскільки остання є також специфічним проявом загальної культури в політичній сфері;

– рівнем знання про політику, потребою в отриманні інформації;

– участю в суспільно-політичній діяльності (пасивна або активна);

– досвідом і вмінням суб'єкта політики прогнозувати політичні події, керувати соціально-політичними процесами, впливати на діяльність державних органів та інше;

– цінностями та цілями політичної діяльності (абстрактні/конкретні, відкриті/закриті, підвищення стабільності суспільства/дестабілізація, підвищення життєвого рівня всього населення країни/збагачення за рахунок інших);

– засобами використання(законні/незаконні, мирні/насильніцькі);

– дотриманням моралі, закону, етичних норм.

Відповідно особа з високим рівнем політичної культури володіти такими якостями:

– мати високий рівень загальної та політичної освіти, стійкий інтерес до внутрішнього та міжнародного життя (один із проявів – регулярне читання газет, журналів, перегляд телепередач із відповідної проблематики);

– усвідомлюючи цілі, активно брати участь у політичній діяльності за допомогою громадських та державних організацій, ефективно реалізувати не тільки власні, групові, але й суспільно важливі цілі;

– діяти в рамках законності, не зачіпаючи прав і свобод інших суб'єктів політики;

– уникати погроз і шантажу, використовувати переговори, переконування, узгоджені з іншими соціальними суб'єктами політики;

– відповідально виконувати обіцянки та обов'язки, поважати інтереси та традиції своїх партнерів.

Відповідно, низький рівень політичної культури виражатиметься у відсутності загальної та політичної освіти, досвіду політичної діяльності, невмінні виявити й досягти за допомогою політичної системи своїх та спільних цілей, порушенні законів, у безвідповідальності.

Структура політичної культури суспільства, на думку А. Дженусова, складається з таких елементів:

– рівень освіти населення й можливості його отримання, гуманістична спрямованість політичної соціалізації;

– свобода в розповсюдженні та отриманні різноманітної політичної інформації;

– ефективність вирішення політичними інститутами, урядом питань задоволення потреб населення;

– ідеали та цілі суспільства, різних соціальних груп, уряду та їх узгодження;

– наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь у політичному житті, наявність конкуруючих політичних партій із багаторічним досвідом роботи;

– захищеність населення від свавілля влади, зазіхань злочинців;

– наявність легальних можливостей для населення регулярно контролювати й змінювати владу шляхом

виборів, якщо остання не реалізує належним чином суспільні інтереси;

– дотримання етики, моралі суб'єктами політики.

Показники кожного із цих факторів можна вимірювати за трьохбальною шкалою: низький, середній, високий. Високі показники з окремих елементів не завжди є благом. Так, надмірна свобода може породжувати хаос, дезорганізацію. Високі оцінки за всіма показниками свідчать про завершення формування цілісної системи політичної культури суспільства й реалізації з її допомогою відносно стійких позитивних факторів впливу на політичний процес [11, с. 115–118].

Такий підхід до аналізу політичної культури є досить конкретним і багато в чому універсальним, оскільки дозволяє вивчати політичну культуру не тільки суспільства в цілому, але й соціальних груп, окремих громадян. Дослідження структурних елементів кожного суб'єкту дозволяє повніше з'ясувати політичні ролі та функції, які ним виконуються, п розкриття системного взаємозв'язку елементів політичної культури – не тільки прогнозувати політичний процес у країні, але й впливати на нього. Суб'єктами політичної культури виступають класові та соціально-культурні спільноти людей, деякі з них у переломні періоди суспільного розвитку створюють соціокультурний авангард інноваційних змін.

Проте, я вважаю, що останні особливості політичних процесів, які пов'язані з виборчими кампаніями, особливо в Україні в 2004 році, вимагають збільшити їхній «статус» як найважливіших індикаторів політико-культурних змін. Пригадаємо, що у відомій статті Ф. Фукуями «Кінець історії» розглядалися економічні та політичні наслідки перемоги західного лібералізму. Головний зміст статті полягає в твердженні про загальнолюдське універсальне значення культурно-політичного досвіду Європи, який був перероблений відповідно до традицій азійських та американських суспільств. Ф. Фукуяма визначає його як політичний лібералізм, хоча сам термін є доволі умовним. Ідеться про традицію, що починається від Дж. Локка, А. Сміта, Т. Джефферсона та концентрує такі цінності, як *вільні вибори інститутів влади*, система «стримувань та переваг», розподіл влади, правова держава та рівність усіх громадян перед законом, особисті свободи та захист прав меншостей. Ці універсальні цінності, пристосовані до національно-культурних умов певної країни, можуть виступити показниками зрілості та демократичності політичної культури того чи іншого суспільства.

З огляду на викладене можна зазначити, що **структура поняття «політична культура»** в концентрованому вигляді складається з трьох основних змістовних блоків: 1) культури політичної свідомості (політичні знання, інтереси, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови); 2) культури політичної поведінки (участь у політичному житті, політична діяльність); 3) культури функціонування політичних

інститутів (культури електорального процесу, культури прийняття та реалізації політичних рішень, культури врегулювання політичних конфліктів).

Висновок, який можна зробити, полягає в тому, що концепція політичної культури залишається доволі плодотворним, евристично насиченим напрямом наукових пошуків, який, проте, потребує модернізації в напрямі знаходження найбільш адекватних сучасним політичним процесам категоріальних індикаторів, що дозволять найбільш яскраво відтворити та дослідити складні політичні явища та феномени, притаманні нашій швидкоплинній сучасності.

У зв'язку із цим хотілося б підкреслити, що культура електорального процесу на сьогодні є одним із **найперспективніших напрямів проведення подальших політичних досліджень**, адже дозволяє зрозуміти змістовний вектор одного з детермінаційних – виборчого процесу. Остання кампанія з виборів Президента України, що відбулася в минулому 2014 році, продемонструвала необхідність проведення ґрунтовних розвідок, спрямованих на вивчення трансформаційних зрушень у політичній культурі українського електорату.

Література

1. Грей Д. Поминки по просвещению. Политика и культура на закате современности / Д. Грей ; пер. с англ. Л. Переяславцевой, Е. Рудницкой, Б. Скуратова, М. Фетисова, Е. Шуваловой. – М. : Практис, 2003. – 368 с.
2. Платон. Держава / Платон // Історія вчень про право і державу: [хрестоматія для юрид. вузів і факультетів] / уклад., заг. ред. проф., докт. істор. наук Г. Демиденко. – 2-е вид., доп. і змін. – Х. : Легас, 2002. – С. 42–96.
3. Pye L. Political Culture / L. Pye // International Encyclopedia of Social Sciences. – New York, 1961. – V. 12. – P. 218.
4. Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В. Горбатенко, А. Саприкін] ; за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
5. Almond G. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond, S. Verba // Princeton : Princeton University Press, 1963. – 379 p.
6. Tucker R. Political Culture and Leadership in Soviet Russia. From Lenin to Gorbachev / R. Tucker. – New York ; London : W. W. Norton & Co, 1987. – 470 p.
7. Ионин Л. Политическая социология : [конспект лекций] / Л. Ионин. – М. : Прогресс, 1999. – 53 с.
8. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества / Э. Баталов. – М. : Наука, 1990. – 252 с.
9. Мухаев Р. Политология / Р. Мухаев. – М. : Издательство «ПРИОР», 2000. – 400 с.
10. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
11. Дженусов А. Различие структур и уровней развития политической культуры / А. Дженуосов // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 4. – С. 115–118.

Анотація

Поліщук І. О. Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень. – Стаття.

Розглянуто різноманітні підходи до поняття політичної культури, його структури. Зазначається, що структура поняття «політична культура» в концентрованому вигляді складається з трьох основних змістовних блоків: 1) культури політичної свідомості (політичні знання, інтереси, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови); 2) культури політичної поведінки (участь у політичному житті, політична діяльність); 3) культури функціонування політичних інститутів (культури електорального процесу, культури прийняття та реалізації політичних рішень, культури врегулювання політичних конфліктів). За умов демократизації політичного життя культура електорального процесу визначається як один з найважливіших для здійснення модерних досліджень компонентів політичної культури.

Ключові слова: політична культура, Україна, електоральний процес, демократизація.

Аннотация

Поліщук И. О. Основные подходы к анализу политической культуры как важной составляющей демократических преобразований. – Статья.

Рассмотрены различные подходы к понятию политической культуры, его структуры. Отмечается, что структура понятия «политическая культура» в концентрированном виде состоит из трех основных содержательных блоков: 1) культуры политического сознания (политические знания, интересы, представления, убеждения,

ценности, обычаи, традиции, нормы, установки); 2) культуры политического поведения (участие в политической жизни, политическая деятельность); 3) культуры функционирования политических институтов (культуры электорального процесса, культуры принятия и реализации политических решений, культуры урегулирования политических конфликтов). В условиях демократизации политической жизни культура электорального процесса определяется как один из важнейших для осуществления современных исследований компонентов политической культуры.

Ключевые слова: политическая культура, Украина, электоральный процесс, демократизация.

Summary

Polishchuk I. O. Basic directions to analysis of political culture as important constituent of democratic transformations. – Article.

It is noted that the structure of «political culture» in concentrated form consists of three main blocks of content: 1) culture of political consciousness (political knowledge, interests, ideas, beliefs, values, customs, traditions, norms, guidelines); 2) culture of politics (political participation, political activity); 3) functioning political institutions of culture (culture electoral process, cultural acceptance and implementation of policy decisions, culture settlement of political conflicts). Given the democratization of political life culture electoral process is defined as one of the most important for the implementation of modern political culture research components.

Key words: political culture, Ukraine, electoral process, democratization.

**ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

D. Yu. Dvornichenko

*Candidate of Political Sciences, Senior Lecturer at Department of International Law and International Relations National University "Odessa Law Academy"***UKRAINE'S WESTERN BORDER: RISKS AND POTENTIAL THREATS TO NATIONAL SECURITY****Introduction**

Ukraine's western borders are inherited from the Soviet Union. They were formed as a result of the Soviet victory in the Second World War and the annexation of part of the territory of Poland, Romania, Hungary. The military and political power of the Soviet Union was the guarantor of the inviolability of its borders. After Ukraine gained independence, the political forces calling for revenge rapidly intensified their activity in the neighboring countries. These political forces have representation in parliament as well as influence on the formation of foreign policy of these countries. Their activity triggered the emergence of a number of disputes in Ukraine's bilingual relations with the above mentioned states. Some of these disputes (for instance, Snake Island Dispute) were a subject of resolution in the International Court of Justice. Other imbroglios are still smoldering having a potential to turn into a real conflict with the painful consequences for Ukraine's integrity.

Territorial claims of Romania*Snake island Dispute*

The continental shelf around Snake Island is a subject of conflict that was brought before the International Court of Justice. The roots of the conflict go back to the XX century. According to the Peace Treaties of 1918 and 1920 after World War I Snake Island was considered a part of Romania. There was no mention about it in any peace treaties after World War II. In 1948 Soviet troops occupied Snake island and moved the Romanian boundary in the Danube Delta towards the west in favor of the USSR, that was strongly disputed by Romania. After 1991 Ukraine took control over the island, although Romania consistently claimed it should be included in its territory. The 1997 basic treaty concluded by the two countries stipulates that negotiations on the shelf's delimitation will continue and, if no agreement is reached, the sides will be able to appeal to the International Court of Justice in The Hague as a last resort. Ukraine agreed under that treaty to deploy no «aggressive weapons» on Snake Island, and, more importantly, to consider it «uninhabited» [3, p. 335].

But several years later 10 million tones of oil and natural gas were discovered under the seabed nearby. BP and Royal Dutch/Shell signed prospect contracts with Ukraine, while Total with Romania. And that was the period when the policy of both Ukraine and Romania towards Snake Island changed rapidly. Both countries became interested in this territory and did their best in order to obtain it.

Romania's position was that Snake Island should be defined only as a rocky outcropping, and therefore need not be considered important enough to be a factor in drawing the Romanian-Ukrainian maritime border.

Ukraine's position was that Snake Island should be defined as an island, as its name suggests, which would

mean that the continental shelf around it would fall to Ukraine's possession. That's why Ukraine refused from its obligation taken in 1997 (to remain it uninhabited) but started to resettle people there, regularly transported water to it, and launched a ship to provide regular service between the mainland and the island. The island was supplied with navigation equipment, including a 150-year old lighthouse. Electric power was provided by a dual wind/diesel power station. The island also had such civil infrastructure as a post office, a bank branch (of Ukrainian bank «Aval»), a first-aid station, satellite television, a phone network, a cell phone tower, and an Internet link.

More than 20 rounds of negotiation meetings conducted thus far between Bucharest and Kyiv produced no results. On 16 September 2004, Romania brought a case against Ukraine before the International Court of Justice (ICJ) relating to a dispute concerning the establishment of a single maritime boundary between the two states in the Black Sea, thereby delimiting the continental shelf and the exclusive economic zones (EEZ) appertaining to them. Romania requested the ICJ to draw the boundary in accordance with international law.

On February 3, 2009 the Court also reached the conclusion that Snake Island should be disregarded in drawing the provisional equidistance line. In this case, the Court indicated that its decision was mostly based on the fact that Snake Island could not be considered to form part of «the coast» of Ukraine, in view of the considerable distance between the island and the mainland coast. As a consequence:

To count Snake Island as a relevant part of the coast would amount to grafting extraneous element onto Ukraine's coastline; the consequence would be a judicial re-fashioning off geography, which neither the law nor practice of maritime delimitation authorizes (para. 149) [1].

As a result Romania received almost 80 percent of disputed maritime domain in the Black Sea which has increased its continental shelf in a region rich in oil and gas reserves.

The conflict over the use of Danube Delta

The dispute over the use of the transport potential of the Danube Delta has further deteriorated the relations between Romania and Ukraine. In 2004 the Ukrainian government began developing the Danube-Black Sea deep water navigation route in the Ukrainian part of the Danube Delta on the Bystroye canal [8]. The objective of this project, which connects the Danube's Kilia arm with the Black Sea, is to increase the volume of goods transported via Ukrainian ports on the Danube. The Ukrainian project, which claims to offer a higher capacity, two-way traffic and lower fees for ships, represents a direct challenge to Romania's monopoly of goods transported on the Danube Delta and an economic threat to Romania's canal built further upstream which links the Danube to the Black Sea.

Estimates suggests that Romania might lose up to 1,5 million dollars annually as international shipping could use the alternative cheaper Ukrainian route to the Sulina branch of Danube River Delta. Romania claimed, that the Ukraine's canal was threatening the unique eco-system of the Danube Delta. In 2008, Bucharest decided to take the dispute with Ukraine outside bilateral relations and put it on the agenda of the Espoo Convention Implementation Committee (which evaluates the impact on the natural environment in the cross-border context) and of the EU council of ministers for the environment in order to cause these bodies recommend Ukraine cease work on the development of the channel. As a result of Bucharest's allegations the further development of the Bystroye canal has been temporarily blocked [10, p. 24].

Maikan Island is another disputable territory, which belongs to Ukraine. It is situated on the Danube, where the current of the river was agreed to set the Ukrainian-Romanian border. However, as a consequence of a natural change in the trajectory of the current to Ukraine's disadvantage, the island is now located on the Romanian side of the border, and Bucharest is insisting that Kyiv should relinquish its rights to this island [8].

The Conflict over Southern Bessarabia and Northern Bukovina

Since the collapse of the USSR and the emergence of an independent Ukraine Romanian politicians have on numerous occasions called into question the legality of the change of the Romanian-Soviet border in 1940, as a consequence of which Bessarabia (now the Republic of Moldova), Southern Bessarabia and Northern Bukovina on the Black Sea, which had belonged to the Kingdom of Romania, became part of the USSR.

In May 2010, President Basescu thus stated: «Kiev should not forget about the return of Southern Bessarabia and Northern Bukovina, territories which the former USSR annexed from Romania after the Second World War.»

In January 2006, Basescu had declared that «the *minimal policy* of Romania is for the unification of the Romanian nation to take place within the EU.» The notion «*minimal policy*» assumes the existence of a *maximal policy* that presumably goes way beyond mere unification with Moldova. The reality of the project is apparent in the decision to grant Romanian citizenship to all residents of the territories belonging to the pre-1940 Greater Romania and their descendants, up to the third generation including the denizens of Bukovina (Chernovtsy) and southern Bessarabia (Budjak) [11].

The official justification for facilitated access to citizenship for persons who have lost Romanian citizenship «against their will or for other reasons not imputable to them» is mainly framed in the language of justice. The post-communist state assumed the duty to restore Romanian citizenship, albeit upon individual request, to all those who had been unjustly deprived of citizenship status. In this context Traian Basescu stated that It is not citizen Dumitrescu from [the Moldovan city of] Cahul who has decided to lose his [Romanian] nationality, it's Stalin who has decided for him [6, p. 339].

Any conflict between Ukraine and Romania might jeopardize not only the revision of border between two States. Both Ukraine and Romania are objects of geopolitical influence of more powerful players. Therefore, the Ukrain-

ian-Romanian conflict can be deliberately used as an element of destabilization of the situation in South-Eastern Europe with inevitable engagement of Russia and the European Union. That is why Ukraine should review its policy towards Romania and build it on the basis of the following steps:

1. Preservation of Moldova as a buffer between Ukraine and Romania. The viability of Moldova in the long run will determine the level of conflict in relations between Kiev and Bucharest. The disappearance of Moldova from the political map of the world automatically transfers the motion vector of Romania to Ukraine.

2. Ukraine should strengthen its position in Transnistria, as in the case of Romania's absorption of Moldova Transnistria becomes the last buffer which separates Ukraine and Romania.

3. The development of economic projects in the region will integrate the countries of South-Eastern Europe, thus reducing the level of conflict.

Territorial Claims of Hungary

Transcarpathia is a region that has been a part of numerous territorial transfers and occupations in the 20th century, and comprises of large ethnic populations of Hungarians, Rusyns, Romanians and other minorities. Historically an integral part of the Kingdom of Hungary, Transcarpathia was annexed by Czechoslovakia in 1920 as a result of the post-WWI Treaty of Trianon which denied the principles of self-determination or a plebiscite for Hungarian minorities. The region was awarded to Hungary in 1939; and was then ultimately transferred to what was then Soviet Ukraine in 1945. Notwithstanding the regions tangled history, the ethnic composition of Transcarpathia has withstood decades of attempts at forced assimilation and discriminatory practices by governments in Prague, Moscow and Kiev; but has largely retained its 150-160,000 strong Hungarian minority in pocket communities along the Ukraine-Hungary border [5].

The Hungarian government placed considerable diplomatic and public pressure on Ukraine to protect its minority populations. According to the new Hungarian Constitution «Hungary shall bear responsibility for the fate of Hungarians living beyond its borders, and shall facilitate the survival and development of their communities; it shall support their efforts to preserve their Hungarian identity, the assertion of their individual and collective rights, the establishment of their community self-governments, and their prosperity in their native lands, and shall promote their cooperation with each other and with Hungary» [2].

In a speech on March 4, 2014 Hungarian Prime Minister Viktor Orban – whose government has made a cornerstone of its policy the protection of Hungarian minorities – criticized a decision of the new government of Ukraine to repeal the 2012 law «On the principles of the state language policy» which granted the minority language the status of a regional language approving its use in courts, schools and other government institutions in areas of Ukraine where the percentage of representatives of national minorities exceeds 10% of the total population of a defined administrative district. Passage of the repeal bill was met with regret by Hungary who considers it as a tool to suppress minority groups in Ukraine. Viktor Orban expressed Hungary's objection to the abolition

of the Ukrainian language law as illegitimate and unacceptable. Subsequent policy remarks by Orban advocating autonomy as an option for Hungarian minorities aggravated Ukrainian officials who had been already hesitant towards Hungary's liberal citizenship policy towards Hungarian minorities in neighboring states.

Currently the radical nationalist Jobbik party has demanded that full territorial autonomy be granted to the Hungarian and Ruthenian minorities in Transcarpathia. It is a reminder that the West, having failed to stop Russia's «territorial» adjustments in Georgia in 2008 or in Ukraine in 2014, has opened the door not only to Vladimir Putin but to other leaders around the world who may decide that the era of fixed borders is over and that they have everything to gain by seeking to expand their own.

Territorial claims of Poland

Kresy Wschodnie or Kresy («Eastern Borderlands», or «Borderlands») is a term that refers to the eastern lands that formerly belonged to Poland. These territories today lie in western Ukraine, western Belarus, as well as eastern Lithuania.

In the interbellum, the term Kresy roughly equated with the lands beyond the Curson line, suggested in December 1919 by the British Foreign Office as the eastern border for Poland. After the 1919–1921 war between Poland and the Soviet Russia Kresy became Polish. In September 1939, these territories were incorporated into the Soviet Union. Even though Kresy, or the Eastern Borderlands, are no longer Polish territories, the area is still inhabited by a significant Polish minority, and the memory of a Polish Kresy is still cultivated.

In 2014 Poles in the Zhitomir Region demand to form autonomy with broad self-governance rights on the territory of Ukraine. According to the statements made by some representatives of that ethnic minority, «over the last decades they have been going through difficult times being prosecuted and discriminated against by the Ukrainian authorities». The radical nationalist party of Ruch Narodowy together with the Hungarian Jobbik Party has published a joint statement demanding autonomy for the Poles and Hungarians living on the territory of Ukraine [7].

The attachment to the «myth of Kresy», the vision of the region as a peaceful, idyllic, rural land, has been an issue in Polish public discourse. «Restitution Kresy», a recently established organization, was created in 2015 to deal with the return of Polish property in the Western Ukraine. The organization brings together heirs of former owners of property nationalized in 1939–40. With a corresponding database at their disposal they are organizing a group of lawyers to prepare legal actions. The organization wants to return the property to heirs in case they produce evidence to go upon and prove themselves rightful owners.

It could be ignored, but the issue of «eastern Polish borderlands» (Polish Ukraine) is not only a public discourse. Polish schools and vocational colleges run a special course on «eastern borderlands». The students are invited to discuss the topics like «The days of territories' culture», «Guests from Ukraine», «Let's save Polish graves in Ukraine», «Meeting those who love the territories» etc [9].

Implications for Europe: the formation of aspirations to change existing borders in Eastern Europe in places of compact residence of national minorities in the west of Ukraine.

Conclusion

Being a new and important space on the Eurasian chessboard, Ukraine has a strong human potential, considerable opportunities to develop in industrial and agricultural spheres, as well as a favorable geographical position. Zbigniew Brzezinski famously argued that «Ukraine plays the role of a critically important geopolitical pivot» [4, p.46], that requires all geopolitical centers of power to pursue a balanced and rational approach towards Ukraine. United Europe should be no exception.

European decision-makers need a better understanding of historical peculiarities of Ukraine's development and its place in the regional political and socio-economic processes, as well as its ethnic and linguistic diversity. Such an approach will contribute to the genuinely rational foreign policy carried out towards the whole region and particular states, promotion of the interests of European investors, protection of human rights and freedoms, and the security and strengthening of democracy on the European continent.

European politicians and representatives of the expert community must recognize the seriousness of a whole range of external threats to Ukraine. Such an approach will stop their spread as well as contribute to the development of mechanisms and measures to prevent further disintegration of Ukraine and creation of new zones of instability in Eastern Europe.

References:

1. Case Concerning Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), Judgment, 3 February 2009. – <http://www.icj-cij.org/docket/files/132/14985.pdf>.
2. The Fundamental Law of Hungary, article D. <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>.
3. Treaty on the Relations of Good Neighbourliness and Co-operation between Romania and Ukraine, (United Nations, Treaty Series, Vol. 2159. – 335 p.
4. Brzezinski, Z. The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books, 1997. – 223 p.
5. Imre J. Russian aggression triggers related territorial dispute in Western Ukraine <http://www.hungarianreporter.com/english/russian-aggression-triggers-related-territorial-dispute-in-western-ukraine>
6. Iordachi, C. «Reacquiring The Romanian Citizenship in Historical Perspective: From the Restitution of State Citizenship to the Primacy of the Citizenship Status Acquired at Birth», In C. Iordachi (ed.) Reacquiring the Romanian Citizenship Historical, Comparative and Applied Perspectives, 2012. Bucharest: Curtea Veche – P. 310–395.
7. Istvan, S. Polish-Hungarian Joint Statement: Ruch Narodowy and Jobbik Demand Self-Governance for the Indigenous Polish and Hungarian People living in the Ukraine. http://www.jobbik.com/polish-hungarian_joint_statement_ruch_narodowy_and_jobbik_demand_self-governance_indigenous_polish.
8. Iwanski, T. Ukraine-Romania: a Sustained Deadlock. OSW Centre for eastern Studies, 30 December 2011. – <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw>

commentary/2011-12-30/ukraine-romania-a-sustained-deadlock.

9. Nesterov, V. Poland – Ukraine: Will Territorial Demands Follow Restitution Claims? Strategic Culture Foundation, 14.07.2015. – <http://www.strategic-culture.org/news/2015/07/14/poland-ukraine-will-territorial-demands-follow-restitution-claims.html>.

10. Sanders D. Maritime Power in the Black Sea. Ashgate Publishing, Ltd., 2014 – 165 p.

11. Trifkovic, S. The Problem, The Prospects, Ukraine's Response. Presented at the AIU forum in Kiev, June 17, 2010. – <http://www.aminuk.org/index.php?idmenu=12&idsubmenu=167&language=en#.Vh-5Wvntmko>.

Анотація

Дворніченко Д. Ю. Західний кордон України: ризики та потенційні загрози національній безпеці. – Стаття.

У статті аналізуються передумови виникнення та тенденції розвитку викликів безпеці України. Особливу увагу приділено аналізу політичної та дипломатичної боротьби навколо західного кордону України. Визначені ключові осередки потенційної напруги у відносинах України з її західними сусідами.

Ключові слова: безпека, потенційні загрози, територіальна цілісність, територіальні претензії, західні сусіди України.

Аннотация

Дворниченко Д. Ю. Западная граница Украины: риски и потенциальные угрозы национальной безопасности. – Статья.

В статье анализируются предпосылки возникновения и тенденции развития вызовов безопасности Украины. Особое внимание уделено анализу политической и дипломатической борьбы вокруг западной границы Украины. Определены ключевые очаги потенциальной напряженности в отношениях Украины с ее западными соседями.

Ключевые слова: безопасность, потенциальные угрозы, территориальная целостность, территориальные претензии, западные соседи Украины.

Summary

Dvornichenko D. Yu. Ukraine's western border: risks and potential threats to national security. – Article.

The article analyzes the prerequisites of emergence and trends in development of Ukraine's security challenges. Particular attention is paid to the analysis of the political and diplomatic struggle over Ukraine's western border. Key imbroglios in the relations between Ukraine and its western neighbors are identified.

Key words: security, potential threats, territorial integrity, territorial claims, Ukraine's western neighbors.

УДК 341.1

Л. В. Ярова*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
Національного університету «Одеська юридична академія»***ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ**

Постановка проблеми. Актуальність статті обґрунтована тим, що однією з найважливіших тенденцій сучасних міжнародних відносин є інтеграційні процеси, які можуть докорінно змінити політичну картину світу. Будівництво єдиної Європи показує, наскільки це складне й неоднозначне явище.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі даних національних доповідей про Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) розглянути особливості європейської соціальної політики. Дана мета визначає рішення такого дослідницького завдання: виявити переваги й недоліки процесу євроінтеграції, з якими зіштовхнулися країни Центральної й Східної Європи (ЦСЄ).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Євросоюз ділиться на так звану «стару» Європу й нових членів Євросоюзу. Вперше в історії в ЄС вступила така велика кількість країн, рівень добробуту й рівень розвитку економіки яких значно відрізняється від країн – «старих» членів ЄС. Таке активне розширення може значно збільшити положення в ЄС як фінансово, так і функціонально. Будь-яке погіршення стану світової економіки, що відбивається на Європі, буде мати вплив на дебати із приводу доцільності вступу в ЄС і умов, необхідних для цього вступу [1].

Процес євроінтеграції не можна оцінювати однозначно, оскільки він має як позитивні, так і негативні сторони. До переваг можна віднести ріст можливостей доступу до ринку, приплив капіталу, прямі трансферти фінансових ресурсів з Європи, поліпшення перерозподілу факторів виробництва, підвищення ефективності економічних процесів, економію фінансових ресурсів внаслідок ослаблення бар'єрів в операціях із країнами ЄС [2].

У березні 2000 р. на сесії Європейської ради, що проходила в столиці Португалії, була прийнята так звана Лісабонська стратегія, націлена на перетворення ЄС до 2010 р. у саму конкурентно спроможному й динамічну у світі економічну зону. Тим самим Євросоюз спробував не тільки звести воедино основні елементи своєї економічної політики, але й узгодити їх з викликами глобалізації. Крім переходу до «економіки знань», нова стратегія припускала реалізацію принципів стійкого розвитку, тобто досягнення стійких темпів росту, створення великого числа нових робочих місць і забезпечення гідного рівня життя всім групам населення.

Однак незабаром стало ясно, що домогтися наміченого не вдасться. Щоб не допустити зриву Лісабонської стратегії, Євросоюзу довелося внести в неї серйозні корективи. У прийнятій в 2005 р. новій редакції Лісабонської стратегії (тепер вона називається «Лісабонська стратегія росту економіки й зайнятості») головними цілями були оголошені економічний ріст і збільшення числа робочих місць. До пріоритетних

завдань віднесене також стимулювання НДОКР (науково-дослідної досвідченої конструкторської роботи), підвищення якості життя, захист навколишнього середовища й забезпечення енергетичної безпеки ЄС.

Багато хто із країн ЦСЄ, що вступили в Європейський Союз, з огляду на істотні розходження в економіці зіштовхнулися з такими проблемами, як ріст бідності й соціальної напруженості, висока інфляція й слабкість фінансової системи, проблеми державного керування й соціальні показники, що погіршуються, і т.п.

Ситуацію погіршила розгорнута восени 2008 р. світова економічна й фінансова криза. Стосовно до Європейського Союзу нинішня криза володіє двома особливостями. Перша пов'язана зі зміною ролі ЄС у міжнародному поділі праці й обумовленим цим ризиком ослаблення його конкурентних позицій. Друга походить із недавнього розширення ЄС на схід. Тепер перехідна економіка є невід'ємною частиною господарського ландшафту Євросоюзу, а вона реагує на кризу (поза залежністю від того, зізнається це офіційно Брюсселем чи ні) інакше, чим розвинена ринкова економіка. Таким чином, фінансово-економічна криза викликала в ЄС асиметричний шок.

У нових країнах-членах ЄС відзначаються набагато більш низьким рівнем абсолютної бідності, ніж в інших країнах ЦСЄ/СНД, завдяки тому, що на початку перехідного періоду вони мали більше високий рівень економічного розвитку й досягли більших успіхів у проведенні реформ. Деякі держави, наприклад, Чеська Республіка й Словенія, по суті, викоринили абсолютну бідність. У Венгрії й Словаччині значно скоротилася кількість тих, хто живе на менш чим 4,30 долари по ПКС (паритет купівельної спроможності) у день. Однак проблеми відносної бідності, позбавлень і нерівності є навіть у найбільш багатих нових країнах-членах; особливо з того часу, як Європейський Союз почав приділяти увагу соціальній ізоляції, рівень національної бідності став вимірюватися по питомій вазі тих, хто має доходи нижче 60 відсотків від медіанного доходу в країні.

Відповідно до такого визначення бідність у багатьох із цих країн збільшилася з 1990 р., і в цей час перебуває в межах від 8 відсотків у Чеській Республіці до 21 відсотка в Словаччині.

Автори національних доповідей про ЦРТ (Цілі Розвитку Тисячоліття) у більшості країн переформулювали глобальну мету так, що вона склалася у вдвічі скорочені частки людей, розташованих у нижній частині розподілу по доходах.

У доповідях по Угорщині й Словенії ставиться завдання скорочення кількості тих, хто живе на дохід нижче 60 відсотків від медіанного доходу, а в

доповіді по Литві як цільова група вказуються ті 15 відсотків населення країни, споживання яких нижче половини середнього подушевного споживання в країні. У доповіді по Латвії як орієнтири висувається скорочення кількості тих, хто живе на доходи нижче 40 і 60 відсотків від медіанного доходу, а також ставиться завдання скорочення нерівності в доходах.

Абсолютна бідність дотепер зустрічається серед уразливих соціальних і етнічних груп, і її скорочення повинно стати пріоритетом для всього субрегіону [3].

У доповіді по Словаччині основна мета скоротити вдвічі частку тих (в основному циган), хто має доходи нижче лінії бідності 2,15 долари по ПКС у день (зараз – 2,6 відсотки населення), для того, щоб знизити абсолютну бідність до рівня Польщі й Угорщини. ЦРТ у цій національній доповіді інтерпретується так, що вимагає зупинки поширення бідності серед циган, 85 відсотків яких мають доходи нижче прожиткового мінімуму.

Угорська доповідь виділяє хронічно безробітних, бездомних і циган як групи, що найбільш піддаються погрози соціальної ізоляції, насамперед, через їхній низький рівень освіти.

Чеська доповідь, навпаки, привертає увагу до важкого положення матерів-одиначок, для яких рівень бідності став утричі вище в Чеській Республіці й удвічі вище в Угорщині. У чеській доповіді ставиться завдання скорочення рівня бідності (по рисі, що представляє собою 1,6 прожиткового мінімуму) серед матерів-одиначок до 20 відсотків, що буде істотним скороченням у порівнянні з рівнем у 35 відсотків, зафіксованим в 1995 р. Відмінною рисою цих доповідей також є постановка завдання скорочення розходжень між різними частинами цих країн, особливо в тому, що стосується сільських і ізольованих районів [4].

З огляду на відносно низький (6 відсотків) загальний рівень безробіття в країні, в угорській доповіді вказується, що подальше зниження національного рівня може бути досягнуто, тільки якщо сконцентруватися на регіональних і місцевих ринках праці. У доповіді по Словенії пропонується ряд мір, спрямованих на підвищення добробуту найбільш бідної частини країни до 70 відсотків від рівня найбільш багатого району. У нових країнах-членах ЄС відзначається набагато більше низький рівень абсолютної бідності, ніж в інших країнах ЦСЄ/СНД.

Абсолютна бідність дотепер зустрічається серед уразливих соціальних і етнічних груп, і національна доповідь по ЦРТ вважає, що її скорочення повинне стати пріоритетом для всього субрегіону. Рівень бідності в сільських районах перевищує рівень бідності в містах в 2,5 рази, відносна бідність зачіпає приблизно 28 відсотків сільського населення. Ці доповіді також виділяють безробіття як основну причину бідності (більшість безробітних не має роботи більше року й у такий спосіб ризикує втратити свою кваліфікацію). Це особливо справедливо для Словаччини й Польщі, де рівень безробіття становить 16–20 відсотків. Імовірність виявитися бідним для безробітного в Словаччині у п'ять разів вище, ніж в основній сукупності населення.

У словенській доповіді витримується заклик до збільшення витрат на навчання безробітних, субсидування зайнятості, мінімальну заробітну плату, пенсії й допомогу з непрацездатності, а також до вживання заходів з підтримки родин і забезпечення житлом. Паралельно у польській доповіді ставиться завдання скорочення на 50 відсотків кількості тих, хто має право на соціальну допомогу, а в чеській доповіді формулюється завдання скорочення на 15 відсотків абсолютного числа осіб, що одержують державні посібники [5].

Загалом, рекомендації з досягнення ЦРТ у нових країнах-членах ЄС відображають їх зобов'язання як країн ЄС, особливо у зв'язку з Хартією соціальної інтеграції й Лісабонським порядком денним із поліпшення економічної конкурентоспроможності й соціального забезпечення.

Однак очевидні протиріччя між рекомендаціями зі збільшення соціальних витрат, з одного боку, і пропозиціями реформування ринку праці й соціальної політики в напрямку виходу людей з бідності через стимули для роботи й скорочення хронічного безробіття, з іншої. Як видно, буде потрібно розумна комбінація обох підходів; однак той факт, що вже зараз ці держави перерозподіляють більшу частину ВВП (45-50 відсотків) своїх країн, дозволяє думати, що, принаймні, у менш багатих нових країнах-членах ЄС ініціативи з нарощування витрат у цій сфері наткнуться на бюджетні обмеження [6].

Сьогодні в найбільш розвинених країнах Західної Європи (Франції, Німеччини, Італії й ін.) існує досить ефективна система соціального захисту, багато в чому завдяки багаторічній боротьбі громадських організацій і рухів, насамперед, профспілок як найбільш масових і соціально активних об'єднань. За весь післявоєнний період завдяки діалогу влади й суспільства в цих країнах не допустили великого розриву між доходами найбільш багатих і найбільш бідних громадян. Сформована на сьогоднішній день соціальна справедливість у європейських країнах, поза всякими сумнівами, є результатом завоювань масових організацій і громадянського суспільства в цілому, а також розумним компромісом з боку підприємців і держави [7].

Як відомо, наявність розвинених систем соціального захисту являє собою фундаментальний компонент і відмінну рису європейської моделі ринкового господарства. Відповідні інститути виконують важливу роль у згладжуванні соціальних напруг, що виникають у результаті демографічних і економічних рухів.

У роботах дослідників проблем європейської соціальної моделі (Каргалова М.В., Яригіна Т.В. і ін.) (Роль пріоритетних національних проєктів у формуванні активної соціальної політики. – М.: Форгрейфер, 2008.) приводяться численні приклади того, що у випадку руйнування системи соціального захисту й соціальних інститутів держави значно зростає активність екстремістських груп. Якщо подивитися на більшість «гарячих крапок» Європи, то стане очевидним, що вони з'являються там, де уряди не можуть упоратися з гострими соціальними проблемами й, у першу

чергу, забезпечити соціальний захист населення. У сполученні з іншими факторами – кризовими явищами в економіці, безробіттям, поляризацією доходів, поглибленням соціальних і економічних дисбалансів і негативних наслідків глобалізації – сама обстановка провокує зіткнення різних інтересів, які здобувають форму політичної, релігійної й національної конфронтації [8].

На перший погляд, може здатися, що в національних системах соціального захисту країн Європейського союзу більше розходжень, ніж подібностей, оскільки кожна держава йшла своєю дорогою при формуванні соціальної політики. Проте можлива їх типологізація, що допоможе краще вивчити досвід європейських країн і застосувати його в українських умовах. У науковій літературі під моделлю соціального захисту розуміються сформовані принципи організації й функціонування програм соціального забезпечення. Відповідно до звіту Європейської комісії, представленою в 1995 р., у країнах Європейського Союзу домінують чотири основні моделі: континентальна, англосаксонська, скандинавська й південно-європейська.

Соціальна політика країн Європейського Союзу в широкому її контексті (що включає витрати на розвиток людського капіталу) є найважливішим чинником, що обумовлює одну з головних характеристик сучасного європейського суспільства – низький ступінь диференціації доходів, значний рівень соціальної рівності.

Особливістю європейської соціальної політики є активна й масштабна участь держави в процесах відтворення, високі податки й соціальні внески, за рахунок яких відбувається формування соціального бюджету. Звідси – великий податковий тиск на підприємства й населення, що може впливати на розвиток. Причина цього – в неефективному використанні поступаючих у бюджет засобів від підприємств і населення. Ефективне використання засобів припускає, що засіб через систему кругообігу ресурсів на макrorівні вертається від держави в економіку як у формі підтримки попиту, так і у формі необхідних компонентів росту: капіталовкладень в інфраструктуру, підтримки найбільш важливих і перспективних галузей, більш якісної і мотивованої робочої сили, більшої продуктивності праці й росту конкурентоспроможності. Така логіка взаємозв'язку соціальної політики й економічного розвитку притаманна країнам Європейського Союзу. У довгостроковому плані відзначається досить тісна кореляція росту соціальних витрат і продуктивності праці. Важливо, однак, щоб дотримувався баланс, тому що рівень соціальних витрат не повинен виходити за рамки певної норми. Ця норма в країнах ЄС становить до 20% ВВП по соціальних внесках – визначальних витратах, що йдуть безпосередньо на соціальне забезпечення. На податки доводиться до 30% ВВП – ці ресурси в значній мірі направляються на фінансування інших галузей соціальної сфери. Зазначені норми, адаптовані до рівня розвитку й продуктивності економіки, забезпечують її ефективність.

На даний час соціальна політика ЄС практично

забезпечена нормативно-правовою базою на європейському рівні: мінімальні соціальні стандарти, гармонізація систем соціального захисту й установлення загальноєвропейських норм, збалансування національних законодавств, Директиви, що захищають інтереси окремих соціальних груп: молоді, жінок, старих, інвалідів, мігрантів.

Велика увага приділяється впливу на людину новітніх технологій і виробничого середовища, якості життя, що включає в себе аспекти культури, утворення дозвілля. Це не означає, що всі проблеми вирішені. Однак Європейський Союз прикладає досить багато зусиль для того, щоб реальна соціальна політика ЄС, що має солідну правову основу, відповідала масштабу й характеру сучасних соціальних проблем. Європейська соціальна модель постійно вдосконалюється, відбиваючи нові реалії суспільного розвитку. Представляється, що й далі буде зростати роль соціального партнерства, стануть різноманітніші його форми, збільшиться склад учасників. Соціальний діалог повинен з'єднати в собі можливості соціальних, політичних і цивільних сил суспільства і зіграти важливу роль у просуванні до реального політичного союзу.

В європейських країнах розробляються й вживаються заходи, що дозволяють уникнути великих соціальних конфліктів і конфронтацій. У цьому проявляється здатність суспільства дати адекватну відповідь на виклики ХХІ століття, одним із яких стала світова економічна криза. Відповідь громадянського суспільства полягає в тому, що відповідальність за успіх економічних і соціальних трансформацій, забезпечення соціальної безпеки й стабільності лягає рівною мірою на державу, бізнес і неурядові організації (громадянське суспільство в цілому й окремих громадян зокрема). Для цього необхідно активно використати компроміси й політику соціального партнерства із залученням інститутів громадянського суспільства.

Структури громадянського суспільства як найбільш організована й активна частина суспільства забезпечують соціальну базу й підтримку, а якщо буде потреба – й протидію реалізації мір, проведених бюрократичними структурами в порушення законних прав громадян. Саме вони здатні найбільше об'єктивно оцінити соціальний ефект державної політики, результати і якість роботи офіційних структур. Доступ до фінансового контролю в соціальній сфері здійснюється й через включення представників громадянського суспільства в керівні органи європейських структурних фондів, які акумулюють значні засоби із власного бюджету Співтовариства й займаються їхнім розподілом відповідно до поставленого перед ними завданнями. Без суспільного контролю за виконанням планів, зокрема за розподілом засобів і їхнім цільовим використанням, цей процес буде сильно ускладнений.

В останні півтора-два десятиліття в більшості європейських країн активізувався пошук нової моделі керування охороною здоров'я з акцентом на економічних механізмах, а в ряді країн – на ринку регуляторів розвитку галузі. У цей період намітився ряд стійких тенденцій, головні з яких – абсолютний

і відносний ріст обсягів фінансування, підвищення ролі договірних відносин між покупцями й поставачками медичних послуг, використання нових механізмів мотивації медичних працівників. Деякі країни приступили до практичної реалізації моделей квазіринкових відносин.

Висновки. Можна зробити висновок, що, незважаючи на розходження в моделях соціальної політики, країни Європейського Союзу у своїй основі є соціально-орієнтованими державами. Їхні розходження полягають у ступені цієї «соціальності». Функція суспільного добробуту будується відповідно до подань конкретного суспільства про справедливість і при особистій участі держави. Визначення її виду залежить від сполучення ринку й держави в економіці, тобто від того, яка концепція соціально-економічного розвитку обрана відповідним суспільством: неоліберальна або егалітарна. Ідея свого роду контракту, що держава має із суспільством у цей час, виражається в певних зобов'язаннях держави стосовно суспільства, що склало з ним такий контракт. Так, в обмін на податки на користь держави, що сплачуються суспільством на постійній і регулярній основі, держава гарантує суспільству фінансування, виробництво й розподіл тих або інших суспільних і соціально вагомих благ. У зв'язку із цим виникає проблема конкретизації соціальних гарантій з обліком їхнього економічного наповнення.

Аналіз досліджуваної проблеми показує, що можливі два варіанти трансформації соціальної політики. Зміст першого в тому, що необхідно знижувати загальний рівень соціальних витрат, що суспільство буде змушено так чи інакше прийняти й адаптуватися до нього. Це пов'язане з ростом конкуренції з боку компаній країн з більш низькими витратами виробництва, особливо – більш низькою оплатою праці при аналогічному рівні якості продукції. З іншого боку, це зацікавленість відповідних країн у залученні прямих іноземних інвестицій. Другий – гіпотетичний варіант підвищення цієї норми, пов'язаний довгостроковою перспективою з можливим новим ривком у продуктивності праці в умовах науково-технічної революції ХХІ століття.

Сутність процесу реформування соціальної політики в країнах Європейського Союзу на сучасному етапі припускає серйозну модернізацію соціальної сфери, а саме перехід від пасивної до активної соціальної політики, з акцентом на працевлаштування, професійну підготовку, допомогу молоді, інвалідам і людям похилого віку, рішення проблеми бідності й соціального виключення. Особлива увага приділяється реформам пенсійного забезпечення й медичного страхування. Основна мета складається в скороченні темпів росту соціальних витрат.

Література

1. Бакаева И. Проблемы конвергенции стран Центральной и Восточной Европы с Европейским Союзом / И. Бакаева // Економіст. – № 2. – 2003. – С. 36–38.
2. Lenta.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tribuna.com.ua>.
3. Национальные цели развития тысячелетия: платформа для действий. Региональный доклад о целях развития тысячелетия в странах Европы и СНГ // Региональное бюро ПРООН по странам Европы и Содружества Независимых Государств, 2006. – С. 51–52.
4. Канунников А. Гражданское общество и государство в условиях кризиса / А. Канунников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawinrussia.ru/dokladi/2009-03-19/grazhdanskoe-obshchestvo-i-gosudarstvo-v-usloviyah-krizisa.html>.

Анотація

Ярова Л. В. Особливості європейської соціальної політики. – Стаття.

У статті аналізуються дані національних доповідей про Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), і на цій основі розглядаються особливості європейської соціальної політики. Виявлено особливість європейської соціальної політики, суттю якої є активна й масштабна участь держави в процесах відтворення; високі податки й соціальні внески, за рахунок яких відбувається формування соціального бюджету. Як наслідок – великий податковий тиск на підприємства й населення, що може впливати на розвиток.

Ключові слова: Цілі Розвитку Тисячоліття, Європейський Союз, європейська соціальна політика, соціальний захист, роль держави.

Аннотация

Яровая Л. В. Особенности европейской социальной политики. – Статья.

В статье анализируются данные национальных докладов о Целях Развития Тысячелетия (ЦРТ), и на этой основе рассматриваются особенности европейской социальной политики. Выявлена особенность европейской социальной политики, сутью которой является активное и масштабное участие государства в процессах воспроизводства; высокие налоги и социальные взносы, за счет которых происходит формирование социального бюджета. Как следствие – большое налоговое давление на предприятия и население, что может оказывать негативное воздействие на развитие.

Ключевые слова: Цели Развития Тысячелетия, Европейский Союз, европейская социальная политика, социальная защита, роль государства.

Summary

Yarova L. V. Features of European social policy. – Article.

This article analyzes national reports on the Millennium Development Goals (MDGs) and on this basis, the features of European social policy. The features of European social policy, the essence of which is the active and massive participation of the state in the processes of reproduction, high taxes and social contributions, which is due to the formation of the social budget. Hence a large tax pressure on businesses and citizens that may have a negative impact on development.

Key words: Millennium Development Goals, the European Union, European social policy, social protection, role of the state.

УДК 341.1

І. І. Проноза
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

ГІБРИДНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ЗАГРОЗА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

Міжнародне безпекове середовище нині опинилося у стані глибокої кризи, яку оцінюють як найбільш масштабну з часів розпаду «холодної війни». Експерти та політики заговорили про загрозу глобального конфлікту, осередком якого можуть стати події у Східній Європі.

В умовах постбіполярного світу економічна стабільність і процвітання країн Європейської спільноти були забезпечені наявною системою міжнародної безпеки. Унаслідок російської агресії проти України, окупації Криму та подій на Сході України система європейської і глобальної безпеки виявилася багато в чому безпорадною та неефективною, що поставило під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на континенті. При цьому Україна опинилася на зламі глобальної системи безпеки, у найбільш гарячій точці зіткнення інтересів глобальних гравців.

Дії Росії проти України підривають регіональну стабільність у країнах від Балтії до Чорноморсько-Каспійського басейну, кидаючи виклик НАТО як ключовому елементу європейської безпеки та ставлячи під сумнів подальшу долю всього Європейського проекту й ідеї об'єднаної Європи.

Специфіка нинішньої безпекової кризи значною мірою полягає в тому, що вона розгортається в умовах глобалізації, тобто кардинального підвищення ступеня взаємної залежності суб'єктів міжнародної політики. Це вимагає підвищення рівня міжнародної відповідальності від учасників системи міжнародних відносин [1, с. 3–4].

Військова збройна агресія Російської Федерації проти України, що почалася 2014 року, стала довготривалим фактором впливу не лише на українську, але й на світову політичну, економічну, військову та соціальну реальність.

Внаслідок дій РФ впродовж 2014–2016 років було деформовано систему глобальної та регіональної безпеки, а також чинну систему міжнародного права. Майже всі міжнародні гарантії безпеки для України (зокрема в межах Будапештського меморандуму) виявилися недієздатними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів — Російська Федерація.

З лютого 2014 року триває «гібридна війна» РФ проти України. Численні зусилля міжнародної дипломатії на цей час, на жаль, не привели ні до врегулювання, ні навіть до «заморожування» ситуації на Сході України. Попередні Мінські угоди, ухвалені у вересні 2014 року (Мінський протокол і Мінський меморандум) були зірвані — тривала російська агресія на Донбасі. 12 лютого 2015 року президенти України, Франції, Німеччини і РФ погодили новий документ — «Комплекс заходів з виконання Мінських угод», яким передбачалося врегулювання конфлікту до кінця 2015 року. Однак виконання цих заходів перенесено на 2016

рік і через перебіг подій фактично перетворюється на невизначений у часі, важкопрогнозований процес [2].

Слід констатувати, що, з одного боку, ситуація на Сході України не зазнала суттєвих змін на краще — тривають бойові дії, не дотримуючись режиму тиші. Зберігаються кардинальні розбіжності в позиціях сторін — України і РФ — щодо врегулювання конфлікту. Зокрема, виконання Мінських угод за російським сценарієм несе загрозу дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні і руйнування державності. З іншого боку, швидко змінюється міжнародна ситуація — загострилась ескалація міжнародного тероризму (теракти в Парижі та Брюсселі), виникла «міграційна криза» в ЄС, відбулося російське воєнне втручання в Сирії, набрав обертів гострий конфлікт Москви та Анкари. Це знижує гостроту сприйняття міжнародною спільнотою подій на Донбасі, надає їм певного «фонового» характеру в очах Заходу і підштовхує його до спроб «заморозити» ситуацію там будь-якою ціною, в тому числі за рахунок інтересів України.

Тим часом РФ продовжує військову експансію на Донбасі з метою руйнування української державності, і нині немає жодних підстав очікувати змін на краще в політиці Кремля. Отже, російсько-український конфлікт (який має регіональний і глобальний вимір) набуває довготривалого характеру з перманентними загостреннями та непередбачуваними наслідками [3].

Росія застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом — «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 року території Автономної Республіки Крим, а потім — підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України.

Як проблема російсько-український конфлікт або гібридна російсько-українська війна тільки набирає аналітичної ваги, зокрема, завдяки роботам Я. Грицака [4], Ю. Макарова [5], І. Лосєва [6], Л. Залізняка [7] та інших. До розробки цієї проблематики вже долучилися (і така робота триває) зарубіжні науковці, політологи та експерти Дж. Маргаймер [8], С. Мінасян [9], Д. Тренін [10], Г. Кіссінджер [11], Зб. Бжезінський [12], Е. Лукас [13].

Базовою причиною воєнного російсько-українського конфлікту на Донеччині стала ідеологія расизму (російський націоналізм), яка об'єднала в собі російський фашизм, культ особи Путіна, антизахідну (антиамериканську, антинатовську) істерію, доктрину «русского мира», міжнародний тероризм. Росія кинула виклик Європі (Німеччина, Велика Британія, Франція) та США як гарантам безпеки України згідно з Будапештським меморандумом 1994 року. Росія

розпочала війну з Україною згідно з доктриною Герасимова (Валерій Васильович Герасимов, начальник Генштабу ЗС Росії), яка була презентована російському суспільству в січні 2013 року. Ця доктрина входить до складу оновленої Воєнної доктрини Росії від 30 грудня 2014 року (уточнена попередня Воєнна доктрина від 5 лютого 2010 року, яка скасована Указом Президента РФ від 25 грудня 2014 року № 815) й передбачає ведення «гібридної війни» (тенденція до стирання меж між миром і війною, коли війну не оголошують і не ведуть за встановленими правилами) [14].

Визначення «гібридна війна» відсутнє в міжнародно-правових документах. Більше того, такого поняття не існує й у Воєнній доктрині України – документі, що є національною системою керівних поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів. Вони мають прихований характер та спостерігаються переважно у політичній, економічній, інформаційній і спеціальній сферах. Військових для вирішення окремих завдань залучається в невеликій кількості.

При цьому, характерні особливості «гібридних війн» такі:

- агресія без офіційного оголошення війни;
- приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті;
- широке використання нерегулярних збройних формувань (в тому числі під прикриттям мирного населення);
- нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягненими домовленостями;
- взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами);
- широка пропаганда та контрпропаганда з застосуванням «брудних» інформаційних технологій; протистояння у кібернетичному просторі.

Сьогодні тема «гібридних війн» вже широко висвітлюється у ЗМІ, а також є предметом спеціальних досліджень. Зокрема, такі дослідження проводились відомими експертами світового рівня, в тому числі Френком Гофманом, Деніелом Ласіком, Джорджем Девісом та Девізом Кілкалленом (США), а також Френком ван Каппеном (Нідерланди).

Назвемо основні відмінності «гібридної війни» від війни традиційної, фронтальної.

1) Гібридну війну не оголошують: це дає змогу країні-агресору маніпулювати міжнародною думкою, а країна, на яку здійснюється агресія, неспроможна адекватно реагувати на загрозу, бо юридичної підстави нібито нема (не оголошено військового стану).

2) Гібридна війна планується під стратегію інформаційної війни, за якою здійснюється побудова такої зомбі-реальності, за якою противника оголошують «нелюдом», «фашистом», приреченим на знищення.

3) Метою гібридної війни є не стільки завоювання як таке, скільки створення хаосу, безперервного конфлікту, постійне генерування провокацій, непридатних для життя умов, руйнування інфраструктури.

4) Використовуються постановочні воєнні дії, виконувані акторами, призначені для зйомок картинок для показу в зомбі-ЗМІ.

5) Суть гібридної війни – ідентоцид, тобто знищення національно-державної громадянської ідентичності країни-суперника.

Генерал-майор Франк ван Каппен, який працював радником з безпеки при ООН і НАТО, зазначає: «Держава, яка веде гібридну війну, укладає угоду з недержавними виконавцями: бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами». Участь російських військ у зарубіжній спецоперації в Україні є приватною авантюрою Путіна і його оточення і буде державною політикою Росії доти, поки він не отримає серйозного опору Європи, світової спільноти.

Отже, Росія, задалегідь готуючись до «відновлення Радянського Союзу», завдяки кланово-олігархічним зв'язкам поставила на чолі України «маріонетку» Віктора Януковича, впровадивши свою розвідувальну агентуру в усі щаблі державної влади. Підготувавши таким чином «прихильників» сепаратизму, створювала постановочні картинки для ЗМІ про уявну загрозу «фашизму» в Україні та «громадянську війну». Після неперевершеного героїзму українців на Майдані, наслідком якого стало скинення злочинної влади в Україні, В. Путін занепокоївся ескалацією духу Свободи в Росії. Саме тоді й розпочалася ганебна військова кампанія проти Української держави.

Так, Україна протистоїть та веде повномасштабну війну зі світовим агресором, котрий діє відверто терористичними методами.

Одним із інструментів гібридної війни стали терористичні акти в українських містах, які організовувала Росія, про це на брифінгу 24 лютого 2015 року повідомив речник Міністерства закордонних справ України Євген Перебийніс після теракту 22 лютого 2015 року у Харкові: «Не полишаючи спроб за будь-яку ціну розхитати ситуацію в Україні, Росія сьогодні почала абсолютно цинічну практику організації терористичних актів в українських містах за межами проведення АТО» [15].

Терористичний акт як елемент терористичної діяльності та знаряддя гібридної війни – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіювали значної майнової шкоди чи приводили до інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на ухвалення рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Вибухи в Україні під час російської збройної агресії 2014–2016 років – це терористичні акти, які проводились проросійськими агентами під час агресії Росії щодо України на підконтрольній українській владі території України з метою залякування населення

та перешкоджання діяльності волонтерського руху в Україні.

Але, як виявилось, Крим і схід України були для В. Путіна лише початком. Початком, що зламав систему колективної безпеки, зруйнував європейські кордони, змінив в регіоні паритет сил. І зараз гібридна війна російського розливу починає розповзатися по Європі.

Нещодавно президент Болгарії Росен Плевнелієв заявив, що Росія вже розпочала гібридну війну на Балканах для дестабілізації усієї Європи. Він звинуватив Москву у запуску масованої кібератаки на держустанови Болгарії і у збільшенні в 10 разів кількості порушень повітряного простору його країни російськими літаками. Порушення Росією повітряного простору та морських кордонів країн Балтії та Скандинавії вже нікого не дивує. Проплачені газетні та телевізійні сюжети про те, як важливо дружити з «хорошими руськими», та з брудом про Україну нав'язливо майорять у європейських ЗМІ.

Інформаційна експансія завжди є прелюдією до експансії військової. Нас навчили цьому Крим та Донбас. Навчили нас, але не Європу. Скандали з фінансуванням Росією праворадикальних політичних сил, зокрема, що не випадково, у Франції (партія «Національний фронт» Марі Ле Пен отримала «кредит» у розмірі 9 мільйонів євро на партійну діяльність від Першого чесько-російського банку), на жаль, не зменшили їх рейтингу та впливу.

Бомбардування російською авіацією Сирії стрімко активізувало неконтрольовані потоки і до того досить великої кількості мігрантів до ЄС, що стало серйозним поштовхом для дестабілізації ситуації в Європі.

Так, Росія завдає потужних ракетно-бомбових ударів не по Європейському Союзу, а поки що по сирійських провінціях Латакія, Хама і Хомс. Але кожен вибух не тільки вбиває, а й призводить до багатотисячних хвиль біженців, які змушені тікати від смерті, залишаючи свої знищені вщент будинки.

Таким чином, Європа стала не тільки спостерігачем, але й мішенню гібридної війни, яку розв'язала Росія на континенті. Путін примусив Європу витрачати значні кошти і ресурси на вирішення міграційних проблем, масштаб яких дестабілізував ЄС. Метою було не лише відвернути увагу від українського питання. Було створено унікальні умови для проникнення до європейських країн тисяч підготовлених та озброєних терористів і носіїв радикальних течій ісламу. А різке зростання терористичної загрози, що значно перевищила поріг ефективного реагування європейських спецслужб та інших державних інституцій, призвело як до паризької (листопад 2015 року) так і до бельгійської трагедій (березень 2016 року).

Провідним демократичним європейським країнам необхідно зрозуміти, що тоталітарно-мілітаристська агонія Російської Федерації – незворотний процес. Потрібно це сприйняти спокійно і раціонально, не допомагаючи Росії у продовженні цієї агонії. Потрібно скорегувати свої середньострокові плани з урахуванням ізоляції цієї країни в економічному, технологічному і міграційному плані. Відповідно, жорсткі санкції потрібно розглядати не як тимчасову кампанію, а як послідовну політику, що створює умови для саморуйнації залишків агресивної імперії.

Безумовно, для недопущення розширення військової загрози і провокацій з боку Росії, яка поглинає саму

себе, потрібно серйозне посилення потенціалу НАТО, створення нездоланного силового бар'єру вздовж всіх східних рубежів. Важливу роль в цьому питанні повинна відіграти Україна, яка вже сьогодні мужньо стоїть на шляху агресивних планів Кремля. Тому посилення нашого військово-технічного потенціалу відповідає глобальним планам відновлення миру та безпеки на європейському континенті, а також відновлення світового порядку, що базується не на силі ядерної зброї, а на відповідальній, послідовній і прогнозованій позиції провідних демократичних країн світу.

Україна сьогодні має стати одним з ключових гравців у регіоні, задавши ефективні формати оперативної взаємодії з тими державами, які потенційно є об'єктами російської агресії.

Росія у своїй пропагандистській політиці намагається показати війну як внутрішні проблеми України, називаючи російсько-український військовий конфлікт громадянською війною, революцією за незалежність двох «республік» ДНР і ЛНР. Прихід до влади в Україні демократичних сил РФ представляє як державний переворот національно-фашистської хунти. Незважаючи на значну перевагу серед сепаратистів громадян Російської Федерації, Росія вперто намагається доводити міжнародній спільноті свою непричетність до воєнних подій на південному сході України [16].

Розвиток України має відбуватися на основі практичного втілення гуманістичних цінностей нової Європи та відкритого світу на протидію агресивному та авторитарному російському шовінізму. Формування відповідної доктрини в гуманітарній сфері є надзавданням сьогодні для українських інтелектуалів та політиків.

Свобода, яка є базовою цінністю для українців, є найкращим середовищем для реалізації інтелектуального потенціалу людини, що є ключовим капіталом сучасного світу. Отже, реформа державних інститутів повинна мати на меті створення ефективних інструментів для реалізації потенціалу особистості у всіх сферах життя. Це має стати ключовим завданням для держави: безпека людини, її розвиток і добробут.

Лише європейська держава, побудована на довірі своїх громадян, яка реалізує принципи справедливості та верховенства права, функціонує в інтересах людини та задля її розвитку, може створити нову ефективну систему безпеки, відновити та захистити свої кордони, стати одним із реальних та впливових суб'єктів світової політики.

Очевидно, сучасна гібридна загроза українській державності як частини європейського простору з боку РФ вимагає не просто пошуку адекватних відповідей на щоденні виклики. Нині є розробка системної відповіді, стратегії на роки вперед. Це видається неможливим без теоретично-методологічного осмислення сутності гібридної війни та вивчення світового досвіду протистояння гібридній загрозі. Перебіг сучасних воєн свідчить про необхідність розгляду та врахування не лише суто військових аспектів, а й політичних, соціокультурних, техніко-економічних та геополітичних фреймів військового конфлікту в поєднанні з дієвою, активною реакцією та допомогою Європи та США Українській державі у протистоянні російській агресії.

Література

1. Парахонський Б. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України / Б. Парахонський, Г. Яворська ; за заг. ред К. Кононенка : аналіт. доп. – К. : НІСД, 2014. – 48 с.
2. Мінський протокол від 5 вересня 2014 року і Мінський меморандум від 19 вересня 2014 року : Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5–6. – С. 7–8.
3. Україна–РФ: сценарії розвитку подій // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 8–9. – С. 3.
4. Грицак Я. Куди рухається цей світ / Я. Грицак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : culture.unian.net/ukr/detail/190240.
5. Макаров Ю. Свято з чужої вулиці / Ю. Макаров // Український тиждень. – 2013. – № 19 (287). – С. 21.
6. Лосев І. Безальтернативність цивілізаційного розмежування / І. Лосев // Український тиждень. – 2013. – № 19 (287). – С. 22–25.
7. Залізник Л. Україна між Сходом і Заходом. Провитоки і суть російсько-української війни 2014 року / Л. Залізник. – К. : Видавець Олег Філюк, 2014. – 168 с.
8. Mearsheimer J. Why the Ukraine Crisis is the West's fault / J. Mearsheimer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-s-fault>.
9. Минасян С. Последняя постсоветская война. Военно-политическое измерение украинского конфликта / С. Минасян // Россия в глобальной политике. – 2014. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalaffairs.ru/number/Poslednyaya-postsovetskaya-voyna-17098>.
10. Тренин Д. Украинский кризис и возобновление великодержавного соперничества / Д. Тренин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carnegie.ru/publications/?fa=56935>.
11. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis, start at the end / H. Kissinger [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-84d6-d34c451760b9_story.html.
12. Brzezinski Zb. After Putin's aggression in Ukraine, the West must be ready to respond / Zb. Brzezinski [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.washingtonpost.com/opinions/zbigniew-brzezinski-after-putins-aggression-in-ukraine-the-west-must-be-ready-to-respond/2014/03/03/25b3f928-a2f5-11e3-84d4-e59b1709222c_story.html.
13. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу / Е. Лукас. – К. : Темпора, 2009. – 488 с.
14. Военная доктрина Российской Федерации от 30 декабря 2014 года // Российская газета. Федеральный выпуск. – № 6570. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>.
15. Теракти в містах влаштувала Росія – МЗС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1543464>.

16. Турчинов О. Сучасні виклики України в умовах кризи світового порядку / О. Турчинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfront.org.ua/news/details/oleksandr-turchinov-suchasni-vikliki-ukrayini-v-umovah-krizi-svitovogo-poryadku>.

Анотація

Прогноз І. І. Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці. – Стаття.

В статті аналізується сутність феномену «гібридна війна». Розкриваються основні складові війни нового типу. Акцентується увага на комплексному характері явища, його багаторівневій структурі. Звертається увага на невизначеність поняття гібридної війни. Оцінюються загроза європейській безпеці внаслідок російсько-української гібридної війни. Визначаються характерні риси гібридної війни: використання терористичних методів, використання інформаційної зброї, участь у протистоянні недержавних суб'єктів, нехтування військовим правом та етикою, використання методів психологічного та економічного тиску, пропаганди тощо.

Ключові слова: гібридна війна, безпека, типологія війни, збройна агресія, тероризм, терористичний акт.

Аннотация

Прогноз И. И. Гибридная российско-украинская война как угроза европейской безопасности. – Статья.

В статье анализируется сущность феномена «гибридная война». Раскрываются основные составляющие войны нового типа. Акцентируется внимание на комплексном характере явления, его многоуровневой структуре. Обращается внимание на неопределенность понятия гибридной войны. Оценивается угроза европейской безопасности в результате российско-украинской гибридной войны. Определяются характерные черты гибридной войны: использование террористических методов, использование информационного оружия, участие в противостоянии негосударственных субъектов, пренебрежение военным правом и этикой, использование методов психологического и экономического давления, пропаганды и тому подобное.

Ключевые слова: гибридная война, безопасность, типология войны, вооруженная агрессия, терроризм, террористический акт.

Summary

Prognosis I. I. Russian-Ukrainian war as a threat to European security. – Article.

The essence of the phenomenon of “hybrid warfare” is analyzed in the article. The basic components of a new type of war. The attention is focused on the complex nature of the phenomenon, its layered structure. Attention is drawn to the concept of uncertainty hybrid war. Evaluated threat to European security as a result of the Russian-Ukrainian hybrid war. Identify the characteristics of hybrid warfare: the use of terrorist methods, use of information weapons, participation in confronting non-state actors disregard for ethics and military law, the use of psychological and economic pressure, propaganda and so on.

Key words: hybrid warfare, security, typology of war, armed aggression, terrorism, act of terrorism.

УДК 323.17

В. В. Кривошеїндоктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри соціології

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

КОНЦЕПТ «ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РИЗИК» У СТРУКТУРІ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ КРАЇНИ

Постановка проблеми. Інвестиційний клімат включає всі явища, які враховує інвестор, коли оцінює, наскільки сприятливими чи несприятливими є умови для вкладення капіталу, у тому числі ідеологію та політику, економіку та культуру. На оцінку інвестиційного клімату (за шкалою «сприятливий/несприятливий») впливають такі параметри: політична стабільність і передбачуваність; компетентність і політика органів центральної й місцевої влади, рівень конфлікту інтересів у їх структурах; макроекономічні показники (бюджет, платіжний баланс, державний борг); якість податкової системи та рівень податкового тягаря; якість банківської системи й інших фінансових інститутів; захищеність і визначеність прав власності, рівень корпоративного управління; обов'язковість контрагентів щодо виконання своїх домовленостей; відкритість економіки; рівень розвитку інфраструктури; якість робочої сили; рівень монополізації ринків, бар'єри щодо входу на ринок; рівень законності та правопорядку, масштаби злочинності й корупції. Рівень кожного з наведених параметрів залежить переважно від стану політичної системи, від здатності цієї системи генерувати позитивні імпульси. Важливе значення при цьому мають міцність демократичних інститутів, ефективне забезпечення прав і свобод: чим стабільнішою та більш передбачуваною є політична система, тим важливішими стають економічні критерії під час визначення інвестиційного клімату. Під стабільністю й передбачуваністю політичної системи слід розуміти насамперед узгодження політичної еліти (на всіх рівнях ієрархії влади) щодо основних соціально-політичних та економічних проблем, конструктивну взаємодію виконавчої, законодавчої й судової влади, центру та регіонів, а також підтримку більшістю населення країни урядової політики.

Вплив політичних чинників на інвестиційний клімат необхідно розглядати в двох ракурсах, які умовно можна позначити як нецілеспрямований і цілеспрямований вплив. Під нецілеспрямованим впливом політичних чинників на інвестиційний клімат розуміються всі політичні кроки уряду, що враховуються інвесторами під час оцінки інвестиційного клімату країни, за винятком тих, які робляться цілеспрямовано для поліпшення умов інвестування. До нецілеспрямованого впливу останнім часом включають також геополітичні чинники ризикованості політичного процесу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему геополітичних чинників ризикованості політичного процесу вивчали Ю.Ю. Волобуєва, В.В. Глущенко, О.О. Дегтярьова, І.Б. Ежієв, С.О. Кравченко та інші науковці. Проте комплексного концептуального аналізу геополітичного ризику як складової структури оцінки інвестиційного клімату країни не запропоновано.

Метою статті є дослідження концепту «геополітичний ризик» як складової оцінки інвестиційного клімату країни.

Виклад основного матеріалу. Політична реальність сучасного суспільства є надзвичайно динамічною. Підвищення невизначеності політичної ситуації, існування загроз і ризиків неминуче призводить до виникнення криз у політичній сфері суспільства. Категорію «геополітичний ризик» тривалий час не розглядали як об'єкт теоретичних досліджень, а відносили лише до практики. І хоча інтерес до проблеми геополітичних ризиків виникає наприкінці 1950-х рр. у зв'язку з подіями на Кубі, а різке зростання інтересу до проблеми геополітичного ризику відзначалося подіями в Ірані після революції 1979 р., які також мали геополітичні наслідки [3], поняття «геополітичний ризик» починає концептуально розроблятися лише останнім часом. Так, В.В. Глущенко стверджує: «Геополітичними ризиками назвемо ризик погіршення геополітичного становища держави й нації, зниження життєвої енергії етносу через кожну з можливих причин» [2]. І.Б. Ежієв дає таке визначення: «Геополітичний ризик являє собою ймовірність зміни геополітичної ситуації на регіональному та глобальному рівнях, що виражається в несприятливих умовах або додаткових можливостях» [7, с. 142]. Учений наголошує, що об'єктами геополітичного ризику можуть бути революційні події в тій чи іншій країні, завоювання держави, розпад держави під впливом внутрішніх сил, зниження суверенітету – здатності держави відстоювати власні інтереси на міжнародній арені. Метою такої геополітичної боротьби є мінімізація ризику та витиснення стратегічного супротивника з певного простору.

Геополітичний ризик, як і будь-який інший, має об'єктивно-суб'єктивну природу, оскільки зумовлюється невизначеністю міжнародно-політичного середовища та характеризується особливим типом взаємозв'язку об'єктивної ситуації світового політичного процесу й діяльності суб'єкта в ній. Геополітичний ризик можна вважати об'єктивною реальністю. І хоча категорія «геополітичний ризик» є абстрактною, ситуації, що описуються цим терміном, знаходять відбиття в реальності, виражаючись конкретними, проте специфічними обставинами міжнародного життя. Інакше кажучи, геополітичний ризик являє собою теоретичне узагальнення особливих ситуацій світового політичного процесу. Суб'єктивність геополітичного ризику обумовлюється тим, що він сприймається людською свідомістю в момент прийняття рішень щодо уникнення або зниження потенційних загроз міжнародній безпеці. Більше того, лише такий підхід дозволив людству вижити в небезпечному світі, а суспільству в цілому та кожній людині зокрема дає можливість досягати успіхів у виконанні поставлених цілей, у тому числі й становлення еко-

номічного добробуту. У більшості випадків ризик діє в протилежному напрямі, тобто більшість людей «відгороджуються» від ризику, для них загальна корисність зростаючого багатства збільшується повільніше, ніж самий розмір багатства.

Для розуміння сутності геополітичного ризику слід розкрити його функції. Зокрема, можна виокремити такі функції геополітичного ризику:

1) *інноваційну*, що полягає в пошуку нетрадиційних шляхів вирішення певних геополітичних проблем. У більшості випадків суб'єкти досягають успіху саме завдяки інноваційній діяльності, пов'язаній із ризиком;

2) *регулятивну (стимулюючу)*, яка проявляється в двох формах: конструктивній і деструктивній. Щодо геополітичного ризику регулятивна (стимулююча) конструктивна функція знаходить вираження в тому, що суб'єкти діяльності досліджують джерела ризику, створюють соціально-економічні форми діяльності та її організації, які дозволяють знизити геополітичний ризик. У межах цієї функції можна вважати, що держава й транснаціональні корпорації (далі – ТНК) є організаційною формою захисту від геополітичного ризику. Регулятивна (стимулююча) деструктивна функція геополітичного ризику полягає в тому, що конкуруючі держави та ТНК можуть поліпшити свої геополітичні позиції, зруйнувавши чи знизивши ефективність системи захисту геополітичних інтересів інших держав і ТНК;

3) *захисну*, що полягає в тому, що ризик – не лише природний стан для особи, яка приймає рішення, а й терпиме ставлення до невдач. Помилка, що сталася внаслідок розрахованого ризику, має розглядатись як невід'ємний момент самостійності. Ця функція реалізується в двох формах: історико-генетичній і соціально-правовій. Історико-генетична захисна функція геополітичного ризику полягає в тому, що суб'єкти діяльності, зокрема народи, використовують державу (у тому числі армію) для захисту від геополітичного ризику. Ступінь виконання державою захисної функції проявляється в її суверенітеті, ступені військового, економічного, технологічного та інших видів безпеки. Соціально-правова захисна функція геополітичного ризику зумовлюється необхідністю закріплення в системі права держави законодавчих норм, що забезпечують захист від можливості реалізації геополітичного ризику;

4) *компенсаційну*, що забезпечує компенсаційний успіх (позитивну компенсацію) – додатковий, порівняно з плановим, прибуток (зиск) у разі успішного результату (реалізації шансу). Компенсаційна функція геополітичного ризику полягає в тому, що інвестиційні й товарні потоки спрямовуються в країни з ефективною системою захисту від геополітичних ризиків. Реальність дії цієї функції підтверджує світова статистика, яка показує, що найбільш привабливими для інвестицій є високорозвинені країни, які належать до соціально-економічного клубу «золотого мільярда» та геополітичного клубу «Велика вісімка»;

5) *аналітичну (селективну)*, яка передбачає аналіз усіх можливих альтернатив і варіантів рішень, вибір найбільш корисних і найменш ризикованих варіантів рішень. У простих випадках спираються на інтуїцію, минулий досвід. Під час вибору оптимальних рішень необхідно використовувати спеціальні методи аналізу. Тому важливим завданням особи, яка приймає рішення,

є не відмова від ризику взагалі, а вибір рішень, пов'язаних із ризиком, на підставі об'єктивних критеріїв, тобто з'ясування, до яких меж можна діяти, ідучи на ризик. Аналітична (селективна) функція геополітичного ризику полягає в тому, що потоки інвестицій і товарів спрямовуються в ті країни, у яких вони є захищеними від негативного впливу геополітичного ризику. Таким чином, суб'єкти в процесі соціально-економічної діяльності (зокрема, у процесах міграції населення, торгівлі й інвестиційної діяльності) виділяють (селекціонують) країни з підвищеним або зниженим рівнем суверенітету держави.

Геополітичний ризик можна поділити за критерієм масштабу прояву на суверенний (загальнодержавний), регіональний і глобальний.

Суверенний геополітичний ризик – це нестабільність внутрішньополітичної обстановки країни, що здійснює вплив на результати діяльності суб'єктів. Його теоретичне осмислення забезпечується внутрішньою геополітикою – напрямом геополітичної науки, що розглядає питання, пов'язані з вирішенням локальних і внутрішньодержавних проблем. Ризик зниження рівня суверенітету держави може бути визнано центральною ланкою в оцінці суверенного геополітичного ризику. Виокремлюють суверенітет ідеологічний, політичний, економічний, правовий, технологічний, продовольчий, культурний тощо. Суверенітет ідеологічний проявляється в здатності управлінської верстви суперечити сформульовані адекватну умовам його існування ідеологію як систему поглядів, практично реалізовану, мотивуючу й привабливу для вирішення проблем зовнішньої та внутрішньої сфер держави. Суверенітет політичний визначається здатністю народу та органів влади ухвалювати зовнішньо- й внутрішньополітичні рішення з огляду на конкретну ситуацію в інтересах народу та держави, рішення щодо зміцнення геополітичного положення держави. Суверенітет економічний можна визначити як здатність органів влади приймати економічно вигідні рішення, які, проте, не мають суперечити інтересам народу й держави. Суверенітет правовий визначається можливістю відстоювати юрисдикцію держави на певній території та в певних питаннях, забезпечувати прийняття міжнародних правових актів і конвенцій, що відповідають інтересам держави, суспільства, національної економіки, а також ухвалювати корисні для країни й суспільства закони та не приймати шкідливі закони й підзаконні акти. Суверенітет технологічний полягає в здатності держави мати технологічну базу різних форм власності й організаційно-правових форм, яка забезпечуватиме можливість доступу держави до засобів, необхідних для існування суспільства. Суверенітет продовольчий обумовлюється здатністю держави й національних виробників різних форм власності самостійно (без участі імпорту) на 80% забезпечувати продовольством населення країни. Суверенітет культурний забезпечується здатністю відстоювати, пропагувати, поширювати на інші країни й регіони власні культурні цінності.

Регіональний геополітичний ризик – це нестабільність політичної обстановки в певному регіоні, яка впливає на результати діяльності суб'єктів (зокрема, це може бути вірогідність втрат через військові дії в конкретному регіоні, а також втручання в діяльність

суб'єктів регіональних органів управління). Для пояснення суті регіонального ризику необхідно з'ясувати зміст поняття «регіональний політичний простір». Цей концепт складається на основі синтезу та взаємного перетину таких понять, як регіон, соціальний простір, простір як система певних суспільних координат і показників. Поняття «регіон» фіксує увагу на рівнях політичних відносин, які відтворюються в цьому обсязі. По-перше, це найбільш масовий рівень політики, найбільш безпосередньо пов'язаний із діяльністю суспільства як її суб'єкта. По-друге, при цьому найбільш прямо здійснюється взаємодія влади та населення, проявляється демократизм соціального порядку, реалізуються насамперед соціальні аспекти політичних відносин. По-третє, регіон є синонімом провінціалізму й периферійності політики. З огляду на ці аспекти регіон виступає як наддержавне утворення, як суб'єкт, який може самостійно існувати на міжнародній арені.

На регіональному рівні описується геополітична обстановка в певному регіоні з метою аналізу та прогнозу її стану. Індикатором можливої появи регіональних геополітичних ризиків є порушення стану стратегічної стабільності в певному геостратегічному просторі.

Співвідносячи означені два рівні (суверенний і регіональний), можна виділити два сценарії розвитку світу в масштабі регіоналізації міжнародного товариства, обумовлені двома позиціями: 1) втрачання головних позицій держави на світовій арені, зміщення її в бік регіону, міста; 2) подальше зростання держави як головного актора міжнародних відносин [7, с. 75–76].

Сценарій, зумовлений першою з названих тенденцій, передбачає вірогідність таких ризиків:

- падіння феномена національної держави, руйнування національної ідентичності, національної свідомості, зменшення ролі загальнодержавних традицій та, навпаки, зростання етнічних, культурних і ментальних показників, навколо яких можуть формуватися регіональні об'єднання. На фоні цих тенденцій здійснюється зіткнення інтересів, конфлікт на межі «регіон – держава»;

- зростання регіональної диспропорції, прояв тенденції «депресивних регіонів». Через функціонування регіонального розподілу світу стає можливим ризик зростання одних регіонів та падіння інших;

- можливості загострення конфліктів через етнічні, релігійні або культурні особливості;

- зростання тенденції багатополярного світу, виділення регіонів-лідерів, зростання їх кількості, дисбаланс міжнародних відносин на фоні зіткнення багатьох інтересів, як наслідок – напруженість, конфліктність і можливість озброєних протистоянь;

- паралельно з тенденцією регіоналізації посилення тенденції урбанізації, що може призвести до ризику конфліктності на лінії «регіон – місто»;

- зростання «теорії залежності» між сильними й слабкими регіонами, проблема інвестиційної політики, спонсорської участі.

Сценарій, зумовлений тенденцією до подальшого зростання держави як головного актора міжнародних відносин, передбачає вірогідність таких ризиків:

- посилення тенденцій сепаратизму через утиск регіонів, міст або спільнот за етнічними, релігійними, культурними, економічними та іншими показниками;

- монополізації влади, централізації, жорсткої вертикалі влади як наслідку формування командно-адміністративного, диктаторського режиму;

- ризику зовнішньої політики, обумовленого використанням державами-лідерами монополії сили задля підкорення й володарювання у світі;

- ризику формування головними акторами сучасності озброєння, поділу й перерозподілу світу, неможливості функціонування в добробуті великої кількості світових «господарів»;

- морального ризику, обумовленого тим, що під час великого зростання науки й техніки, формування глобального медійно-інформаційного простору втрачають свій вплив усі моральні цінності;

- природного ризику, обумовленого тим, що безмежне, постійне використання природних ресурсів призводить до забруднення екологічної системи, а отже, до вичерпаності ресурсів планети Земля.

Глобальний геополітичний ризик відтворює міжнародний рівень прояву геополітичних чинників. Останні події у світовій політиці свідчать про те, що такі складові світового політичного процесу, як, наприклад, тероризм, військовий переворот і революція, мають переважно геополітичну сутність. У глобальному масштабі ці фактори є інструментами геополітичної боротьби між різними країнами, що створює певні ризики для ведення якої-небудь діяльності на місці розвитку подій. Ризики виникнення чи активізації терористичної діяльності пов'язуються з прагненням менш розвинених і захищених країн обмежити протекторат більш могутніх у військово-технічному плані держав. Тероризм став інструментом, який може використовуватися тією чи іншою державою з метою як диверсифікації своєї економіки, так і поширення власного впливу на певну країну або регіон. Ризик у цьому разі полягає в тому, що використовуваний інструмент, зокрема й тероризм, може мати негативні наслідки для самого геополітичного актора. Катастрофічність цієї проблеми визначається тим, що могутній геополітичний актор, керуючись мотивацією «рятувати світ», може втягнути в процес геополітичної експансії також інші країни. У цьому разі геополітичний ризик набуває глобального характеру.

Існування глобального рівня геополітичного ризику пов'язане із загальносвітовими процесами, тенденціями, що здійснюють негативний чи позитивний вплив на світову економіку, політичну стабільність у різних країнах або регіонах. Факторами глобального ризику є екологічна небезпека, зростання цін на енергоресурси, міжнародна криза заборгованості, світова торгівля тощо. Глобальний рівень геополітичного ризику – це мегаризик, пов'язаний зі складною динамікою деяких глобальних процесів, трендів функціонування світового ринку енергоносіїв, світового ринку капіталів, світової банківської системи та глобального обміну товарами й послугами. Причому взаємодія та розвиток цих процесів розглядаються як певна система.

Класифікувати геополітичні ризики доцільно також за критерієм легальності/легітимності (тобто йдеться про законність/правомочність дій геополітичних суб'єктів). Як і Ч.Р. Кеннеді [8, с. 7], можемо поділити геополітичні ризики на легально-урядові та екстралегальні. Така типологія здійснюється на основі поділу подій, викликаних або діями урядових структур у ході

проведення певної державної політики, або силами, що знаходяться поза контролем уряду. Легально-урядовий ризик є прямим наслідком поточного політичного процесу та містить, наприклад, демократичні вибори. Екстралегальний ризик позначає будь-яку подію, джерело якої знаходиться поза існуючими легітимними структурами країни, зокрема тероризм, саботаж, військовий переворот, революцію.

Геополітичний ризик складається з таких структурних елементів:

- ризику зовнішнього завоювання держави;
- ризику розпаду держави під впливом внутрішніх сил;
- ризику зниження суверенітету – здатності держави відстоювати свої інтереси на міжнародній арені;
- централізації однієї ідеології в межах світового масштабу;
- урбанізації як загальносвітової тенденції;
- світової регіоналізації та глобалізації ролі «національної держави» у світі [1, с. 75].

Якщо методика аналізу й оцінки ризику країни є добре розробленою (зокрема, таким ученим, як В.Т. Севрук [6]), то методики оцінки геополітичного ризику практично не розроблені або мають конфіденційний характер (оприлюднюються лише результати обчислень у вигляді рейтингів інвестиційної привабливості).

Для оцінки геополітичного ризику часто використовують метод індивідуальних оцінок, який застосовується лише щодо унікальних ризиків, аналогів яким немає. Цей метод оцінки ризику ґрунтується на застосуванні експертних методів, наприклад методу аналітичних експертних оцінок, методу інтерв'ю, методу Дельфі. Для застосування методу інтерв'ю або методу Дельфі розробляють анкети для опитування експертів. Ці анкети мають відбивати як структуру оцінюваного експертом ризику, так і методику його розрахунку, а також забезпечувати можливість перевірки істинності (верифікації) отриманих оцінок.

Оцінка геополітичного ризику в цілому та його окремих складових може ґрунтуватися на дослідженні факторів, що впливають на нього. Серед них найчастіше називають такі:

- членство в системі колективної безпеки;
- ступінь участі в регіональному економічному співробітництві;
- значимість і вплив у глобальних спеціалізованих організаціях співробітництва, у тому числі у Всесвітньому банку, Міжнародному валютному фонді, Світовій організації торгівлі тощо;
- військову міць з урахуванням ступеня глобальності її дії;
- економічні тенденції;
- рівень розвитку високих, зокрема військових та інформаційних, технологій;
- рудиментарну глобальну конституційну та юридичну структуру;
- привабливість ідеології;
- привабливість національної культури тощо.

На основі цих факторів може бути сформовано анкету для експертної оцінки геополітичного ризику в країні.

Істотним фактором геополітичних ризиків є виникнення й розгортання конфліктів. Регіональні конфлік-

ти впливають на загальну політичну обстановку або чинять непрямий вплив на ситуацію в інших регіонах, оскільки вирішення регіональних проблем вимагає додаткових субсидій. А це призводить до зростання дефіциту державного бюджету, змін у податковому законодавстві, скорочення соціальних витрат (отже, викликає зростання соціальної напруженості), збільшення розміру державного боргу, коливань відсоткових ставок і валютного курсу, тобто до погіршення політичного й інвестиційного клімату в країні [3, с. 21].

У процесі здійснення аналізу геополітичного ризику застосовується системний аналіз суб'єкта (країни, регіону). Для цього варто виявити політичні та економічні фактори ризику, що належать суб'єкту, встановити структурний взаємозв'язок цих факторів, а також на основі отриманих даних виділити політичні й економічні змінні, які можуть відіграти негативну чи позитивну роль.

Збирання інформації передбачає застосування таких основних прийомів і способів:

1) методу аналізу соціокультурної специфіки регіону (вивчення історії, культури, цивілізаційних аспектів);

2) проведення анкетування серед населення та урядовців регіону з урахуванням отриманої інформації;

3) залучення співробітників державних зовнішньополітичних відомств – міністерств закордонних справ, оборони та розвідувальних служб.

Важливим моментом виявлення геополітичного ризику є його моніторинг. Моніторинг ризику варто проводити з урахуванням необхідної сфери й режиму передачі інформації як симптомів різних видів невизначеності та ризику. Моніторинг дає результати тоді, коли існує банк даних. Він повинен містити в собі формальне уявлення про обстановку, моніторинг узагальнених показників, облік зовнішніх впливів, виявлення потенційних небезпек, аналіз та оцінку загроз безпеки, прогнозування динаміки геополітичних інтересів, розробку плану дій.

Результати моніторингу дозволяють надати оцінку змінним і зробити прогноз геополітичного ризику. Прогнозування геополітичного ризику пов'язане з різними труднощами. Найголовнішою проблемою є обмежені обрії прогнозів – час, що визначає, наскільки можна зазирнути в майбутнє таких ситуацій. З огляду на складно передбачувану геополітичну ситуацію у світі неможливо робити довгострокові прогнози поведінки. Одна з причин існування обрію прогнозу пов'язується з тим, що в теорії катастроф називають «критичністю системи». Існують особливі критичні стани системи, на граничних точках яких відбуваються біфуркації (відхилення від стійкого стану). Поведінку систем, що перебувають у зоні нестійкості, не можна прогнозувати, спираючись лише на попередній досвід. Вагомим чинником порушення геополітичної рівноваги стає явна тенденція до збідніння природних ресурсів. Боротьба за джерела енергії, сировину та інші планетарні багатства є стрижнем військово-політичних доктрин більшості провідних розвинених країн світу [4, с. 9].

Провідні рейтингові агентства, банківські аналітичні підрозділи намагаються спрогнозувати геополітичну обстановку та визначити геополітичні ризики на найближчу перспективу. Наприклад, у своїй доповіді «Го-

ловні ризики 2015 р.» експерти Всесвітнього економічного форуму дійшли висновку, що в 2015 р. основною загрозою людству будуть геополітичні ризики [5]. Зокрема, головними ризиками було названо такі:

1) *політику Європейського Союзу* (далі – ЄС). Стан економіки в Європі викликає все більшу тривогу, проте в політичних лідерів немає відчуття кризи, яка змусила б їх працювати разом. Політичні партії, що виступають проти ЄС, продовжуватимуть набирати популярності, посилюючи євроскептицизм. Збільшуються розбіжності між європейськими державами, оскільки країни-члени ЄС, які знаходяться на периферії, усе частіше обурюються з приводу посилення впливу Німеччини, яку вже не стримують ні Франція, ні Великобританія;

2) *Росію*. Санкції та зниження ціни на нафту послабили Росію, проте вони не змусять президента В.В. Путіна змінити курс щодо України. США та ЄС можуть посилити санкції. Оскільки російська економіка занепадає, рейтинг популярності В.В. Путіна все більше залежатиме від його готовності протистояти Заходу. Західні компанії й інвестори – потенційні мішені для атак як у фізичному світі, так і в кібер-просторі;

3) *Китай*. Амбітні економічні реформи Сі Цзіньпіна вимагають переходу до економіки споживання, яка у свою чергу вимагає уповільнення темпів зростання. Таке уповільнення, імовірно, не матиме відчутних наслідків усередині країни, проте це торкнеться тих країн, які залежать від торгівлі з Китаєм;

4) *озброєння фінансів*. Для досягнення зовнішньополітичних цілей без використання військової потужності Вашингтон «озброє» фінанси в нових масштабах. Він використовує метод батога (різні види санкцій) та пряника (доступ до ринків капіталу) як інструменти примусової дипломатії. Однак ця стратегія зашкодить відносинам із союзниками, особливо в Європі, а американські компанії опиняться під перехресним вогнем між Вашингтоном і державами, щодо яких буде введено санкції;

5) *угруповання «Ісламська держава Іраку і Леванту»* (далі – ІДІЛ). ІДІЛ зазнає військових невдач в Іраку та Сирії, проте його ідеологія поширюватиметься на всьому Близькому Сході та в Північній Африці. Організація буде органічно розростатися шляхом створення нових підрозділів у Ємені, Йорданії та Саудівській Аравії, схилитиме інші організації джихадистів до того, щоб вони поповнили лави ІДІЛ;

6) *слабкість переобраних лідерів*. Втома виборців від президента Бразилії Д. Руссефф, президента Колумбії Х.М. Сантоса, президента Південної Африки Дж. Зуми, президента Нігерії Г. Джонатана та президента Туреччини Р.Т. Ердогана обов'язково призведе до того, що кожен із них зіткнеться з рішуче налаштованою опозицією й серйозними перешкодами, оскільки вони намагаються просувати свої політичні програми;

7) *зростання стратегічних галузей*. Успіхи й невдачі в бізнесі залежатимуть від урядів, які більше фокусуються на політичній стабільності, ніж на економічному зростанні, підтримуючи компанії, які працюють у гармонії з їхніми політичними цілями, та караючи компанії, які цього не роблять. На ринках, що розвиваються, держава відіграватиме суттєвішу роль в економіці. Те саме відбуватиметься в країнах-вигнанцях, які намагатимуться дати відсіч сильнішим державам, і в США, де завдяки тому, що національна безпека стала

пріоритетом, розширився військово-промисловий комплекс, у тому числі технології, телекомунікації й фінансові компанії;

8) *суперництво між Іраном і Саудівською Аравією*, що посилить конфлікт на Близькому Сході;

9) *Тайвань (Китай)*. Внутрішньополітична нестабільність на Тайвані обов'язково призведе до того, що відносини з материком різко погіршаться;

10) *Туреччину*. Президент Р.Т. Ердоган продовжуватиме атакувати політичних опонентів і посилювати свою владу, щоб спробувати «переробити» політичну систему Туреччини. Однак він навряд чи зможе отримати нові повноваження, яких прагне, що призведе до посилення внутрішньополітичної боротьби, менш послідовної політики та більшої політичної непередбачуваності. Біженці із Сирії й Іраку додадуть радикальності політичному життю країни та створять ще більше економічних проблем.

Висновки. Таким чином, геополітичні ризики відіграють вирішальну роль у сучасному світовому політичному процесі та мають включатися в структуру оцінки інвестиційного клімату країни. Глобалізація соціально-економічного життя, зростання масштабів та активізація діяльності ТНК призвели до того, що в умовах глобальної світової геополітики, інтеграції соціально-економічних зв'язків, глобальної конкуренції фундаментальні геополітичні ризики стають керованими та з розряду пасивних факторів оцінки соціально-економічного середовища переходять у розряд активних факторів оцінювання інвестиційних проектів.

Література

1. Волобуєва Ю.Ю. Ризики у сучасних політичних процесах / Ю.Ю. Волобуєва // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6(4). – С. 74–78.
2. Глуценко В.В. Геополитический риск как экономическая категория в условиях глобализации / В.В. Глуценко // Вестник университета (Государственный университет управления). – М.: ГУУ, 2007. – № 2(20). – С. 211–217.
3. Подколзина И.А. Проблемы дефиниции и оценки политических рисков в зарубежных исследованиях / И.А. Подколзина // Вестник Московского университета. Серия 12 «Политические науки» / под ред. А.Ю. Шутова. – М.: МГУ, 1996. – № 5. – С. 19–23.
4. Политический риск: анализ, оценка, прогнозирование, управление / под ред. Ш.З. Султанова. – М.: ИПЦ РАУ, 1992. – 112 с.
5. С какими 10 самыми большими рисками миру придется столкнуться в 2015 году? // УНИАН: информационное агентство. – 2015. – 6 января. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/world/1029426-s-kakimi-10-samyimi-bolshimi-riskami-miru-pridetsya-stolknutsya-v-2015-godu-the-telegraph.html>.
6. Севрук В.Т. Банковские риски / В.Т. Севрук. – М.: Дело, 1995. – 72 с.
7. Эжиев И.Б. Геополитический риск как политическая категория / И.Б. Эжиев // Власть. – 2009. – № 12. – С. 140–143.
8. Kennedy Ch.R. Political Risk Management: International Lending and Investment under Environmental Uncertainty / Ch.R. Kennedy. – New York: Quorum Books, 1987. – 448 p.

Анотація

Кривошеїн В. В. Концепт «геополітичний ризик» у структурі оцінки інвестиційного клімату країни. – Стаття.

Проведено аналіз концепту «геополітичний ризик» як складової оцінки інвестиційного клімату країни. Продемонстровано, що геополітичний ризик має об'єктивно-суб'єктивну природу. Виокремлено функції геополітичного ризику. Охарактеризовано рівні геополітичного ризику. За критерієм «легальність/легітимність» геополітичні ризики класифіковано на легально-урядові та екстралегальні. Визначено структурні елементи геополітичного ризику. Запропоновано для аналізу геополітичного ризику використовувати метод індивідуальних оцінок.

Ключові слова: інвестиційний клімат країни, поняття геополітичного ризику, функції геополітичного ризику, класифікація геополітичного ризику, структура геополітичного ризику, методи оцінки геополітичного ризику.

Аннотация

Кривошеин В. В. Концепт «геополитический риск» в структуре оценки инвестиционного климата страны. – Статья.

Проведен анализ концепта «геополитический риск» как составляющего оценки инвестиционного климата страны. Продемонстрировано, что геополитический риск имеет объективно-субъективную природу. Выделены функции геополитического риска. Охарактеризова-

ны уровни геополитического риска. Согласно критерию «легальность/легитимность» геополитические риски классифицированы на легально-правительственные и экстралегальные. Определены структурные элементы геополитического риска. Предложено для анализа геополитического риска использовать метод индивидуальных оценок.

Ключевые слова: инвестиционный климат страны, понятие геополитического риска, функции геополитического риска, классификация геополитического риска, структура геополитического риска, методы оценки геополитического риска.

Summary

Krivoshein V. V. Concept «geopolitical risks» in the structure of the investment climate of the country. – Article.

The analysis of the concept of “geopolitical risk” assessment as part of the investment climate. Demonstrated that geopolitical risk is objective-subjective nature. Examined the function of geopolitical risk. The characteristic level of geopolitical risk. In terms of “legality/legitimacy” geopolitical risks classified in legally-governmental and extra-legal. The structural elements of geopolitical risk are defined. Proposed for the analysis of geopolitical risk to use a method of individual assessments.

Key words: investment climate, concept of geopolitical risk, function of geopolitical risk, classification of geopolitical risk, structure of geopolitical risk, methods of geopolitical risk assessment.

**ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ
ТА ЕТНОДЕРЖАВНОЗНАВСТВО**

УДК 323.1+342.725

Є. В. Перегуда*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук**Київського національного університету будівництва і архітектури,***МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: КЕЙС УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Хоча військові події на Сході України посунули у політичному порядку денному питання мовної політики, в осяжній перспективі вони залишаться актуальними. Саме вони стали свого часу поштовхом до сплеску сепаратизму [11]. Від часу вето в. о. Президента України на рішення Верховної Ради України про скасування «закону Колісниченка-Ківалова» ситуація з унормуванням мовної сфери законсервована. Але вірогідне зростання політичної напруженості актуалізує це питання. Ще однією підставою для його актуалізації є прагнення керівництва держави прискорити формування національної ідентичності. Твердження про те, що мовне питання не є пріоритетом для громадян, або про те, що ніщо не заважає громадянам розмовляти російською мовою, ігнорують той факт, що мова є не лише ознакою, а й чинником ідентичності.

Мета – проаналізувати матеріали дослідження ідентичності громадян, здійсненого у 2015 р. Центром Разумкова.

Виклад основного матеріалу. У попередні роки мовне питання в Україні інтенсивно досліджувалося – і як окремий об'єкт, і як складова загальнокультурної ідентичності. За розбіжностей мовних орієнтацій соціальних груп можливі дві стратегії. Одну з них віддзеркалює думка лідера праворадикальної партії, який вважає, що, якби Донбас був україномовним, не було б сепаратизму та агресії Росії [16]. У вітчизняній науці цю думку відстоює, зокрема, Л. Масенко. У ширшому контексті висловлюється М. Степико, на думку якого на порядку денному України стоїть централізація ідеологічного процесу, культурної політики [15]. Ці погляди не є специфічно українськими, а у певні часи були поширені й у західних дослідженнях. Так, Д. Растоу передумовами переходу до демократії називав національну єдність, поширення єдиних цінностей, відчуття громадянськості тощо [17, с. 350].

Але є питання, наскільки ця стратегія може бути реалізована. Мріяти про те, що було б, якби Донбас був україномовним, заборонити неможливо, але чи можливо це ставити за мету політичної діяльності? На думку Л. Нагорної, «спроби конструювання ідентичностей політичними методами рідко бувають вдалими» [8, с. 196]. Результатом глобалізації є руйнування монополії держав на творення територіальних ідентичностей. Регіони формують власні ідентифікаційні стратегії, відшукуючи джерела легітимації в уявленому минулому та відповідному спрямуванні дискурсивних практик [9, с. 35]. Крім того, у вказаній формулі не зовсім зрозуміло, що означає «бути україномовним»? Використовувати державну мову у публічному спілкуванні? Розмовляти українською вдома, на роботі?

Друга стратегія полягає у відмові від уніфікації мовних режимів. Вона ґрунтується на визнанні багатомовності етнокультурних ідентичностей та реалізації

європейського ліберального принципу вільного вибору мови спілкування. Ю. Римаренко вважав за необхідне та можливе перетворити поліетнічність на фактор сили та могутності держави [12, с. 171]. На думку О. Молодцова, нині спрямованість діяльності політичних суб'єктів «більшою мірою визначається неформальними нормами, що базуються на регіональних ціннісних уподобаннях. Це ...сприяє формуванню специфічних регіональних інституціональних середовищ, які можуть значно відрізнитись одне від одного, утворюючи фрагментований культурно-інституціональний простір держави. У такому разі ...єдина ідеологія, яка має продукувати універсальні норми та скріплювати загальнодержавне середовище, руйнується неформальними нормами» [7, с. 75]. О. Валецький, на відміну від М. Степика, виступає за децентралізацію культурної політики, за те, щоб «задовольнити права регіонів на культурну індивідуальність і самобутність» [2]. Щодо мовної політики це означає «збереження поліетнічності та поліфонічності українського суспільства, гармонійне співіснування ...різних мов та їх носіїв, втілення моделі мововжитку, яка найбільшою мірою сприяла б суспільному прогресу» [6, с. 394].

Проте, як й у випадку з першою стратегією, пошук механізмів реалізації другої є проблемою. Адже поєднання плюралістичної системи цінностей зі збереженням єдності суспільства та забезпеченням політичної стабільності є складним завданням. Про це свідчать проблеми з реалізацією цінностей мультикультуралізму в Європі. Тому мультикультуралізм також передбачає пошук спільного інтересу. Але сумнівно, що право бути його речником мають лише «титові» групи. Тому теза, що у суспільстві групова відмінність не повинна «випинатися» на фоні інших культур, логічна щодо груп, які домінують у суспільстві, але не щодо меншин. Як твердять М. Кастельс та його послідовники, розуміння демократії як влади більшості має бути «доповнено необхідністю захисту меншин, і особливо окремої людини від інформаційного насильства» [14, с. 290].

Цікаво, що у Європі критика мультикультуралізму лунає не лише «справа», а й «зліва», що призводить до нових конструктів на кшталт транскультуралізму – підходу, який, згідно з Г. Зандкюлером, базується на визнанні розмивання кордонів культури, що відриваються від свого локусу [5, с. 393]. Ці тенденції властиві й вітчизняним дослідженням. І. Курас попереджав, що «надмірним педалюванням ідеї політичної нації можна насторожити неукраїнські групи, які лише зараз переживають процес етнічного відродження» [4, с. 285]. Роль держави при реалізації принципів транскультуралізму полягає у встановленні правил взаємодії культур, а принцип діалогу є вирішальним. О. Валецький вважає, що децентралізація культурної політи-

ки для того, щоб не перетворитися на засіб міжрегіонального напруження, має «базуватися на парадигмі діалогу як форми плюралістичної демократії, що ґрунтується на принципах паритетності взаємовідносин між регіонами, соціальними групами і громадськими об'єднаннями» [2].

Отже, маємо два суперечливих підходи до формування культурної та, відповідно, мовної політики. Метою статті є розробка рекомендацій щодо оптимальної моделі мовної політики у поліетнічному суспільстві, а точніше, – в умовах України. Під оптимальністю розуміємо забезпечення політичної єдності та стабільності українського суспільства.

Теоретичні засади дослідження утворюють положення неонституціоналізму. Визначаючи соціальні інститути як сукупності норм та правил, що регулюють різні сфери суспільства та створюють рамки діяльності соціальних акторів, неонституціоналісти вважають, що інститути не лише є інструментами реалізації інтересів соціальних акторів, які формуються поза межами інститутів, а й самі формують ці інтереси та ідентичність акторів.

Але джерелом наших міркувань є не лише теоретичні положення, а й дані соціологічних досліджень, в першу чергу – дослідження «Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості», яке було проведене Центром Разумкова у грудні 2015 р. та підсумки якого були оприлюднені у червні 2016 р. Причому аналогічне дослідження Центр здійснював й у грудні 2005 р., що дало змогу аналізувати не лише стан українського суспільства, а й тенденції його розвитку. Варто зауважити, що дослідження здійснювали в розрізі регіонів України (Центр, Захід, Південь, Схід та окремо Донбас), що дозволяло порівнювати їх розвиток. Масштабність дослідження не дали змогу автору цієї статті проаналізувати за короткий час, який минув від оприлюднення результатів, усю сукупність даних та висновків експертів, але деякі підсумки, які стосуються статті, нам вдалося використати.

Так, у частині розуміння громадянами поняття нації та націоналізму експерти Центру звернули увагу, що порівняно з 2005 р. у країні зміцнилося розуміння української нації як громадянської. У питаннях вона була визначена як спільнота усіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій. Частка тих, хто підтримує цю концепцію, зросла з 43% до 56%. Натомість зменшилася (з 34% до 17%) підтримка розуміння української нації, яке базується на етнічній приналежності індивідів. Водночас експерти констатують збереження рівня підтримки «культурницького» розуміння нації. Частка підтримки останнього підходу збільшилась за десятиліття з 15% до 17%. Соціологи роблять висновок, що «переважно громадянське розуміння нації поєднується з підтримкою необхідного українського культурного компонента як атрибутивної риси кожного громадянина» [3, с. 12]. Але у цьому висновку наявна суперечність, оскільки у питаннях анкети однією з ознак нації, згідно з «культурницькою» концепцією, було спілкування українською мовою. Тобто громадянська та «культурницька» концепції у формулюваннях Центру Разумкова суперечили між собою. Також

викликає сумнів можливість чіткого розуміння респондентами розбіжності між етнічною та культурницькою концепцією, оскільки мова та традиції, які були покладені в основу останньої, так само є ознаками етнічності.

Намагаючись вирішити деякі з цих суперечностей, слід звернути увагу на те, що концепт громадянської нації зовсім не є монолітним поняттям. Він може передбачати різні моделі нації. Наприклад, французька модель громадянської нації не лише не виключає асиміляційні процеси, а й тривалий час передбачала їх активність як важливу складову процесів націєтворення. Водночас деякі інші моделі (наприклад, швейцарська тощо) асиміляційні процеси фактично виключають.

Зростання поширення культурницької концепції у відповідях громадян України, її, як твердять експерти, кореляція з громадянською концепцією наптовхують на думку, що у свідомості великої частини громадян України набуває ваги саме асиміляційна модель громадянської нації. Додатковим підтвердженням цього є й висновок експертів за підсумками дослідження про зменшення частки громадян, прихильних до регіонального мультикультуралізму [3, с. 20]. На нашу думку, асиміляційна модель громадянської нації в умовах України є небезпечною з точки зору націєтворення. Доказом цього є й дані дослідження щодо зростання останніми роками частки громадян, які погоджуються з тезою про те, що між різними регіонами України є настільки суттєві розбіжності, що вони можуть призвести до їх роз'єднання [3, с. 15], тобто фактично розпаду України. У 2007 р. частка тих, хто так думає, становила 19%, а у 2015 р. – вже 28%. Натомість частка тих, хто не погоджується з таким розпадом, зменшилась з 66% до 52%.

Щодо мовної ідентичності у даних опитування та висновках експертів Центру Разумкова нашу увагу привернули кілька моментів. По-перше, те, що визнання української мови громадянами як рідної перевищує частку тих, хто цією мовою спілкується. 60% громадян вважає рідною українську мову, ще 22% – одночасно українську та російську. При цьому вдома українською мовою спілкуються 44% респондентів, переважно українською – 5%, обома мовами – 25%. Такі самі тенденції властиві, зокрема, регіонам Півдня та Сходу України, де, здавалося б, можна було очікувати протилежну тенденцію. Українську мову рідною вважають 35% мешканців Півдня та 37% мешканців Сходу, натомість вдома нею спілкуються відповідно 20% та 27% респондентів. За межами дому українською мовою спілкуються 40% респондентів по Україні в цілому, зокрема на Півдні – 16%, на Сході – 24% [3, с. 8].

Другим важливим висновком з дослідження є те, що частка громадян, які вільно володіють українською мовою, а саме 65%, перевищує частку тих, хто визнає її рідною (нагадаємо – 60%), а відтак й частку тих, хто безпосередньо спілкується нею. Принагідно зазначимо, що у 2005 р. показник вільного володіння українською мовою дорівнював 58%. До того ж, у 2015 р. ще 28% громадян визнали, що володіють українською мовою вільно для побутового спілкування, хоча й вважають рівень володіння недостатнім для спілкування на спеціальні теми.

Усі ці дані не лише говорять про некоректність тверджень деяких авторів про «повзучу русифікацію» України, а й дають ґрунт для висновків щодо доцільної моделі мовної політики, про що йтиметься трохи нижче.

Щодо перспектив розв'язання мовних проблем, то, за даними експертів Центру, серед громадян останніми роками значно зменшилась підтримка ідеї двох державних мов. Причому найбільш яскраво це прослідковується якраз на Півдні та Сході. З іншого боку, у цих регіонах зросла популярність гасла надання російській мові статусу офіційної в окремих регіонах [3, с. 20]. Зазначимо, що підсумки дослідження Центру Разумкова корелюють з результатами соціопитувань інших дослідницьких центрів, зокрема Київського міжнародного інституту соціології. Останній раніше оприлюднив дані дослідження, яке проводилось у лютому 2015 р. Згідно з ними, хоча радикальні варіанти вирішення мовного питання підтримують великі групи (вважають, що російську мову слід усунути із офіційного спілкування та що російську мову потрібно зробити другою державною, відповідно 21% та 19% громадян), сумарно вони менше частки громадян (52%), які вважають, що російську мову слід зробити другою офіційною в місцевостях, де більшість населення цього бажає. Навіть на Західній Україні цю точку зору підтримали 44% [10].

Що означають вказані дані для вибору моделі мовної політики? На нашу думку, вони означають можливість поєднання в умовах України централізаційних та децентралізаційних тенденцій мовної політики, елементів вимушеного символічного насильства (формула П. Бурдіо) держави у вигляді державної мови як конституюючої ознаки нації та ліберального принципу вільного вибору мови спілкування. Щоб продемонструвати цю можливість, звернемось до вердикту Конституційного Суду України від грудня 1999 р. щодо питань мовної політики та до особливої думки щодо цього вердикту одного з судей КСУ.

У цьому вердикті Конституційний Суд вказав, що частину першу статті 10 Конституції, за якою «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, робіт, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом. Водночас поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами АР Крим та місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами. Також у вердикті стверджувалось, що «мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова», а «у державних і комунальних навчальних закладах, поряд з державною мовою, відповідно до положень Конституції України, зокрема частини п'ятої статті 53, та законів України в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин» [13].

Суддя КСУ О. МIRONENKO в окремій думці зазначив, що вердикт у низці моментів не відповідає Конституції, демократичним засадам суспільного життя та правовій логіці. На його думку, у ньому змішані поняття «спілкування» та «використання мови при здійсненні повноважень органів влади» (виходило, що держава нав'язує українську мову спілкуванню громадян, яке не обмежується використанням мови при здійсненні державних повноважень), «суспільне життя» та «державне управління» (на думку О. МIRONENKO, у цьому випадку плутанина виражалась у вживанні терміну «публічні сфери суспільного життя») тощо. Також він зазначав, що з рішення КСУ випливає, що навчальні заклади мають негайно перейти на українську мову навчання, без будь-яких перехідних періодів. Нарешті, дуже важлива деталь, на яку звернув увагу суддя, полягала у мірі відповідальності держави у сфері захисту мов національних меншин. На його думку, положення вердикту КСУ, згідно з яким у навчальному процесі можуть використовуватись ці мови, абсолютно не відповідала статті 10 Конституції, згідно з якою держава гарантує вільний розвиток цих мов, та положенням міжнародних актів, до яких приєдналась Україна та згідно з якими держава має забезпечити використання цих мов, зокрема у навчальному процесі [13].

З думки О. МIRONENKO випливає, що існують дві сфери застосування мовних режимів. По-перше, це адміністративне управління, здійснення повноважень органів влади. По-друге, – інші сфери спілкування громадян. Перша регулюється положеннями щодо державної мови. У другому випадку керуючим, на нашу думку, й має бути принцип вільного вибору мови спілкування. Це дозволить поєднати символічне насильство з боку держави, нації в цілому, для якої мова є одним з конституюючих чинників, та загальнодемократичні принципи. На рівні органів місцевого самоврядування доцільне поєднання цих двох принципів. Тобто обов'язковість використання державної мови та свобода використання іншої мови. Тобто на цьому рівні може функціонувати інститут регіональних мов.

Радикальні націоналісти заперечать, що таке поєднання, інститут регіональних мов призведе до розпаду України. Дані дослідження Центру Разумкова свідчать, що це побоювання безпідставне. Про це, насамперед, говорить перевищення часткою тих, хто вважає українську мову рідною, над тими, хто нею спілкується. Тобто значна частина навіть тих, хто вдома або на роботі нею не спілкуються, вважають українську мову рідною. Це й є показником їх національної ідентичності, лояльності до української мови як до ознаки національної державності.

Натомість те, мовний режим в якій сфері буде здійснювати вплив на мовний режим в іншій – тобто чи буде режим державної мови впливати на вибір громадянами мови спілкування в інших сферах, ніж адміністративне управління, або динаміка впливу буде зворотною – залежатиме від тих процесів, які відбуватимуться в країні. Зокрема, вірогідні успіхи української держави в економічній, політичній, культурній та інших сферах, розвиток демократичних принципів суспільного життя, соціальних ліфтів сприятимуть збільшенню привабливості мови, яку підтримує дер-

жава, а це здійснюватиме вплив на сфери, які регулює принцип вільного вибору мови спілкування, і громадяни при реалізації цього принципу віддаватимуть все більше переваги саме державній мові.

Проблема також впирається у конкретні заходи. Наприклад, що робити із «законом Колісниченка-Ківалова» щодо засад державної мовної політики? На нашу думку, значення цього закону свого часу полягало у тому, що це була перша за роки незалежності системна спроба розробити механізми реалізації мовної політики, причому щодо як державного статусу української мови, так і принципу вільного вибору мови спілкування в інших сферах (які лише декларувалися у законі «Про мови в Українській РСР» та інших законах, але останні практично не містили механізмів їх реалізації). Але це не означає, що цей закон не потрібно змінювати. Він якраз був недосконалий, про що свідчать неузгодженості з Конституцією та іншими законами, незначний ефект від його реалізації, а також можливості його нехтування в процесі практичного здійснення політики. Зокрема, про таку недосконалість свідчила відмова Ізмаїльської міськради надати статус регіональної болгарській мові, хоча ця меншина відповідала вимогам закону [1].

Водночас, аналізуючи підсумки дослідження Центру Разумкова в контексті формування моделі мовної політики, ми не можемо не зазначити, що у цьому дослідженні повністю проігнорований чинник інших, крім української та російської, мов етнічних груп України. З огляду на те, що дані соціологічних опитувань є основою для формування національної політики, це є помилка. Прихильники такого ігнорування аргументують це тим, що частка інших етнічних груп, крім українців та росіян, в етносоціальній структурі населення України – незначна (4%), а тих, хто визнає інші, крім української та російської, мови рідними, – ще менше (2,4%). Але проблема полягає у тому, що національні меншини України проживають компактно. У багатьох населених пунктах, районах та навіть регіонах вони становлять значну частку населення. В Одеській, Чернівецькій, Закарпатській областях є багато районів, де відповідні етнічні групи навіть переважають українців та росіян, а відтак значним чином впливають на суспільно-політичні процеси на цих територіях, а через них – й на національну політику. До того ж, низький рівень задоволення мовних потреб цих груп створює умови для тиску на ці регіони та Україну в цілому з боку інших держав.

Висновки. Отже, засадничим принципом мовної політики України має бути перетворення мовного різноманіття на фактор збереження цілісності та забезпечення політичної стабільності суспільства. Умовами цього є формування плюралістичної системи цінностей суспільства, дотримання принципу захисту прав меншин, поєднання символічного насильства з боку держави та ліберального принципу вільного вибору мови спілкування. Таке поєднання має здійснюватися, зокрема, на рівні органів місцевого самоврядування. На відміну від думки Д. Растоу, ми маємо констатувати, що у країнах з соціокультурним розколом населення досягнення національної єдності є не передумовою модернізації, а її наслідком. Запорукою можливості поєднання різних принципів мовної політики є перетворення України на

країну, яка здатна інтегрувати системи цінностей різних етнічних груп, які, попри різні оцінки історичних подій, постатей, політичні ідеології тощо, пов'язують своє майбутнє з геополітичною реальністю, ім'я якій – Україна. Недотримання вказаних принципів сформує перманентні ризики дестабілізації суспільно-політичної ситуації. Водночас, як свідчать дані дослідження Центру Разумкова, зокрема щодо поширення у певних сегментах населення прихильності до асиміляційної моделі громадянської нації, яка в умовах війни підтримується певними політичними елітами, часовий люфт для реалізації оптимальної моделі мовної політики поступово скорочується. Подальша затримка з її впровадженням загрожуватиме настанням ситуації, коли Україна обиратиме між поганим та дуже поганим рішеннями та буде змушена приймати ті рішення, які негативно впливатимуть на єдність українського суспільства.

Література

1. В Измаиле болгарам отказали в праве на региональный язык [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/news/520884-v-izmaile-bolgaram-otkazali-v-prave-na-regionalnyi-yazyik.html>.
2. Валевський О.Л. Порядок денний державної культурної політики в умовах зовнішньої агресії : Аналітична записка / О.Л. Валевський ; НІСД. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1872/>.
3. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості : Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики» 7 червня 2016 р. – К. : Центр Разумкова, 2016. – 104 с.
4. Курас І.Ф. Регіональні аспекти етнополітики: Виступ на засіданні «круглого столу» з міжетнічних проблем в Одеській, Чернівецькій та Закарпатській областях, Київ, 1998 / І.Ф. Курас // Етнополітика: історія та сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю років. – К. : ІПІЕНД, 1999. – С. 275–285.
5. Місержи С.Д. Транскультуралізм / С.Д. Місержи // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) ; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ-2000», 2015. – С. 393.
6. Мовна ситуація в Україні : між конфліктом та консенсусом / Ред. кол. : О.М. Майборода, М.І. Шульга, В.П. Горбатенко та ін. ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
7. Молодцов О.В. До питання про ризики децентралізації: ідеологічний аспект / О.В. Молодцов // Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 22–23 квітня 2015 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – С. 74–75.
8. Нагорна Л. Регіональна ідентичність як фактор впливу на вітчизняний політичний процес / Л. Нагорна // Наука. Влада. Політика ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К. : Знання України, 2008. – С. 183–206.
9. Нагорна Л.П. Територіальні ідентичності в системі трансдисциплінарних регіональних досліджень / Л.П. Нагорна // Регіональна історія України: 36. наук. статей ; відп. ред. Я. Верменич. – Вип. 6. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 35–52.

10. Пирогова Д. Ставлення до статусу російської мови в Україні / Д. Пирогова // Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=517&page=1>.

11. Порошенко П. Лишение русского языка статуса регионального было ошибкой / П. Порошенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.ru.info/news/20271-lishenie-russkogo-yazyka-statusa-regionalnogo-bylo-oshibkoj-poroshenko.html>.

12. Римаренко Ю.І. Національний розв'яз України : проблеми і перспективи / Р. Римаренко. – К. : Юрінком, 1995. – 272 с.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99/paran54#n54>.

14. Сацук Г.М. Характерні ознаки культурного впливу інформаційного суспільства / Г.М. Сацук // Політологічний вісник. – 2013. – Випуск 69. – С. 285–294.

15. Степико М. Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави : Аналітична записка / М. Степико ; НІСД. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/>.

16. Тягнібок грозить не допустити офіційного статусу для російського мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3402040-tiahnybok-hrozyt-ne-dopustyt-ofytstalnoho-statusa-dlia-russkoho-yazyka>.

17. Rustow D. Transitions to Democracy : Toward a Dynamics Model / D. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Vol. 2. – № 3. – P. 337–363.

Анотація

Перегуда Є. В. Модель мовної політики у поліетнічному суспільстві: кейс України. – Стаття.

Збереження цілісності українського суспільства потребує моделі мовної політики, базованої на плюралізмі мовних орієнтацій. Стаття побудована на матеріалах дослідження ідентичності громадян, здійсненого у 2015 р. Центром Разумкова. Його підсумки свідчать про поширення у суспільстві тієї концепції громадянської нації, яка припускає асиміляцію груп. Але деякі результати, зокрема, перевищення часткою громадян, які вважають українську мову рідною, частки тих, хто нею спілкується, свідчать про принципову можливість поєднання символічного насильства в державному управлінні з ліберальним принципом вільного вибору мови спілкування в інших сферах, зокрема на регіональному рівні. Підвищення ролі української мови у цих сферах залежить від успіхів держави в економіці, зовнішній політиці тощо.

Помилковим є ігнорування чинників інших, крім української та російської, мов. Їх важливість зумовлена компактним проживанням етнічних груп України.

Ключові слова: мова, мовна політика, модель, державна мова, вільний вибір мови спілкування, етнічні групи, національні меншини, мультикультуралізм.

Аннотация

Перегуда Е. В. Модель языковой политики в полиэтническом обществе: кейс Украины. – Статья.

Сохранение целостности украинского общества требует модели языковой политики, основанной на плюрализме языковых ориентаций. Статья построена на социологическом исследовании идентичности граждан, проведенном в 2015 г. Центром Разумкова. Его итоги свидетельствуют о распространении в обществе той концепции гражданской нации, которая предполагает ассимиляцию групп. Но некоторые результаты, в частности, превышение долей граждан, считающих украинский язык родным, доли тех, кто на нем общается, говорят о принципиальной возможности сочетания символического насилия в государственном управлении с либеральным принципом свободного выбора языка общения в других сферах, в том числе на региональном уровне. Повышение роли украинского языка в этих сферах зависит от успехов государства в экономике, внешней политики и т.п. Ошибочным является игнорирование фактора других, кроме украинского и русского, языков. Их важность обусловлена компактным проживанием этнических групп Украины.

Ключевые слова: язык, языковая политика, государственный язык, свободный выбор языка общения, этнические группы, национальные меньшинства, мультикультурализм.

Summary

Pereguda Ye. V. The model of language policy in a multiethnic society: the case of Ukraine. – Article.

The preservation of the Ukrainian society integrity needs a model of language policy, based on linguistic orientations' pluralism. The article is built on the sociological research of citizens' identity, conducted in 2015 by the Razumkov Center. Its results witness about the increase in popularity of the concept of civic nation, which suggests the assimilation of groups. However some of the results, in particular, the excess proportion of citizens who consider Ukrainian as their native language, the proportion of those who uses it in communication, show the fundamental possibility of a combination of symbolic violence in the government with the liberal principle of free choice of the language of communication in other areas, including regional level. Increase of the role of the Ukrainian language in these areas depends upon the state progress in the economy, foreign policy, etc. It is wrong to ignore other languages, except Ukrainian and Russian. Their importance is due to the compact habitation of ethnic groups in Ukraine.

Key words: language, language policy, the national language, free choice of the language of communication, ethnic groups, minorities, multiculturalism.

УДК 32.008

Г. М. Куц
доктор политических наук,
профессор кафедры политологии, социологии и культурологии
Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды

ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Постановка проблемы. Актуальность исследуемой проблематики определяется прежде всего тем, что Украина находится на границе двух культур – Востока и Запада. Эта «серединность» (медиативность) периодически приводит к различным формам противостояний (политических, религиозных, электоральных, социокультурных и других).

Переплетению восточной и западной традиций в украинской политической культуре присуща интересная специфика. В целом ментальность украинского народа (как на Востоке, так и на Западе) является глубоко индивидуалистичной. Очерченная проблематика стала предметом исследования многих теоретиков, таких как Б. Евтух, Ю. Калиновский, В. Кравченко, О. Куць, Ю. Макар, М. Маринович, А. Моджеевски, О. Недажня, М. Попович, С. Римаренко, І. Цехмистро, О. Чемшит и другие.

Целью статьи стало выявление ценностных оснований политической культуры в Украине.

Изложение основного материала. В целом менталитет народа определяется национальной культурой, которую можно определить как оригинальный, самобытный, присущий конкретному народу способ видения мира, поведения в нем, систему норм, ценностей и идеалов [6, с. 276]. Культура, оказывая существенное влияние на политические процессы, способна детерминировать определенные общественно-политические трансформации. Поэтому обратимся к выявлению ценностных детерминант политико-культурной сферы политического пространства Украины. Р. Арон отмечал: «Определение ценностей необходимо для понимания человеческого поведения, поскольку оно никогда не является чисто утилитарным» [2, с. 122].

Только на основе доверия возможно эффективное сотрудничество между людьми, поскольку доверие – основа социального капитала. По мнению Ф. Фукуямы, социальный капитал следует понимать как «набор неформальных ценностей или норм, которые разделяются членами группы и делают возможным сотрудничество внутри этой группы» [15, с. 30]. Вместе с тем одно лишь принятие определенной группой людей общих норм либо ценностей не способствует появлению социального капитала, поскольку ценности могут быть ошибочными (например, ценности, объединяющие преступные группировки). Такие ценности, скорее всего, не будут способствовать общественному сотрудничеству. Нормы, которые способны производить социальный капитал, должны включать такие ценности, как правдивость, выполнение обязательств, сотрудничество с другими.

Специфика тех или иных ценностей зачастую обуславливается базовыми чертами национального характера. Для выявления основных сущностных черт на-

ционального характера украинского народа обратимся к выявлению давних характеристик, которые очевидцы находили у славян, проживавших в древности на территории современной Украины. Проанализируем «Стратегикон» – произведение VI – VII веков, посвященное военному делу, в котором встречаются меткие описания сущностных черт славянского характера. Авторство «Стратегикона» принято приписывать Маврикию – византийскому императору (582–602 гг.). В этом произведении речь идет не только о военном деле, но и о быте, общественном устройстве, привычках отдельных народов, в частности славян, антов, персов.

Для славян издавна была характерной такая черта, как свободолюбие. Так, в отрывке 45 (кн. XI, 5) «Стратегикона» указано: «Племена славян и антов сходны по своему образу жизни, по своим нравам, по своей любви к свободе; их никоим образом нельзя склонить к рабству или подчинению в своей стране» [5]. То есть еще в VI веке иностранцами в характере славян было отмечено стремление к свободе, которое заложено в ментальности украинского народа с древности. Отсюда напрашиваются параллели по корреляции сущностных черт славянской ментальности с основополагающими постулатами либерализма, для которого концепт свободы является базовым.

А в отрывке 44 (кн. IX, 3) «Стратегикона» указано, что славяне не имеют военного строя и единого начальника, они не умеют ни подчиняться, ни сражаться в строю. Соответственно, тогдашним славянам (проживавшим на территории современной Украины), с одной стороны, была свойственна черта определенного неприятия власти, неповиновения властям. С другой стороны, они и не умели подчиняться, противились единому руководству, то есть повиновению только одному лицу. Вместе с тем в отрывке 46 «Стратегикона» отмечается, что можно удачно использовать неспособность славян подчиняться лишь одному вождю. Если среди славян много предводителей и нет между ними согласия, стоит некоторых из них привлечь на свою сторону речами либо подарками, отслеживая, чтобы не стали все под власть одного вождя. Здесь также приводятся не совсем лестные характеристики славян: «не держат своего слова относительно договоров», «между ними нет единомыслия», «никто не хочет уступить другому» (отрывок 46 «Стратегикона») [5].

Аналогичные наблюдения дошли до нас от Прокопия Кесарийского (жил в эпоху Юстиниана), который описывал военные походы славян на Восточно-Римскую империю (VI век). Он отмечал: «Эти племена, славяне и анты, не управляются одним человеком, но издревле живут в народоправстве (демократии), и поэтому у них счастье и несчастье в жизни считается делом общим» [13]. В целом отмечается, что славяне – неплохие люди и совсем незлобные.

Относительно жилищных условий славян Прокопий Кесарийский писал, что они живут в хижинах, находящихся на большом расстоянии друг от друга. То есть истоки индивидуалистичности можно обнаружить еще у древних славян. В этом же контексте отмечается, что ранее даже имя у славян и антов было одним и тем же: в древности эти племена называли спорами («рассеянными»), поскольку они жили «рассеяно», отдельными поселениями.

В современной Украине наблюдается сосуществование двух культурных традиций: «западной» и «восточной». Причем «западная» культурная традиция является основой социально-политических взаимодействий, тогда как «восточная» традиция является христианско-духовной в своей основе. «Восточная» культурная традиция (или византийско-православная) приобрела решающее значение в формировании не только духовности украинского народа, но и специфического способа восприятия мира. Относительно «западной» культурной традиции В. Кравченко отмечает: «Она стала доминирующей в сфере социального опыта и практики: политическая и социальная структура, к которой органично тяготел украинский народ, прежде всего связана с принципами европейского политического развития» [6, с. 287]. Следует акцентировать внимание на том, что «восточная» культурная традиция распространялась преимущественно на духовный уровень украинской культуры. Относительно общественно-политического уровня зачастую отслеживалось неприятие византийских традиций, их отторжение. В частности, наблюдалось неприятие идеи по ограничению индивидуальной свободы, идеи самодержавного деспотизма, экспансионизма и так далее. В целом взаимодействию и переплетаясь, как «восточная» (византийско-православная), так и «западная» (демократическая) культурные традиции определили характер и дальнейший ход развития украинской общественно-политической мысли.

Если обратиться к характеристике русской культуры, становится заметным тот факт, что она, по сравнению с украинской культурой, в большей степени подвергалась воздействию византийской традиции. Прежде всего, это касается общественно-политического уровня русской культуры, на который распространила свое влияние «восточная» культурная традиция (византийская). Попутно отметим, что российская и украинская культуры проявляют существенные различия именно в общественно-политическом измерении, в частности, в восприятии представителями этих культур власти, в отношении к властям. Так, украинская ментальность более анархична, в ней заложено определенное недоверие ко всякой власти, что требует полагаться на собственные силы, способствуя усилению индивидуалистических тенденций. Зато в русской культуре доминирует коммунитарное начало. И. Цехмистро указывает: «Это объясняется природными условиями формирования русского этноса: на бедных подзолистых почвах, в условиях труднопроходимых болотистых лесов могли выживать только крупные объединения людей – «общины». Условия формирования украинской культуры были прямо противоположными: плодородные черноземы со времен древней трипольской аграрной культуры обеспечивали выжи-

вание небольших объединений людей, например, хутора или даже семьи» [16, с. 301].

Даже сегодня, как указывает В. Аникин, традиции патернализма по-прежнему доминируют в сознании большинства россиян [1, с. 88]. 62% опрошенных россиян признали, что не смогут выжить без материальной поддержки со стороны государства, и лишь 37% респондентов уверены, что способны самостоятельно обеспечить себя и свою семью.

И. Головки утверждает: «В Украине, несмотря на определенное неприятие либерализма на официальном уровне и уровне общественного сознания, наблюдается воплощение либеральных практик на быденном уровне. Будучи глубоко укоренившимися в ментальности, эти либерально-демократические практики, обеспечив стратегии выживания украинского народа, не определяются как либеральные» [3, с. 8]. Выделяя основоположные черты украинской ментальности (индивидуализм, свободолюбие, предприимчивость, недоверие к государству, неприятие авторитарного начала, достаточно высокий уровень толерантности и так далее), И. Головки отмечает, что эти же идеологемы выступают базовыми характеристиками либерального дискурса.

Переплетение «восточной» и «западной» традиций в украинской культуре периодически приводило к различным формам противостояний (религиозных, электоральных, социокультурных и других). В украинской истории можно отыскать факты подобных противостояний, если углубиться, например, в проблему религиозных перипетий. Современное конфессиональное разнообразие религиозного поля украинской культуры не в последнюю очередь вызвано и определено бинарным характером парадигмы «Запад – Восток». Раскол христианства в 1054 г. не только заложил православную и католическую традиции в религиозной жизни Европы, но и обусловил своеобразие существования в лоне европейской христианской культуры двух непохожих культурных миров. На протяжении истории периодически появлялись идеи относительно восстановления единства христианства, воплощаясь не только в концепциях ведущих мыслителей тех или иных эпох, но и в церковной жизни. Указанные идеи своеобразно воплотились в религиозной жизни Украины, вызывая не только ее конфессиональное разнообразие, но и поиски путей к межконфессиональному диалогу, толерантному сосуществованию. Процесс становления самоидентификации украинцев между восточными и западными соседями неразрывно связан с эволюцией религиозного самоопределения украинского народа.

Исторически сложилось так, что Украина находится на границе двух культур: Востока и Запада. Эта медиативность способствовала возникновению греко-католицизма в украинской культуре. Особенностью украинской греко-католической церкви, которая была создана в 1596 г. на Брестском церковном соборе, является сочетание католической и православной догматики при сохранении православных обрядов. Феномен украинского греко-католицизма до сих пор вызывает противоречивые оценки в среде как церковных, так и светских исследователей. Украинский греко-католицизм интересен прежде всего тем, что в нем отнюдь не реализуется попытка приспособления к промежуточному положению украинцев между христианским

Востоком и Западом. Наоборот, ищутся пути выхода из этого двойственного положения [11, с. 6]. Таким образом, появление греко-католической церкви стало своеобразным ответом на вызовы не только религиозного, но и социокультурного противостояния.

Следует отметить, что и в современной Украине конфессиональное разнообразие не в последнюю очередь обуславливается «медиативностью» украинской культуры, ее срединным, граничным положением между двумя культурными мирами: Востоком и Западом.

Электоральный раскол в современной Украине, который четко обозначился еще во время Оранжевой революции 2004 г., также определенным образом детерминирован медиативностью украинской культуры. Две основные электоральные группы – «оранжевые» (Западная Украина) и «бело-голубые» (Восточная Украина) – стали носителями кардинально разных мировоззрений, декларируя собственные ценностные приоритеты. В массовом сознании доминирующие приоритеты можно было обнаружить уже при поверхностном наблюдении за сторонниками тех или иных ценностей. Рядовой адепт «оранжевых» искренне не понимал, как можно выступать против европейских ценностей, означающих создание условий для обеспечения свобод каждого человека, утверждения самооценности и уникальности индивида. Как можно выступать против открытости и прозрачности власти, утверждения национальных идеалов? Вместо этого он считал, что с приходом к власти «бело-голубых» Украина вновь попадает в российское (а значит – имперское) ярмо, в коррумпированность и закрытость власти, в пренебрежение своими национальными интересами, что грозит расколом государства.

Абсолютно диаметрально взгляды были у сторонников «бело-голубых». Они не менее искренне не понимали, как можно исповедовать так называемые европейские ценности, которые (как им объяснили в предвыборной борьбе лидеры) автоматически означают порабощение Украины иностранными войсками во главе с НАТО. Как можно не любить и отворачиваться от родного и дорогого соседа – России, желающей нам только добра и готового по-отечески нас опекать? Зачем же такая, привлекательная для «оранжевых», прозрачность во властных действиях, если она ведет только к политической нестабильности? С их точки зрения, если каждый чиновник начнет высказывать свою собственную точку зрения на сущность политических либо экономических процессов в Украине, это приведет лишь к разбалансированию системы власти. Политические решения должны приниматься высшими авторитетами и беспрекословно выполняться. Конечно, в подобных рассуждениях отслеживаются отголоски советского прошлого, когда где-то там в таинственных коридорах принимались единственно правильные решения кем-то высшим и мудрым. Исходя из этой логики, можно прийти к крайне опасному выводу: чем меньше наблюдаешь за принятием политических решений, тем больше уверенности в стабильности и предсказуемости власти.

Таким образом, политические действия и процессы, которые «оранжевые» определяли как демократизацию и открытость, «бело-голубые» называли популизмом, хаосом и нестабильностью, и наоборот. Отыскать той или иной стороне рациональную аргу-

ментацию для убеждения своих противников фактически невозможно. Эмоциональное напряжение между двумя лагерями только росло, никому из противников не удавалось убедить друг друга в приоритетности именно своей позиции. В результате в 2013 г. случился Евромайдан (или Революция достоинства), обостривший ценностное противостояние.

Если в проблеме ценностного противостояния между Востоком и Западом продвигаться вглубь, то перед нами возникнут давние разногласия между латинскими и византийскими ценностями. Классические латинские ценности – это крепкая семья, религиозные нормы и настойчивость [4, с. 47]. Византийские ценности чаще всего связаны с патернализмом и кулуарным решением проблем. Если латинские ценности означают опору человека на свои собственные силы в решении различных проблем, то человек византийских ценностей считает, что государство должно его опекать, и возлагает все надежды на высшую мудрость правителя.

Теорию «византизма» развивал русский мыслитель К. Леонтьев, считая, что именно византизм способен оберегать власть от всяческих нововведений [14, с. 294–295]. Византизм, по его мнению, смог бы уберечь Россию от пагубного влияния Запада, от разрушительного европейского прогресса, сохраняя ее самобытность.

Для Папы Римского Иоанна Павла II очевидным было сосуществование в Европе двух традиций: западной латинской и восточной византийской. Он считал: «Европа является единством, богатством которой является многочисленность культур, творящих ее» [10, с. 133]. Латинская культура – более рассудительная и логическая, тогда как восточная традиция – более мистическая и чувственная. Для характеристики этих двух традиций Иоанн Павел II иногда использовал аллереорию «двух легких», отмечая, что без одного из легких Европа не могла бы дышать. Украину он называл «приграничьем и воротами между Востоком и Западом», поскольку на украинской территории произошло скрещение разных культур. Именно на украинской земле, как отмечал Папа Римский Иоанн Павел II, церковь дышит «двумя легкими» восточной и западной традиций. По его мнению, конститутивным фактором Европы является христианство как общий знаменатель самоопределения европейцев.

О проблеме медиативности украинской культуры высказывался также представитель Московского Патриархата в Украине Митрополит Киевский Владимир. В своей речи, посвященной 1020-летию крещения Руси (2008 г.), он отмечал, что Украинской Православной Церкви следует учитывать социокультурные особенности страны. Эти особенности обусловлены наличием двух полюсов украинской культуры, двух различных цивилизационных «орбит»: «восточной» и «западной» [9]. Если восточно-украинский мир сформировался в результате творческого взаимодействия украинской культуры с российской, то цивилизационная общность Западной Украины стала результатом взаимодействия украинской культуры с польской, австрийской, литовской, румынской и другими европейскими культурами. Впрочем, эти два сообщества, как отмечал Митрополит Владимир, являются разными, но неразделимыми, поскольку между ними много общего: язык, история, культура, а главное – христианство, имеющее единый

источник – Крещение святого князя Владимира. Поэтому миссия Украины заключается не в том, чтобы быть буферной зоной между Востоком и Западом. Украина – это самодостаточное социокультурное пространство, перед которым стоит задача обретения собственной внутренней целостности через синтез наследия и Востока, и Запада. Причем антагонизм западных и восточных элементов культуры можно преодолеть путем их творческого преобразования в синтетическое единство на основе традиций православия.

Как отмечает М. Маринович (вице-ректор Украинского католического университета во Львове), сегодня украинская демократия формируется в цивилизационно двойственном государстве: между евроатлантической и евразийской культурными формами. К сожалению, единство понимается лишь следующим образом: одна из сторон должна раствориться в другой. Впрочем, такая позиция, когда каждая из сторон стремится распространить свои цивилизационные признаки на всю страну, несет разрушительный потенциал для будущего Украины. Поэтому ученый указывает: «Диалогическим и сбалансированным людям в обоих лагерях надо как можно скорее выработать цивилизованную модель сосуществования, за которую не стыдно было бы перед памятью предков и потомками» [8]. Медиативность украинской культуры – это не горький рок, а предназначение, которого украинцы еще не постигли.

В целом для украинского менталитета характерны индивидуализм, свободолюбие, отторжение авторитарного начала. Эти ценности определенным образом коррелируют с ценностями либерализма [7; 12, с. 89–101]. С другой стороны, наблюдается также определенная корреляция с принципами консерватизма, поскольку специфика украинского типа культуры в значительной мере обуславливается принадлежностью украинской территории к ареалу древней земледельческой оседлой культуры, которая веками, если не тысячелетиями, находила опору своего существования в традиционализме [6, с. 277]. То есть украинская ментальность коррелирует прежде всего с принципами либерализма и частично консерватизма, что почти не находит выражения на общественно-политическом уровне в качестве идеологических приоритетов тех или иных политических партий. Следовательно, для создания климата доверия в украинском политическом пространстве указанные характеристики должны найти свое воплощение в политической культуре на уровне общественно-политических практик.

Выводы. Таким образом, сегодня должны появиться объединительные идеи, одинаково волнующие людей всей Украины, как западной, так и восточной. Впрочем, такие идеи и сейчас существуют: защита детства, уважение к старшим, охрана пострадавшей от Чернобыля окружающей среды. Также это идея патриотизма и понимание того, что Родина всех украинских жителей именно здесь, в Украине, а не в Советском Союзе (стране, которой уже давно не существует). Однако любовь к своей Родине не появится без самоидентификации, без осознания своей уникальности как представителя данной земли. Ментальность украинского народа, как на Востоке, так и на Западе, – глубоко индивидуалистическая. Именно индивидуализм, который является базисной установкой в украинской

ментальности, может стать предпосылкой становления демократической политической культуры.

Литература

1. Аникин В. Особенности жизненных ценностей и устремлений россиян / В. Аникин // Полис. – М., 2008. – № 2. – С. 81–93.
2. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон ; пер. з фран. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2006. – 272 с.
3. Головка І. Ліберальна демократія: умови формування та специфіка становлення : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Головка ; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2010. – 248 с.
4. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария ; пер. с англ. под ред. В. Иноземцева. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с.
5. Из «Стратегикона» Маврикия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.adfontes.veles.lv/viz_slav/mavrikii.htm.
6. Кравченко В. Гуманістичні цінності в українській культурі / В. Кравченко, Я. Білик, В. Педан // Європейська та українська культура в нарисах : [навч. посібник] / за ред. І. Цехмістро та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 276–294.
7. Куц Г. Лібералізм і демократія: перипетії співіснування / Г. Куц // Віче. – 2007. – № 12 : Спецвипуск. – С. 17–20.
8. Маринович М. Украина в мире или Украина между двумя мирами? / М. Маринович // Зеркало недели. – 2010. – № 42(822). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dt.ua/1000/1550/70812>.
9. Митрополит Киевский Владимир. Украинское православие на рубеже эпох. Вызовы современности, тенденции развития / Владимир (Сабодан) Митрополит Киевский // Церковный вестник / Русская православная церковь. – М. : Изд-во Московской патриархии, 2008. – № 13–14(386–387). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tserkov.info/archi/?ID=5273>.
10. Моджеєвські А. Про європейську сутність України у вченні Папи Римського Івана Павла II / А. Моджеєвські // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2008. – Т. 17–18. – С. 132–137.
11. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / О. Недавня ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 1999. – 20 с.
12. Організаційні засади функціонування місцевого самоврядування в Україні : [монографія] / [Ю. Куц, С. Болдирев, А. Тамм] ; за заг. ред. Ю. Куца. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2004. – 180 с.
13. Прокопий Кесарийский. Из «Готской войны» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.adfontes.veles.lv/viz_slav/prokopii1.htm.
14. Русский консерватизм XIX столетия: идеология и практика : [монография] / [В. Гросул и др.] ; под ред. В. Гросула. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 439 с.
15. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. под общ. ред. А. Александровой. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.
16. Цехмістро І. Ідентифікація української культури як таласократичної / І. Цехмістро // Європейська та українська культура в нарисах : [навч. посібник] / за ред. І. Цехмістро та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 276–294.

Анотація

Куц Г. М. Ценностные основания украинской политической культуры. – Статья.

В статье обосновывается, что срединность (медиативность) украинской политической культуры не в последнюю очередь вызвана и определена бинарным характером парадигмы «Запад – Восток», в частности, давними разногласиями между латинскими и византийскими ценностями. Аргументируется, что для украинского менталитета характерны индивидуализм, свободолюбие – ценности, которые определенным образом коррелируют с принципами либерализма. С другой стороны, наблюдается также определенная корреляция с принципами консерватизма.

Ключевые слова: украинская политическая культура, «Запад – Восток», латинские ценности, византийские ценности.

Анотація

Куц Г. М. Ціннісні підстави української політичної культури. – Стаття.

У статті обґрунтовується, що срединність (медіативність) української політичної культури не в останню чергу спричиняється та визначається бінарним характером

парадигми «Захід – Схід», зокрема, давніми розбіжностями між латинськими й візантійськими цінностями. Аргументується, що для українського менталітету характерні індивідуалізм, волелюбність – цінності, які певним чином корелюють із принципами лібералізму. З іншого боку, спостерігається також певна кореляція з принципами консерватизму.

Ключові слова: українська політична культура, «Захід – Схід», латинські цінності, візантійські цінності.

Summary

Kutz G. M. Valuable bases Ukrainian political culture. – Article.

In article it is proved that duality the Ukrainian political culture it is not in the last instance caused and defined by binary character of a paradigm “West – East”, in particular, old disagreements between Latin and Byzantine values. It is given reason that for the Ukrainian mentality are characteristic individualism, love to freethinking – values which definitely correlate with liberalism principles. On the other hand, certain correlation with conservatism principles is observed also.

Key words: Ukrainian political culture, “West – East”, Latin values, Byzantine values.

УДК 323.21 (477.8) "1867/1914"

*І. С. Монолатій**доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

ВЗАЄМОДІЯ ЕТНІЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МОДЕРНУ ДОБУ

Постановка проблеми. Етнічний ренесанс та політизація етнічності упродовж XIX – XX ст. стали одними з провідних чинників формування політичної карти світу та територіально-політичної організації держав. Однак взаємини етнонаціональної та політичної сфер суспільства ніколи не були простими, поєднуючи, з одного боку, конструктивний потенціал, а з іншого – небезпеки дестабілізації, що актуалізує необхідність їхнього врівноваження [2, с. 5–6]. Оскільки джерелом суперечностей часто виступає саме невідповідність територіальної організації етнонаціональної та політичної сфер суспільства, тут не можна обійтися, зокрема, без ретроспективного погляду на взаємини імперій та етнічних меншин. Окрім того, міжетнічна взаємодія є істотною й у життєдіяльності етнонаціональних спільнот, і в розвитку політичних процесів, а територія є водночас і середовищем їхньої взаємодії, і середовищем впливу на процеси взаємодії.

Об'єктивні тенденції геополітичних й етнокультурних процесів підтверджують, що етнонаціональна ідентичність закономірно потребує інституційного закріплення як своєї унікальності, так і функціональної значущості. І саме державність створює найбільш сприятливі умови для реалізації та збереження етнонаціональної самобутності. Тому етнічний ренесанс та політизація етнічності – об'єктивний процес розширення сфери життєдіяльності спільнот, що звичайно не виключає можливості певних сил, зокрема так званих «етнічних антрепренерів», спекулювати на цих процесах. Основним наслідком і відображенням природного розвитку етнополітичних процесів, як відомо, є формування національних держав, найбільш характерними рисами яких є особливі історично-генетичні засади, територіальна організація та чітко виражене культурне обличчя, яке визначає культура державоформуючої нації.

З огляду на зазначене дослідження проблеми інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині нині є актуальним, адже величезні за територіями та етнічно неоднорідні імперії кінця XIX – початку XX ст. презентували різні стратегії в царині етнонаціональної політики. Тому політична система Австро-Угорщини повинна осмислюватися з урахуванням діяльності різностатусних етнічних політичних акторів, оскільки українська, польська, єврейська, німецька та румунська спільноти в Цислейтанії як інтегральні частини багатонаціонального суспільства Дунайської монархії були одними з найбільших і стали активними учасниками етнонаціональних відносин другої половини XIX – початку XX ст. Оскільки політичні процеси проявлялися й на рівні провінцій дуалістичної імперії, що утворювали

«макроелементи» держави на регіональному рівні, зокрема в Галичині й на Буковині, то вони суттєво впливали на загальноімперські політичні процеси та інститути й навпаки. Відтак дослідження етнополітичних процесів в Австро-Угорщині, попри їх зануреність в історію, набуває значущості внаслідок альтернативності постімперських трансформацій та загальноєвропейських інтеграційних процесів [4, с. 9–10].

Стан дослідження. Вітчизняний і зарубіжний внесок у дослідження процесів інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині на прикладі Галичини та Буковини розмежовується як за характером досліджень, так і за хронологічним принципом. Окремі публікації українських учених із проблеми діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині визначаються працями істориків (О. Аркуші, Я. Грицака, О. Добржанського, О. Жерноклеєва, М. Кугутяка, В. Марчука, С. Макаруча, І. Чорновола). Щоправда, на відміну від праць австрійських, німецьких, польських та чеських дослідників (Т. Андлауер, Р. Вагнер, М. Гаусляйтнер, Г. Гійє, Р. Канн, Д. Мацяк, З. Мюллер, М. Сліж, Р. Томчик) роботи вітчизняних науковців здебільшого обмежуються аналізом взаємодії українських і польських політичних фігур [3, с. 11].

Виклад основного матеріалу. Класичні й сучасні концепції інституціоналізації етнічних політичних акторів, а також політичної участі громадян дозволяють повною мірою з'ясувати базові характеристики діяльності етнонаціональних спільнот в умовах політизації етнічностей. У сучасних дослідженнях соціум постає поділений на «своїх» і «чужих» унаслідок структурних розмежувань, функціональності простору соціокультурної дистанції в будь-якому етнополітичному організмі. Для них основним формотворчим чинником інтеракції є етнополітична поведінка. Групи трактуються, з одного боку, як цілість, а з іншого – як такі, чий експектації та цілі виявляються в діяльності сформованих у їхньому середовищі політичних акторів [1, с. 5]. Етнополітику держав, незважаючи на варіативність концепцій для її аналізу, учені оцінюють за критеріями розподілу різного роду обмежених ресурсів, створення/консервації системи (не)рівності шансів для реалізації різними групами ціннісних можливостей і диференційованого ставлення до їхніх культурних ресурсів. Інструментальне використання категорії «політична участь» дозволило визначити сутнісні характеристики політичних відносин, здійснити дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу в період політизації етнічностей.

Нормативно-правову основу формалізації державою політичної участі заклали конституційні реформи

60-х рр. XIX ст. Держава створила підвалини відповідного «інституційного дизайну», надійних механізмів суспільної взаємодії, сприятливі для забезпечення конституційних прав і свобод людини, гарантування участі етнофорів у виборчому процесі, зокрема формуванні основ електоральної участі виборців як дієздатних громадян держави. Особливого звучання набирала етнонаціональна політика держави, яка сприяла гармонізації взаємин держави й етнічних меншин, гарантуванню їхніх прав, реалізації певної етнополітичної моделі [7, с. 235]. Її складники – легітимація влади, обмеження амплітуди ймовірних дій етнічних меншин рамками формалізованого правового поля, нейтралізація їх етносепаратизму й можливих претензій на здобуття влади в країні, гармонізація інтеракціонізму етнонаціональних спільнот і паралельне формування етнонацій [9, с. 76]. При цьому держава застосовувала конфронтаційні методи стосовно «чужих». Ішлося передусім про нав'язування та консервацію вертикальних міжетнічних відносин, задоволення інтересів титульних етносів коштом «чужих». Останніх, зокрема євреїв, які ще перебували на «шляху до рівноправ'я», ще й не визнавали як окрему етнічну спільноту, що свідчило про сегрегаційну модель етнополітики, застосовану щодо них. У досліджуваному хронотопі державні органи влади вели наступальну політику щодо групових інтересів передусім українців та євреїв. Зведення вертикальних міжетнічних відносин зводилося до спільного знаменника позиціонування держави як беззастережного захисника інтересів титульної/польської етнонації насамперед у Галичині. За таких умов дилема створення можливостей для плекання етнічними меншинами своїх культурних ресурсів, нав'язування їм соціокультурних цінностей нації-держави чи їх гармонійного поєднання із «чужими», вжиття із цією метою заходів і методів тощо відображала орієнтацію політичних акторів, з одного боку, на реалізацію етнополітичної моделі держави (яку визначали правляча династія та уряд), а з іншого – на сповідування ними етнічної чи політичної концепції нації [4, с. 244]. Дилема плекання/протиставлення багатокультурності визначила актуальне для Габсбурзької монархії завдання – пошук шляхів, які сприяли б абсорбції в лоні етнопсихологічного образу «ми» тих, кого завдяки об'єктивній дискретності етнічного мислення титульні етнонації асоціювали з «вони». А що політичними і/або культурними символами етнічних спільнот є мови, то невинне розширення сфери функціонування однієї з них (державної) за умови одночасного обмеження поля публічності інших у досліджуваному хронотопі, зокрема української та єврейських (їдиш, іврит), було фактором, який посилював атмосферу конкуренції мов. Не висуваючи завдань асиміляції етнічних меншин, саме місцеві органи влади в досліджуваному хронотопі здійснювали дискримінаційну політику стосовно мови етнічної більшості та «локальних» мов, надаючи мовні переваги лише окремим фігурантам – титульним етносам (польському в Галичині, німецькому – на Буковині) [8, с. 43–44]. Етноплюральна політика держави сприяла започаткуванню шкільництва етнічних меншин. Моделі, які реалізовувала держава в царині освіти, відображає стратегія останньої стосовно євреїв і німців. Церковно-релігійний сегмент державної ет-

нополітики Відня визначали, з одного боку, стратегії захисту та створення рівних можливостей для функціонування інститутів етноконфесійних спільнот (за одночасної переваги домінуючої конфесії – католицької), а з іншого – традиціоналізм етноконфесійних спільнот і важлива роль християнської церкви й релігійних громад у збереженні самостей [3, с. 14–15]. Офіційний Відень виявляв певну запобіжність у зусиллях уніфікувати й церковно-релігійний простір країни. Показником наступального характеру дій влади стали її намагання встановити контроль над окремими релігійними спільнотами та церквами, зокрема іудейськими громадами [6, с. 187, 234].

Генеологією етнічного каталізатора політичної мобілізації була еволюція ідентифікації – від релігійної до етнічної самоідентифікації. Важливою ознакою донаціоналістичного періоду була й наявність територіальної ідентичності. Територія тут виступала основним градієнтом і була чинником соціалізації індивіда, його політичної мобілізації. Колективні уявлення, групові солідарності (як і відповідна система міфів та символів) не просто «прив'язані» до певної території, але й сформовані відповідно до домінуючої тут соціо-нормативної та політичної культури. За відсутності власної державності, в умовах спільного проживання християнських (українців, поляків, вірмен, молдаван, румунів) та нехристиянських спільнот (євреїв, караймів) конфесійний фактор поглиблював почуття етноідентифікації серед населення. Релігійний ідентифікаційний залишався тією демаркаційною лінією, яка розділяла населення регіону на «своїх» і «чужих», насичувала простір міжетнічної соціокультурної дистанції [4, с. 161–162]. Поруч зі станом та територіальною ідентичністю продовжувала існувати і конфесійна ідентичність, тому зазвичай віросповідання визначало етнічну приналежність. Абсолютистська система управління заздалегідь позбавляла етносоціальності суб'єктності, адже відносини особи й держави в етнічному аспекті визначалися віросповіданням (зокрема, у випадку євреїв). Етнічні й мовні відмінності набули політичного значення в середині XIX ст., коли етнічна ідеологія почала акцентувати самотність окремих етнонацій, їхніх культур і мов. При цьому акцент робився на загальнонаціональних цінностях: етнічному інтересі, безпеці тощо. Швидкому поширенню їх елементів сприяли літературні твори, які відігравали суттєву роль у формуванні етнічних цінностей. Ідеї, які через прозові й поетичні твори ставали відомими, здобували своїх противників чи послідовників у середовищі етнічних спільнот. Наслідком цього стало розгортання полеміки щодо формулювання національних програм і національних міфів, зокрема про «тирольців Сходу», «Gente Ruthenus, natione Polonus» і «святое историческое посланничество собирания Земли Русской». Етнічний каталізатор політичної мобілізації використовували різні політичні кола, з одного боку, для політизації етнічностей (він визначав специфіку етногрупової динаміки), а з іншого – для скерування соціального протесту в русло міжетнічної боротьби [5, с. 48–54].

Відмінності між ареальним і дисперсним характером проживання українців, поляків, євреїв та інших імміграційних меншин, соціальною неструктуровані-

стю етнічних груп були чинниками, які впливали на співвідношення етнічної професійної структури та ліній соціального розмежування. Прикметна ознака професійної структури населення – культурний поділ праці, який взаємовіддавав «своїх» і «чужих», оскільки визначав головний критерій виокремлення тих чи інших спільнот із загалу. Істотним чинником опозиції «свій – чужий» була територія – середовище взаємодії етнонаціональних спільнот і полігон відчайдушної боротьби за дефіцитні ресурси, зокрема землю [1, с. 23–27]. Ґрунт для формування взаємних, «монохромних», образів спільнот, що співіснували пліч-о-пліч (зокрема, українці – землероби, євреї – торговці), створювала умовна тріада: місце проживання, виробнича діяльність, соціальний «ми»-досвід. Винятково тут була економічна взаємозалежність міста й села, яка, однак, не змінювала загальної картини ліній розмежування. Це простежується на зрізі сакралізації селянами землі за умови одночасного нехтування чи навіть зневаги сферою торгівлі. Найвагомішу роль у функціонуванні дихотомії «свій»/«чужий» відігравала релігія, оскільки для етнофорів була значною частиною повсякденного життя. Дихотомія міста й села ускладнювалася етнічною та конфесійною конфронтацією. Завдяки своїй комунікативній функції мова повсякденного спілкування створювала середовища інтровертно інтеграційних лінгвістичних анклавів для її носіїв й одночасно віддаляла їх від іншомовних. У мовному середовищі байдужість «інших» віддаляла, одночасно не скорочуючи етнопсихологічної дистанції між «ми» – і «вони» – інтересами, але в умовах безлікого соціального порядку запобігала формуванню етноконфліктних зон. Збіг інтересів етнічних і соціальних груп, які нерідко перебували в антагонізмі між собою, створював ґрунт для виникнення й живучості міфів, авто- й гетеростереотипів у колективній свідомості кожної з етнонаціональних спільнот щодо одна одної. Соціальне розмежування консервувалося внаслідок функціонування етнонаціоналізмів, які, використовуючи етнічну історію, продукували образи «я» на різних рівнях – (від)творення власної історії, якщо завгодно – привласнення її вольовим зусиллям, творення «нашої» історичної нарації. Каталізатором творення компенсаційно-оцінних образів ставали колишні кривди. Етносоціальне «насищення» дефініції іншості простежувалося й на зрізах іудей/християни, міські/сільські спільноти, бідний/багатий [1, с. 30–32].

Діяльність етнічних партій, які артикулювали етногрупові інтереси та стратегії їх захисту, відобразила політизацію «ми»-переживань. Сюди додався й нонконформізм у захисті прав «своїх», що спричинювало превалювання в інтеракціонізмі етнонаціональних спільнот суперечностей і конфліктів. Адже в умовах етнізації політики й міжетнічних суперечностей це зумовило функціональну роль етнічних партій як конфліктних груп. Посередницько-репрезентативні функції здійснювали партійні суб'єкти етнічної більшості. З одного боку, вони демонстрували пріоритет етнічної ідентичності над іншими її типами, маніфестували назовні «ми»-почуття, що сприяло усталенню міжетнічної соціокультурної дистанції, з іншого – опрідметували етнонаціональні інтереси, визначали стратегію й тактику їх захисту. Незважаючи на відмінності по-

зицій у ставленні до нації-держави, бачення шляхів захисту культурного ресурсу етнічності, усі українські партії виявляли однаковість у баченні державницького майбутнього українського народу [3, с. 27–28]. Нові детермінантні імпульси для подальшого розгортання процесу політизації макросоціальних груп несли в собі українське й польське етнічне відродження та протиставлення двох етнонацій довкола питання про масштаби впливу на суспільно-політичне життя регіону. У досліджуваному хронотопі українці й поляки співіснували пліч-о-пліч у різних суспільно-політичних умовах, проте щоразу дистанціювалися одні від одних, вели наступальну політику щодо «чужих». Взаємна конфронтаційність та структурування партій та організацій за етнічним принципом сприймалися як аксіоматичні, а партійна структуризація залишалася одним із вирішальних чинників етнополітичної мобілізації. Аутгрупова трансляція платформ, які імпліцитно відображали замикання ідейних констант партійних суб'єктів політичних процесів на проблемах етнічності, «ми»-почуттях, як і безпосередня діяльність польських політичних партій на західноукраїнських землях, спрямована на захист власних макросоціальних інтересів, перетворювала їх здебільшого на конфліктні групи [10, с. 143–145]. Не менш важливі були і кореляція співвідношення макросоціальних сил, формування нових конкурентних/конфліктних спаринг-«партнерів» або коригування взаємин старих візаві, особливо у випадку євреїв. Останні, враховуючи свій етнічний статус і боротьбу за громадянську рівноправність, відмовлялися бути «зброєю» перших у тиску на других («сусідів»), висували програми, які врегульовували їхні інтереси. Неодмінним складником етнополітичної мобілізації єврейства були пошуки власної національно-культурної ідентичності в діаспорі. Зокрема, сіоністський контекст став магістральною домінантою єврейського політичного життя. Політичні фігури єврейської спільноти західноукраїнських земель захищали інтереси групи в різних сферах суспільного життя та не протиставлялися груповим переживанням «інших». Визначальний фактор, що спонукав політичну ідентифікацію та партійну структуризацію євреїв, – це розбіжності в їхній оцінці перспектив місцеперебування етнічної групи. Здебільшого пасивним статистками інституціоналізації власних політичних акторів були німецькі культурницькі та громадсько-політичні організації. У їхньому середовищі домінувала політична аморфність, оскільки, з одного боку, їхні інституції, які діяли в досліджуваній час на західноукраїнських землях, мали виключно культурницький характер, а з іншого – їхня діяльність сприяла збереженню етнічної самобутності німців у діаспорі, не протиставляючи їх нації-державі. Румунське партійне представництво було поряд із німцями маргінальною політичною фігурою, на верхівці якої перебували великі землевласники – артикулятори політичних ідей та етнічних міфологем. Їхня «завойовницька позиція» була поставлена в пряму залежність від етнічного відродження, а отже, і соціального підйому місцевих українців та євреїв. У результаті цього загрозу своїм інтересам румунські національні організації та партійні представництва вбачали в зростаючій міжгруповій конкуренції [3, с. 28].

Варіативність захисту групових прав етнічними політичними акторами свідчить, що кожна з етнопцій керувалася цілями, які відповідали їхнім інтересам без урахування прагнень «чужих». При цьому за ознакою статусу суб'єктів, які брали в ньому участь, класифікуємо політичні суперечності як зіткнення між нерівноправними (поляки – євреї) та рівноправними (українці – євреї) групами. Усі конфлікти за оволодіння владою як найдефіцитнішим ресурсом набиравали маніфестаційної форми внаслідок значущості завдань, які намагалися реалізувати їхні безпосередні учасники: держава й етнічні політичні актори. Посиленню конфліктності взаємовідносин між етнопціями сприяло використання практики політичного терору. Його суб'єкти використали тероризм етнічний, який тут виконував захисну функцію (аналогічну до «охоронного націоналізму») національно-визвольної боротьби етнічної більшості регіону та мав індивідуальну форму. Фактор етнічного оточення обумовив етносоціальні суперечності. Їх конфліктувальними чинниками були різні фактори, а його сталим каталізатором – українсько-польське суперництво за землю. Атмосферу міжетнічної напруги та конкуренції усталили польська колонізація західноукраїнських земель, зокрема Східної Галичини, що у свою чергу свідчило про екстраполяцію практики й наслідків аграрних перетворень у політичну сферу [4, с. 423]. Симптоми міжетнічної конкуренції за землю простежувалися не тільки між різностатусними, але й рівностатусними спільнотами, передусім між українцями та євреями. Поєднання факторів зубожіння українців й усвідомлення ними латентних політичних намірів влади, зокрема її намагання штучно скоригувати етнодемографічний склад населення регіону, сприяли формуванню нової платформи, на якій відбувалася мобілізація макросоціальних груп. Так, кооперативний рух етнічної більшості регіону вступив у конкуренцію з тими «чужими», які здавна домінували в царинах торгівлі та дрібнотоварного виробництва – євреями й поляками. Це у свою чергу обумовило посилення українсько-єврейської конкуренції, яка сприяла усталенню етносоціальних суперечностей між етнофорами обох груп. Каталізатором етносоціальної боротьби за західноукраїнські міста стало взаємне перетинання етнічного й економічного компонентів. Оскільки в процесі конкуренції за місто суб'єкти етнополітичних процесів розв'язували для себе кардинальні проблеми (наповнити/зміцнити соціокультурний простір міст; поширити/утримати власні впливи), то їхня роль і завдання в цій боротьбі були похідні від статусу спільнот. В умовах економічно відсталого регіону модернізаційний модуль конфлікту був означений, по-перше, спробами євреїв і поляків зберегти економічну перевагу в містах та, по-друге, зусиллями місцевої етнічної більшості, спрямованими на зміну їхньої соціальної структури, подолання її неструктурованості. Тому можливість зміни позицій у тодішньому етнокультурному поділі праці з боку українців спонукала євреїв і поляків до захисту їхнього етнічного бізнесу. Соціокультурні суперечності міжетнічної взаємодії, а подекуди і конфлікти зумовлені об'єктивними й суб'єктивними факторами. З-поміж перших ми виокремлюємо боротьбу за національну церкву в умовах тісного переплетіння

етнічних та конфесійних цінностей. Ціннісні суперечності між суб'єктами інтеракціонізму гальванізувала й мова, яка була одним із каталізаторів етнополітичної мобілізації дискримінованих груп. Сюди ж додалася й боротьба етнічних меншин за школу з рідною для них мовою навчання. Застосування ж владою й польськими політичними акторами релігії як допоміжного засобу етнічної асиміляції «чужих», а також спробу втілення католицького варіанта етнополітичного мішаного розуміння як фактори суб'єктивні. Суперечності та конфлікти, які виникали в процесі взаємодії етнічних груп у досліджуваному хронотопі, ми визначаємо як граничне загострення суперечностей у процесі спільного відтворення соціальної реальності між етнічними та конфесійними спільнотами. Ці суперечності ґрунтувалися на порушенні системи культурних цінностей в етнічному, релігійному чи цивілізаційному аспектах і на цій підставі приниженні соціального статусу. У досліджуваному хронотопі саме етнічність виступала відносно самостійним конфліктогенним фактором, а однією з головних причин конфліктності в політичній, економічній та культурній царинах було зростання етнополітичної самосвідомості [5, с. 183–184].

Особливості електоральної участі етнічних політичних акторів відображали природу міжетнічних відносин і визначали характер політики після виборів. Проаналізовані виборчі кампанії, як правило, мали тенденцію до поляризації та радикалізації різних груп. Так, «галицькі вибори» не сприяли стабільності й репрезентативності виборчого процесу. До них долучалися й ознаки так званої виборчої маніфестації – обіцянки електоратові, які показали, що етнічні лідери не виявилися готовими до реалій післявиборчого політичного процесу [10, с. 245, 256]. В умовах тодішньої виборчої системи, зокрема нестабільного нерепрезентативного політичного процесу, інституційна нестабільність і рейхсрату, і крайових сеймів поєднувалася зі спробами домінуючої етнічної групи отримати контроль над інститутами, не допускаючи представників інших етнічних спільнот до розподілу дефіцитних ресурсів (передусім владних повноважень) і розв'язання важливих суспільних питань. Оскільки державна адміністрація в Галичині, репрезентована польськими політичними акторами й етнічними елітами, проводила усталену систему виборчих зловживань, електоральна участь українців та євреїв супроводжувалася великим ланцюгом поствибірних акцій – підписання петицій, проведення віч, мітингів та маніфестацій. Уведення загального виборчого права не змінило ситуації кардинально, оскільки збереження політичного впливу поляків у Галичині було забезпечене шляхом особливої виборчої геометрії – створення штучних нерівних і двомандатних округів. З огляду на це можна стверджувати про використання владою методики «джеримендерингу» – стратегії «вибіркової географії», яка характеризувалася перекроюванням виборчих округів на користь «більшості меншості» [3, с. 30]. У свою чергу суб'єкти виборчої кампанії, а отже, і нова виборча система констатували наявність стабільного, але нерепрезентативного політичного процесу. Згідно з ним одна чи більше слабких етнічних груп підпорядковувалися одній домінуючій або коаліції сильніших.

Тому стабільність досягалася шляхом домінування, а тому політичний процес трактуємо демократичним лише щодо груп-домінант. Дієвість фактора контролю влади як каталізатора етнополітичних суперечностей простежується не тільки у взаємодії українців і поляків, але й останніх і євреїв. Ідеться про їхню реакцію на новий формат українсько-єврейських взаємин у ході ухвалення нового виборчого закону та кампанії до рейхстрату. На характер і зміст цих відносин помітний вплив справляли дії етнічних політичних акторів. Це переконливо засвідчує емпірика досліджуваної ситуації: наявність у фігурантів українсько-єврейського союзу усвідомлюваного чи підсвідомого відчуття зв'язку між рівнем міжетнічної напруженості та владними повноваженнями місцевої польської адміністрації в Галичині [9, с. 123–124].

У діяльності етнічних політичних акторів виокремлюємо її визначальні ознаки: захист мов, вимоги запровадження автономії в її територіальному та екстериторіальному варіантах, реформування виборчого законодавства, здобуття оптимальних передумов для збереження культурних ресурсів етнічностей, захист інших групових інтересів. Численні партійні інституції або інші політичні фігури були артикуляторами етнонаціоналізмів і презентували групові інтереси суб'єктів етнополітичних процесів. З одного боку, завдання етнічної консолідації, агреговані етнічними політичними акторами й етнічними лідерами, визначали характер діяльності етнічних груп, спрямованої на здобуття повноти громадянських та етнічних прав, а з іншого – наступальна стратегія центральної влади, спрямована на інтеграцію підпорядкованих груп в імперський організм, стала каталізатором формування політичної поведінки етнічних груп [4, с. 301–303]. Політична діяльність підпорядкованих груп засвідчила наявність двох основних платформ, на яких вони могли досягти компромісу, – це співпраця в розбудові держави й протиставлення їй. Остання виявилася неприйнятною для всіх етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель, особливо для євреїв та німців. Задля здобуття паритетних із нацією-державою прав усі без винятку етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначає головний критерій у їхньому баченні умов компромісу різностатусних етнонаціональних спільнот – інтеграцію в державу на правах рівноправних суб'єктів політичної нації. Водночас відсутність спільних масштабних кампаній етнічних меншин, спрямованих на їхню інтеграцію в етнополітичний організм Габсбурзької монархії на правах його рівноправних суб'єктів, взаємної підтримки в цьому процесі, свідчить, що їхня співпраця була ситуативна й не визначала домінуючої тенденції у двосторонній або багатосторонній взаємодії. Характер інтеракціонізму рівностатусних етнонаціональних спільнот коригувався фактором розбіжностей інтересів українців та імміграційних меншин, їхніх взаємних реакцій на спроби одного із суб'єктів міжетнічної взаємодії досягти цілей, які суперечать інтересам інших підпорядкованих груп, а також (не)готовності останніх чи їхніх представників захищати «вони»-інтереси. Значуще було й політичне позиціонування дисперсних спільнот, яке зумовлювало характер реакції

автохтонної етнічної більшості західноукраїнських земель [3, с. 31].

Передумовами врегулювання міжетнічних суперечностей були усвідомлення причин кризовості стосунків із «чужими», ступінь готовності (до поступок «чужим» і до захисту інтересів «чужих»), а також відмова від підтримки третьої сторони, ворожої обраному партнерові. Для здобуття паритетних із титульним етносом прав усі без винятку етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначало головний критерій у їхньому баченні міжетнічного компромісу різностатусних етнонаціональних спільнот: інтеграцію у «свою»/«чужу» державу на правах рівностатусних етнічних суб'єктів політичної нації. Статусно-рольовий фактор природи ініціатив проявлявся через диверсифікацію «конструкції» компромісу поміж різностатусними «чужими», яка досягалася зосередженням уваги на пропозиціях стосовно зміни статус-кво, адресованих нації-державі етнічними політичними акторами. Однією з площин, у якій формувалася/виявлявся компроміс між різностатусними етнонаціональними спільнотами, – їхня участь у захисті держави від зовнішніх ворогів або, враховуючи характер міжнародних відносин на конкретному історичному етапі, демонстрація готовності дієво захищати її територіальну цілісність і суверенітет. Передумови для досягнення компромісів етнічних меншин за участю третьої сторони – політичних акторів із числа титульного етносу або держави – пропонувала й демонстрація політичної лояльності. Ініціатива врегулювання міжетнічних суперечностей формувалася як спільний знаменник двох факторів: імовірної корекції взаємин із третіми силами – результату особливостей взаємостосунків імовірного союзника з іншими етнічними меншинами й державою; глибини двосторонніх суперечностей імовірних партнерів, їхнього бажання нейтралізувати соціальні чи іншого роду суперечності або навпаки – багажу набутого (принаймні в стані беземоційного співіснування) позитиву. Перспектива гармонійної взаємодії рівностатусних етнонаціональних спільнот у досліджуваному хронотопі залежала від двох факторів: взаємної готовності груп чи їхніх представників до співпраці з метою реалізації важливих для них завдань; вияву аутгрупової емпатії [10, с. 356].

Компроміси та консенсуси формалізованих та неформалізованих етнічних політичних акторів мали свої особливості. У «буковинському» сюжеті діяльності суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери виокремлюємо такий тип тактики етнічних політичних акторів, які досягли компромісу. У цьому випадку регуляторна функція взаємодії етнонаціональних спільнот здійснювалася через еволюцію однієї етнополітичної ситуації до інших – компромісу й співпраці. Внутрішня біфуркація етнічних груп Буковини та зростання чисельності тих етнофорів, що презентували неконформістсько-захисну етнополітичну поведінку, поява їхніх політичних акторів у крайово-східній, які намагалися досягти консенсусу із центральною та крайовою владою, створили передумови для налагодження конструктивної співпраці етнічних меншин [11, с. 123–124]. Особливості реалізації «Буковинської згоди» дають підстави говорити про при-

сутність у політичному просторі регіону «буковинсько-го парадоксу» – етнополітичної ситуації, в умовах якої політичні актори окремих (гнасамперед упосліджених владою/нацією-державою) етнічних меншин на знак протесту рішуче дистанціюються від винесення ухвал суспільного розвитку регіону. Унаслідок цього виникали патові ситуації (не) вибору для етнічних меншин, коли їхньої лояльності щодо себе одночасно домагались нація-держава й етнічна більшість досліджуваного регіону. Це свідчило й про те, що, на відміну від пасивних потенційних союзників, природними партнерами з-поміж рівностатусних «чужих» є ті політичні актори, які формуються в середовищі представницьких органів влади. *Буковинський компроміс 1910 р.* трактуємо прикладом змагання політичних акторів за доступ до виборних і призначуваних посад, а отже, необхідності досягнення порозуміння між кандидатами, які представляли різні етнічні групи. Показовою в контексті реалізації «Буковинської згоди» вважаємо інтеграційну поведінку політичних акторів українців, румунів, поляків, німців, євреїв. Цей компроміс дозволив увести загальне, пряме й таємне голосування за принципом національних курій, за яким депутатські місця розподілялися між етнонаціями Буковини пропорційно до їх чисельності в кожній курії [11, с. 223–226]. Як взаємопов'язаний процес демократизації представницьких органів влади й наслідок «Буковинської згоди» розглядаємо й ухвалення 1912 р. нового виборчого закону Чернівецької міської ради, який встановлював український, румунський, німецький і польський національні кадастри. Статусно-рольовий фактор визначав варіативність умов досягнення міжетнічного компромісу між українцями та поляками в Галичині [8, с. 89]. При цьому ініціативи їх політичних акторів відповідали інтеграційній етнополітичній поведінці груп, які вони репрезентували. Оскільки взаємна згода з приводу правил і процедур *Галицького компромісу 1914 р.* була найслабшим місцем компромісу, а найстійкішою – згода щодо ідеологічних установок і цінностей домінуючої та опозиційної еліт, то, використовуючи критерії стійкості («рівновага Д. Неша») й оптимальності («рівновага В. Парето»), її передкомпромісний етап вважаємо не оптимальним, але стійким [3, с. 32].

Водночас нездатність здолати успадковані з минулого та набуті під час взаємодії на конкретному історичному етапі елементи кризовості двосторонніх відносин, урівноважити «ми»-інтереси та «вони»-інтереси продемонстрували боротьба між консервативною польською меншістю та демократичною польсько-українською більшістю в сеймі, позиція польського єпископату Галичини, а також заяви українських та польських фракцій у сеймі та рейхсраті. Їх вважаємо наслідком відсутності послідовного прагнення нації-держави й влади з'ясувати причини кризовості міжетнічної взаємодії, зокрема претензії українців і поляків [4, с. 517–518]. До цих обставин додавалися й речі зовнішнього порядку – балканський конфлікт і небезпека майбутньої австрійсько-російської війни, які створили нову політичну ситуацію в польсько-українських відносинах. Перебіг сеймової угоди 1914 р. показав, що відсутність значних змін у польсько-українських відносинах у Галичині, як і домінуючий

антагонізм у взаєминах двох етнонацій загалом, свідчив, що відмова держави від задоволення справедливих вимог етнічної більшості регіону перекреслила перспективу досягнення консенсусу та компромісу між етнонаціями навіть у недалекому майбутньому. На відміну від гармонізації стосунків, якої досягають у процесі взаємодії етнічні меншини та яка уособлює горизонтальну конфігурацію їх компромісу, ініційована етнічними меншинами співпраця з титульним етносом продемонструвала її вертикальний варіант. Тому компроміс 1914 р. трактуємо штучним, адже ані польські, ані українські політичні актори не спромоглися домовитися між собою без втручання третьої сили, від якої вони залежали. Вплив неформалізованих етнічних політичних акторів на коригування групових настроїв щодо «чужих» зумовлений такими факторами: членством інтелігенції в асоційованих групах; активною участю в діяльності політичних партій; безпосередньою заангажованістю в процес визначення/формування етнічних інтересів; діяльністю престижних професійних союзів; трансляцією через періодичні видання суджень, які суттєво впливали на тональність «ми»-почуттів, їх номінацію. Оскільки інтелігенція здійснювала роль значного промотора політичної культури в лоні етнонацій, до яких належала, визначальною тенденцією її позиціонування в етнополітичних процесах виявилось обстоювання інтересів власних груп. Творцями/пропагандистами певних типів політичної культури громадськості були й студенти вишів регіону, а безпосередніми/опосередкованими творцями настроїв щодо «чужих» і «вихователями» толерантності – священики. У досліджуваному хронотопі вироблення орієнтацій стосовно «інших» відбувалося в трьох взаємопов'язаних напрямках: політичної ідентифікації; «політичної віри» (переконання етнофора в тому, що інші актори політичного життя означають для нього добре/погане, готовність співпрацювати з представниками «чужих» етнічних груп чи їм протистояти); орієнтацій щодо «правил гри» (які ціннісно-нормативні установки використовуються у взаємодії етнополітичних акторів). На відміну від формалізованих етнічних політичних акторів, неформалізовані етнічні політичні актори виробляли власні, принципово нові механізми саморегуляції та ціннісно-сміслові критерії діяльності, які виходили за межі власних етносоціальних і етнополітичних вимог [3, с. 32–33]. При цьому неформалізованим етнічним політичним акторам доводилося протиставлятися усталеним конкурентно-конфліктним «традиціям» міжетнічного інтеракціонізму та стереотипам змагального політичного мислення в лоні власних етнонацій. Адже практична діяльність інтелігенції й трансльовані нею назовні страт міркування засвідчили інше: їхня більшість не спромоглася виробити нових ідей, піднятися на якісно новий щабель культури міжетнічної взаємодії, а масштабність запропонованої неформалізованими етнічними політичними акторами архітекτονіки політичної культури полягала передусім у символізмі. Таким чином, констатуємо, що їхня діяльність відповідала активістській політичній культурі, адже саме активна участь неформалізованих етнічних політичних акторів у суспільному житті створила передумови впливу на ухвалення рішень за безпосередньої участі формалізованих етнічних політичних акторів [4, с. 587, 593].

Висновки. Сучасна етнонаціональна структура українського суспільства характеризується, з одного боку, безперечним кількісним переважанням корінного автохтонного українського етносу, а з іншого – існуванням палітри національних меншин і етнічних груп із власними інтересами, потребами та специфікою соціокультурного сприйняття соціального, економічного й політичного. Як правило, у поліетнічних суспільствах етнонаціональні групи рано чи пізно усвідомлюють необхідність обирання стратегії взаємодії з титульною нацією, яка може орієнтувати громадян, що ідентифікують себе з тією чи іншою національною спільнотою, на вихід політизованої етнічної групи зі складу певної держави або отримання політичних прав автономії; на протест у надії підвищити колективний статус у рамках держави проживання чи на готовність сприйняти та змиритися зі своїм становищем, використовувати будь-які можливості, що можуть відкритися для них у конкретній політичній системі. Фактично окреслена проблема виводить нас на необхідність аналізу етнонаціональних моделей політичної участі, що реалізуються чи можуть потенційно бути реалізованими в політичному процесі.

Для сучасної України потреба дослідження особливостей політичної участі в залежності від етнонаціональних чинників визначається фрагментарним характером політичної культури сучасної України, який передбачає функціонування різних типів політичних субкультур, що ґрунтуються на специфічних системах політичних орієнтацій і цінностей та відповідних моделях політичної участі. Зважаючи на те, що кожна людина володіє етнічним потенціалом, здатним активізуватися та перетворюватися на вмотивовану політичну силу, долучати громадянина до загальних процесів етнополітичної мобілізації, дослідження етнонаціональних параметрів політичної участі як вузловий момент інституціоналізації та діяльності етнічних акторів у поліетнічних регіонах набуває нової, особливої, актуальності.

Література

1. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : [монографія] / М. Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.
2. Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: [монографія] / М. Дністрянський. – Львів : Літопис ; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
3. Монолатій І. Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини) : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Монолатій. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2011. – 39 с.
4. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : [монографія] / І. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
5. Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921. Частина II: Між націоналізмом і толерантністю / В/ Старик. – Чернівці : Прут, 2009. – 184 с.
6. Andlauer T. Die jüdische Bevölkerung im Modernisierungsprozess Galiziens (1867–1914) / T. Andlauer. – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2001. – 373 s.
7. Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Władza – obywatel – prawo / A. Dziadzio. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2001. – 307 s.
8. Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich / Herausgegeben von Karlheinz Mack ; mit einem Geleitwort von Erhard Busek und einer Einleitung von Richard Georg Plaschka. – Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1990. – 115 s.
9. Hye H.P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / H.P. Hye. – Praha : Karolinum nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. – 260 s.
10. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / D. Maciak. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.
11. Wagner R. Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina / R. Wagner. – München : Der Südostdeutsche Verlag, 1984. – 272 s.

Анотація

Монолатій І. С. Взаємодія етнічних політичних акторів на західноукраїнських землях у модерну добу. – Стаття.

У статті досліджуються інституційні процеси у сфері етнополітики Австро-Угорщини, що стосуються забезпечення прав та потреб етнічних політичних акторів, процесів зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини та Буковини. Охарактеризовано нормативно-правову основу формалізації політичної участі громадян, пріоритети політики держави в умовах етнічного пробудження. Простежено генезу етнічного каталізатора політичної мобілізації, визначено співвідношення професійної структури та ліній соціального розмежування в етнічному вимірі. Проаналізовано платформи та стратегії діяльності політичних партій, створених за етнічним принципом. Розглянуто мобілізаційні фактори електоральної та протестної електоральної участі, каталізатори конкуренції між різностатусними етнонаціональними спільнотами, варіативність захисту групових інтересів, компроміси та консенсуси формалізованих та неформалізованих етнічних політичних акторів.

Ключові слова: інституціоналізація, етнічні політичні актори, політизація етнічності, державна етнонаціональна політика, політична участь, політична мобілізація, захист групових інтересів, міжетнічний конфлікт, між-етнічний компроміс, міжетнічна взаємодія.

Аннотация

Монолатий И. С. Взаимодействие этнических политических акторов на западноукраинских землях в современную эпоху. – Статья.

В статье исследованы институциональные процессы в сфере этнополитики Австро-Венгрии, касающиеся обеспечения прав и потребностей этнических политических акторов, процессов внешней и внутренней институционализации украинских, польских, еврейских, румынских и немецких политических акторов Галиции и Буковины. Охарактеризованы нормативно-правовая основа формализации политического участия граждан, приоритеты политики государства в условиях этнического пробуждения. Прослежен генезис этнического катализатора политической мобилизации, определено соотношение профессиональной структуры и линий социального размежевания в этническом измерении. Проанализированы платформы и стратегии деятельности политических партий, созданных по этническому принципу. Рассматриваются мобилизационные факторы электорального и протестного электорального участия, катализаторы конкуренции между разностатусными этнонациональными общностями, вариативность защиты групповых интересов, компромиссы и консенсусы формализованных и неформализованных этнических политических акторов.

Ключевые слова: институционализация, этнические политические акторы, политизация этничности, государственная этнонациональная политика, политическое

участие, политическая мобилизация, защита групповых интересов, межэтнический конфликт, межэтнический компромисс, межэтническое взаимодействие.

Summary

Monolatiy I. S. Interaction ethnic political actors at Western in the modern day. – Article.

The article studies the institutional processes in the ethnic policy of Austria-Hungary concerning the rights and needs of ethnic political actors, internal and external processes of institutionalization of Ukrainian, Polish, Jewish, Romanian and German political actors in Galicia and Bukovina. The characteristic of the legal basis for formal political participation of citizens, policy priorities in terms of ethnic consciousness. Catalyst for the genesis of ethnic political mobilization, the correlation between structure and professional lines of social division in ethnic terms. Analysis platforms and strategies of political parties created on ethnic grounds. The mobilization factors of the electoral protest and electoral participation, catalysts of competition between ethnic communities, diversity protection group interests, compromise and consensus and formal unforged ethnic political actors.

Key words: institutionalization, ethnic political actors, politization of ethnicity, state ethnic policy, political participation, political mobilization, protection of group interests, ethnic conflict, interethnic compromise, interethnic interaction.

НАШІ АВТОРИ

Андрущенко М. О. – незалежний дослідник, кандидат політичних наук

Вдовичин І. Я. – професор кафедри теорії держави і права Львівської комерційної академії, доктор політичних наук

Дворніченко Д. Ю. – доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат політичних наук

Кривошеїн В. В. – завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор політичних наук, професор

Куц Г. М. – професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, доктор політичних наук

Маслов Ю. К. – професор кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету, доктор політичних наук

Монолатій І. С. – професор кафедри політології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», доктор політичних наук, професор

Музиченко Г. В. – професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, доктор політичних наук, професор

Надибська О. Я. – завідувач кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Наумкіна С. М. – завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, доктор політичних наук, професор

Осипова С. А. – доцент кафедри політології та політичного управління Придністровського державного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат політичних наук

Палінчак М. М. – декан факультету міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор політичних наук, професор

Перегуда Є. В. – завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури, доктор політичних наук, професор

Поліщук І. О. – професор кафедри соціології і політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук

Проноза І. І. – старший викладач кафедри інформаційної діяльності та документознавства Київського національного університету культури і мистецтв, кандидат політичних наук

Ростецька С. І. – доцент кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, кандидат політичних наук

Смола Л. Є. – професор кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», доктор політичних наук, професор

Тихомирова Є. Б. – завідувач кафедри міжнародної інформації Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктор політичних наук

Щудло С. А. – завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор соціологічних наук, професор

Яковлев Д. В. – декан факультету політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія», доктор політичних наук, професор

Ярова Л. В. – професор кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія», доктор політичних наук, професор.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Д. В. Яковлев

Методология выбора как основа преобразований в Украине.....4

М. О. Андрущенко

«Криза кризи»: дві хронополітичні моделі одного рішення.....9

І. Я. Вдовичин

Перспективи застосування герменевтичного підходу для дослідження української політичної думки першої половини ХХ століття.....12

Є. Б. Тихомирова

Government relations і лобізм: спроба порівняльного аналізу17

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Ю. К. Маслов

Реформування місцевого самоврядування в системі публічної влади країн Європейського Союзу.....22

С. М. Наумкина, С. А. Осипова

Процесс государствообразования как важнейшая составляющая современного политического развития.....27

С. А. Шудло

Механізми формування соціальних конвенцій у вищій освіті як умова забезпечення її якості.....31

G. V. Muzychenko

Political marketing in Ukraine: theoretical and practical aspects.....38

S. I. Rostetska

International negotiations: existing types and forms.....42

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Л. Є. Смола

Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій.....48

О. Я. Надибська

Роль політики та права в інтелектуально-інформаційному полі соціального існування.....54

М. М. Палінчак

Політологічний зміст поняття «державно-церковні відносини».....59

І. О. Поліщук

Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень.....65

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

D. Yu. Dvornichenko

Ukraine's western border: risks and potential threats to national security.....72

Л. В. Ярова

Особливості європейської соціальної політики.....76

І. І. Проноза

Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці.....81

В. В. Кривошеїн

Концепт «геополітичний ризик» у структурі оцінки інвестиційного клімату країни.....85

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВНОЗНАВСТВО

Є. В. Перегуда

Модель мовної політики у поліетнічному суспільстві: кейс України.....92

Г. М. Куц

Ценностные основания украинской политической культуры.....97

І. С. Монолатій

Взаємодія етнічних політичних акторів
на західноукраїнських землях у модерну добу.....102

НОТАТКИ

Наукове видання

S.P.A.C.E.

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 1/2016

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – Н. Кузнецова

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua